antologie de filosofie românească

« Filosofia este așezarea ființei lumii în noțiuni, spre a căror stabilire judecata nu se servește de altă autoritate decît de-a sa proprie... .

Un novelist român spunea că dracul cînd n-are de lucru își cîntărește coada, omul cînd n-are ce lucra face filosofie. Această aplicare a unui proverb popular la filosofie în genere, și la idealism în special, e adevărată, în următorul înțeles. Cînd omul, înzestrat de natură c-o porție de creieri mai mare decît semenii săi, n-are de lucru, nu muncește pentru hrana de toate zilele, atunci nu face ca plebea spirituală, care-și omoară vremea în petreceri deșerte, ci-și cîntărește puterile sufletului său, filosofează, sau produce ceva din puterea minții, se ține de știință, de literatură, de arte... .

Filosofia are valoare critică, ea crește intelectul, îl dezvață de la lenea cugetării și de la încrederea prea mare în idei străine, o deprinde a cerceta lucrurile în mod genetic și a cumpăni fiecare cuvînt înainte de a-l așeza într-o teorie.»

MIHAI EMINESCU

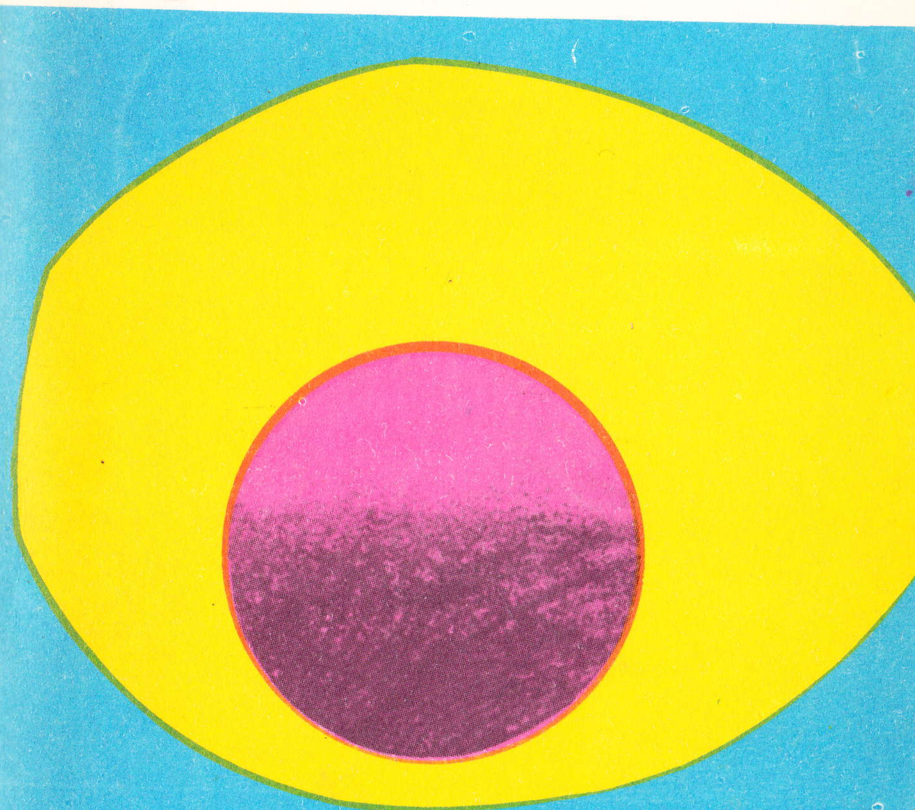
ili, lei 24

editura minerva

antologie de filosofie românească

★

Ilustrația copertei: *Francisc Kalab*

antologie de filosofie românească

ANTOLOGIE, PREFAȚĂ ȘI PREZENTĂRI DE
MIRCEA MĂCIU

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI ● 1986
EDITURA MINERVA ● BUCUREȘTI

PREFAȚĂ

Valorile filosofice ale trecutului reprezintă componente fundamentale ale spiritualității naționale contemporane. Ele se cer cunoscute, însușite și integrate, în ceea ce au valid, peren, patrimoniului cultural actual.

Cunoașterea și repunerea lor, de fiecare dată, în circulație, la parametrii gîndirii epocii respective, reprezintă o datorie pentru fiecare ctitor de idei. În felul acesta se asigură *continuitatea*, între trecutul, prezentul și viitorul cercetărilor omenești; *completarea* permanentă a tabloului spiritual asupra lumii materiale; *pătrunderea* adînc în macro- și microcosmos; *perfecționarea* procesului cunoașterii, *ridicarea* lui la nivelul cerințelor practicii social-istorice a prezentului.

„Fiică a epocii" sale, cum a denumit-o Hegel, filosofia aduce cu sine, de fiecare dată, *dimensiunile spirituale* ale poporului respectiv, *profunzimile gîndirii* lui, *capacitatea sa de creație*, *rezultatele acțiunii* sale. În ea se revarsă, sînt cuprinse, structurate și redate ca un **tot** realizările științelor practicate de națiunea respectivă de-a lungul istoriei sale.

Dimensiunile formative ale filosofiei depășesc cu mult granițele unei discipline obișnuite, ea ajutînd pe orice om să-și construiască o imagine completă asupra lumii, dîndu-i posibilitatea să cuprindă și să înțeleagă umanitatea, drumul acesteia către împlinire.

Și istoria filosofiei românești ne arată drumul pe care l-a străbătut spiritualitatea românească în procesul realizării sale continue. Este vorba nu numai de rolul hotărîtor în creația, cultura, civilizația poporului nostru, ci și de amprenta pe care a pus-o geniul românesc asupra gîndirii filosofice universale, de ceea ce au dat gînditorii noștri omenirii, spiritului universal.

Indiferent dacă este apreciată, în plan universal, ca o filosofie „mare" sau „mică", pentru noi ea reprezintă *sumumul* aspirațiilor noastre și exprimă cu fidelitate calitățile fundamentale ale poporului român, spiritul său constructiv, pașnic, de dăruire pentru cauza umanității. Investigarea și cunoașterea cîmpului ei de idei, a problemelor cu care s-a confruntat, ne duce în lumea marilor momente ale spiritului uman universal: *umanism*, *luminism*, *raționalism*.

Nu întotdeauna și la toate popoarele gîndirea filosofică s-a mulat după orînduirea socială dată. Ca fapt de conștiință, filosofia a luat-o, în multe rînduri, înaintea socialului, a faptelor și activităților comunității umane.

Așa se explică de ce deși apărută mai tîrziu decît în Occident, filosofia românească a cuprins întreaga problematică a cunoașterii umane și a dat producții pe măsura spiritului filosofic universal. Momentele pe care le-a cunoscut, etapele pe care le-a străbătut, direcțiile pe care a evoluat sînt aproape aceleași ca oriunde în lume: gîndirea filosofică veche; începuturi ale filosofiei; etape ale dezvoltării filosofiei românești; direcții de dezvoltare și afirmare ale filosofiei românești.

Filosofia românească s-a afirmat și s-a dezvoltat, ca în oricare parte a lumii, de fiecare dată, în fiecare epocă, pe fundalul unor realități sociale materiale și spirituale date. Tăria ei se măsoară nu numai prin producțiile pe care le-a dat, ci și prin rezistența pe care a opus-o în anumite momente, ideilor și teoriilor retrograde, din interior sau din afară.

Schimbată de la o epocă la alta, îmbogățită, redresată, completată cu tot ce s-a realizat mai bun pe drumul dezvoltării societății omenești, spiritualitatea românească a exprimat aspirațiile masei și le-a impus elitei. Nici Eminescu, nici Conta, nici Blaga, nici Enescu, nici Brâncuși nu au creat și nu puteau crea în afara spiritului popular. Ideea unui transplant al unor idei din afară apare astăzi, ca și atunci, vetustă, inconsistentă.

I. GÎNDIREA FILOSOFICĂ ROMÂNEASCĂ VECHE

În planul spiritualității naționale există o etapă pe care o denumim ca fiind *filosofia veche*. Ea este dominată în special de idei și gînduri ce s-au transmis, de la o epocă la alta, oral, prin tradiție. Menirea lor era, mai ales, de a *conserva* tot ceea ce se dovedise a fi folositor practicii sociale, tot

ceea ce concura în a face pe om apt să cunoască și să înțeleagă lucrurile care-l înconjurau, faptele menite să-i ascută mintea și să-i întărească brațul.

Evident, dacă în spațiul pe care-l locuim din moși strămoși, nu putem vorbi de o filosofie clasică, precum în Grecia Antică, nici nu se poate ignora că o gîndire simbolică filosofică care-și imagina într-un anume fel lumea, ordinea socială a existat. Credem că este suficient să amintim *scenariile mitico-rituale ale lupului, cultul lui Zamolxis, obiceiurile agrare, circulația cultelor orientale în Dacia Romană* și am avea destule dovezi privind existența unei gîndiri filosofice antice.

Filosofia românească aduce cu sine *modul de gîndire* și acțiune al oamenilor locului, *modul lor de a înțelege* și a se integra mai ales *generalului, mentalitățile* lor, *scopurile* care i-au călăuzit în viață.

Nu este simplă aserțiune că fiecare popor își are filosofia sa, ci o realitate de necontestat. Întreaga ființă a unui popor poartă cu sine o anume spiritualitate, ca o parte componentă a existenței și ființării sale. Este cuprinsă în toate actele sale, în voința și caracterul său, în tot ceea ce gîndește și face, în modul cum *concepe, realizează* și *perpetuează* valorile materiale și spirituale.

Pe acest fundal a cărui origine se pierde în „negura" veacurilor apare și se formează și filosofia. Ca „știință" a *totului*, a *întregului*, a relațiilor și raporturilor dintre lucruri, dintre lucruri și oameni, este cuprinsă și exprimată în tot ce formează la un moment dat, o colectivitate umană, un popor, o națiune.

Vechea zestre spirituală s-a păstrat și perpetuat, de la o generație la alta, în obiceiuri și tradiții, legende și basme, bazate pe conștiință, mod de a fi și de a se comporta. Ea a devenit și s-a consolidat o dată cu veacurile, o dată cu experiența, cu viața istorică. Nu poate fi ignorat în acest sens, rolul pe care l-a avut în trecut clerul și unele lăcașuri de cult, care, în condițiile vitrege de atunci, au contribuit la menținerea spiritului național, la conservarea limbii, a tradițiilor, a obiceiurilor de nuntă, botez, moarte, de familie, de comunitate umană. La mulți dintre oamenii bisericii sfaturile, îndemnurile, povețele, ideile pe care le răspîndeau în mase aveau un pronunțat caracter laic, reflectînd modul de viață al mirenilor, nevoile lor sociale.

Pătrunzînd în domeniul basmului, al baladei, al poeziei populare prezența cugetării filosofice este și mai evidentă. În ele se identifică natura

umană cu cea cosmică. Sufletul omenesc supraviețuiește în plante, în animale. Personificarea omului capătă înfățișări universale. Soarele, luna, aștrii, munții, rîurile devin ființe omenești, fete sau băieți care se iubesc, au copii etc.

Se vede aici, așa cum spune Mircea Eliade, *preferința* românului de a se confrunta nu cu individul, ci cu „colectivitatea“, cu generalul. Căci „el vrea să se impună fără nici un adversar“. Singurul lucru pe care-l caută și pe care vrea să-l găsească este *adevărul*. Lui i se închină, pe acesta îl slujește.

Miorița sau *Meșterul Manole* ni-l arată pe om confruntîndu-se cu cosmosul. El nu poate să reducă faptele sau activitățile lui la un individ, gîndirea sa la particular, ci, integrîndu-se (dar și căutînd să i se opună, adică să se lase cuprins prin opoziție) numai cosmosului, din care este conștient că face parte, dar în care se integrează cu *personalitatea* lui.

În filosofia românească încă de la începuturi s-a căutat cuprinderea și descifrarea unui fapt în toate implicațiile sale. Indiferent de epocă, ea a revenit de fiecare dată la o concepție unitară și organică, capabilă să surprindă și să redea întregul. Nota dominantă a poporului nostru o reprezintă eforturile lui, bazate pe istoria științei, către o *cunoaștere conexuală integrală*. Nu faptul ca atare, individual, ci *raporturile* lui cu Universul, pe care atunci cînd îi este potrivnic caută să-l înfrîngă.

De fapt, întreaga cultură populară românească, nu numai *Meșterul Manole* sau *Miorița*, ne dezvăluie unitatea *fundamentală* a fenomenelor spirituale românești, *creația, dorința de împlinire în armonie* cu *Cosmosul în care trăim și ființăm, și pe care-l umanizăm* cu prezența noastră. Fenomenele necunoscute sau prea puțin cunoscute devin factori creatori ai mitologiilor, ai basmelor, ai baladelor și poeziilor populare. Răspîndirea lor în popor, cum spune Lazăr Șăineanu „nu a rămas fără acțiune asupra imaginației sale“. Verbul basmelor, versul baladelor și al poeziei populare, acțiunile lor pun, de fapt, în evidență „profunde idei filosofice, astronomice, religioase“. Ele *aduc în prim plan o gîndire capabilă să redea generalul.*

Fondul pe care se zămislește gîndirea filosofică românească este, după cum se vede același ca și aiurea: *munca.* În lungile seri de iarnă, cînd se lucra cu furca ori la „cusătură măiastră“, seri însoțite de sfaturi și glume, de rîsete și hîrjoneli, atunci, spune Nicolae Iorga „se ascuțește mintea, se

vădește spiritul, se dezvăluie înțelepciunea înnăscută, se face marele concurs al inteligențelor . . .“.

Prin izvoare, prin modalitățile de realizare, prin formele de manifestare, gîndirea filosofică este legată de un anumit spațiu și timp. Ea este rodul gîndirii și al activității; nu al omului *in abstracto*, ci al omului real, concret, legat și exprimînd interesele, năzuințele, idealurile unei comunități umane date.

II. RENAȘTEREA FILOSOFICĂ ROMÂNEASCĂ

În planul spiritualității naționale filosofia, ca disciplină distinctă, își face vizibile primele manifestări încă de la sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul celui de al XVI-lea, în scrierile cronicarilor, ale marilor cărturari, care, *reînnodînd* firul tradiției culturale autohtone, întreruptă temporar de valurile populațiilor migratoare, se impun în fața Europei civilizate cu o rară strălucire și competență intelectuală. Dacă ar fi să cităm doar opera și activitatea lui Nicolaus Olahus, Nicolae Milescul-Spătarul, Constantin Cantacuzino, bine cunoscute și apreciate în epocă, și încă ar fi suficient.

Operei și activității lor li se adaugă, în mod evident, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. Acest monument al culturii române, cu o profundă semnificație: ca *manual de politică* și *corpus de norme și reguli morale pentru cel ce conduce un stat*, s-a impus și ca o creație întemeiată pe o *concepțiune foarte clară despre lume și viață.*

Opera, deși realizată pe fundalul unei gîndiri religioase, depășește însă condiția epocii. Caracterul ei laic, izvorît direct din social și din activitatea de zi cu zi a domnitorului, se impune imediat cititorului. *Evanghelia* sau *Cartea sfîntă* oferă pentru autorul *Învățăturilor* . . . mai ales prilej de meditație și reflecție, îndemn la gîndire, la judecată, la raționament.

Neagoe își îndeamnă fiul să-și păstreze nealterată *independența* de gîndire și acțiune. Principiile sale morale sînt curajul, vitejia, dragostea de neam și țară, spiritul jertfei de sine pentru cauza neamului său, cumpătare, umanitate etc. Prin toate acestea se va realiza un om „desăvîrșit și întreg“.

Ideea filosofică românească este accentuată prin corespondența lui Olahus cu Erasm de Rotterdam, prin contactul lui Cantacuzino cu „atmosfera renascentistă“ a Italiei, prin pribegiile lui Milescul-Spătarul prin Europa

și peregrinările sale prin Asia. Pregătirea acestor mari gînditori în spațiul culturilor și civilizațiilor romane, grecești, bizantine face din dînșii deschizători ai *umanismului cultural* în cele trei țări române, promotori de seamă ai descătușării spiritului național și ai impunerii lui în plan european. Idei privind natura morală a omului, spiritul său civilizator, privind artele liberale preluate și prelucrate după izvoare romane sau grecești, înfățișate îndestul în lucrările amintite, le conferă acestora și importante atribute filosofice.

În atmosfera generală a epocii, cărturarii au stimulat îndemnul către gîndire și acțiune proprie. Alături și împreună cu ideile purtate de popor din veac în veac în legendele sale, completîndu-se și susținîndu-se unele prin altele, gîndurile lor au fost cuprinse și cristalizate, în timp și spațiu, în opere ce nu pot fi ocolite sau ignorate, dacă cineva dorește să cunoască *filosofia Renașterii românești*.

Orientarea spiritului românesc către cele lumești, menite a fi cunoscute și aplicate spre înnobilarea ființei umane, se va amplifica și materializa în opera și creația a doi dintre cei mai mari gînditori români, Dimitrie Cantemir și Samuil Micu Clain. Cu ei începe de fapt *filosofia românească*. Multe dintre producțiile lor sînt concepute și realizate ca *lucrări de filosofie*. În fond, și unul și celălalt încearcă un sistem propriu de filosofie, menit să pună în evidență rolul de tribunal suprem al intelectului.

Cantemir este primul dintre gînditorii români care încearcă, nu fără izbîndă, să închege un sistem filosofic. El a realizat, în consonanță cu gîndirea filosofică universală, o *etică*, o *metafizică*, o *logică*, fapt care se poate observa chiar și din simpla enumerare a lucrărilor sale: *Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea* (1698) — prima lucrare de etică, expusă sistematic, închegat, cu o coerență și o structură internă bine conturate — este *un adevărat tratat despre morală și educație ; Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago* (1700), care este tradusă de N. Locusteanu, nu lipsit de temei, sub titlul *Metafizica* și *Compendialum universae logices institutionis* (1701) denumit și *Mic manual de logică*.

Nu mai puțin importante sînt și lucrările lui Samuil Micu transpuse în românește după *Elementa philosophiae* ... a lui Baumeister, *Logica, adecă partea cea cuvîntătoare a filosofiei* (1799); *Legile firei, ithica și politica sau filosofia cea lucrătoare* (1800).

Operele lui Cantemir și Samuil Micu cuprind întreaga problematică filosofică a epocilor de pînă la ei, ideile lor fiind extrase sau implicîndu-se în toate domeniile naturii sau societății. Și, ca orice operă de început în cadrul unei culturi naționale, ea exprimă atît tendințele progresului cunoașterii, ale construcției spirituale proprii, cît și inconsecvențele, neconcordanțele ce rezultă din climatul spiritual-teologic în care au crescut și s-au format și din dorința lor de a dezvolta știința prin cunoașterea existenței, a cauzelor lucrurilor, fenomenelor etc.

Problemele *existenței*, ale *determinismului*, ale *cunoașterii* ocupă un loc central în opera și activitatea lui Dimitrie Cantemir și Samuil Micu. Ei abordează aceste domenii și le analizează în spiritul *raționalismului renascentist*, al separării planului științific de cel teologic.

Raționalismul, umanismul, spiritul laic, interesul lor pentru fenomenele naturii, încrederea în individualitatea creatoare a omului reprezintă coordonate fundamentale ale întregii lor creații teoretice-filosofice. Atracția lor către științele profane, mai ales către istorie, îi va determina, în cele din urmă, să recunoască necesitatea separării științei și filosofiei de teologie. În *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor* (Dimitrie Cantemir) și *Scurtă cunoștință a istoriei românilor* (Samuil Micu), istoria ni se înfățișează ca o știință întemeiată pe dovezi, pe demonstrații raționale, deasupra tuturor științelor. După cum ne spune Micu Clain „istoria este dascălul tuturor lucrurilor, și bisericești și politicești, că ea nu numai cu cuvinte, ci și cu pilde adeverează cele ce învață".

Semnificația operei lui Cantemir nu trebuie căutată numai în ceea ce a vrut să construiască pe tărîmul eticii, al metafizicii, al logicii, al istoriei, antropologiei, etnografiei etc., ci și în disputa cu scolastica, cu neoaristotelismul, cu Aristotel direct. Chiar dacă în această dispută nu s-a situat întotdeauna pe un plan mai înalt, prin polemica purtată el își afirmă nonconformismul, independența sa spirituală, dorința de a spune și crea ceva personal, propriu, numai al său.

Cu opera și activitatea lui Dimitrie Cantemir se impune de la început, și *personalitatea* filosofiei românești pe plan universal. Cunoscute și recunoscute în epocă lucrările sale, fiind scrise în latină, germană, rusă, turcă, circulă și sînt citate de marii filosofi ai epocii. Este suficient să amintim doar aprecierile de care se bucură opera lui Cantemir în fața lui

Leibniz, şi a Academiei germane, la solicitarea căreia a scris *Descriptio Moldaviae* şi al cărei membru a fost.

Caracterul laic, raţionalist, social-politic implicat al filosofiei româneşti s-a accentuat cu opera şi activitatea lui Samuil Micu Clain. Scrierile lui filosofice, întemeiate pe ideile luminismului, propun şi cultivă *raţiunea omenească*. Ideile pe care le dezvoltă, filosofia pe care o promovează sînt izvorîte din credinţa în forţa istoriei naţionale, în forţa comunităţii umane căreia îi aparţinea — *poporul român*.

Opera sa poartă marca unei mari personalităţi. Ideile filosofice preluate, prin Baumeister, de la Leibniz, care circulau în întreaga Europă, sînt tălmăcite şi date spre asimilare românilor de către Micu într-un mod cu totul original. Traducerea sa se caracterizează, în primul rînd, prin încercarea de a prezenta cititorilor români un text cît mai inteligibil.

De reţinut că pentru Samuil Micu filosofia are trei părţi constitutive: **legile firii** sau metafizica, **etica** sau învăţătura obiceiurilor, **politica** sau învăţătura care dă îndreptări de înţelepciune. Menirea ei este de a ajuta pe tineri „ca să poată ales gîndi".

Strălucitului reprezentant al Şcolii Ardelene i se pare firesc, natural ca filosofia să devină un instrument prin care tineretul să poată gîndi şi face lucrul bun. Prin ea se pot studia şi cunoaşte natura, obiceiurile oamenilor, istoria lor, cum trebuie ocîrmuită obştea omenească.

La o privire mai atentă asupra operei celor doi mari filosofi români, Dimitrie Cantemir şi Samuil Micu, observăm că ei *concep filosofia ca un tratat al lucrului bun şi bine făcut*. Pentru ei *natura, societatea, omul* reprezintă un *tot indestructibil*. Filosofia este ştiinţa acestui tot, a relaţiilor şi raporturilor dintre aceşti constituienţi. Şi *metafizica*, şi *logica*, şi *etica*, şi *politica* reprezintă, şi pentru Dimitrie Cantemir şi pentru Samuil Micu, sfere ale cunoştinţei asupra lucrurilor ce intră în contact, direct sau indirect, cu omul.

În opera lui Dimitrie Cantemir şi Samuil Micu filosofia este concepută şi realizată în toată diversitatea sa. Nu este vorba numai de cele patru părţi componente ale filosofiei —*metafizica ,logica—etica* şi *politica*. Însăşi arhitectura, structura ei internă se prezintă într-o concepţie unitară, atotcuprinzătoare. Problemele privind ontologia, spaţiul, timpul, mişcarea, cauzalitatea, cunoaşterea etc. sînt cuprinse, analizate şi redate, cît se poate de amplu.

Şi astăzi, cînd cunoaşterea a înaintat extrem de adînc în esenţa lucrurilor, a raporturilor şi relaţiilor dintre ele, filosofia lor se prezintă la nivelul competitivităţii. Lectura textelor lor, urmărirea atentă a discursului lor filosofic, reflecţia în marginea judecăţilor lor de valoare privind rolul şi importanţa filosofiei în planul cunoaşterii umane, al practicii şi activităţilor sociale ne arată un înalt grad de înţelegere şi pătrundere a lumii naturale şi sociale.

Ideile filosofice ale lui Dimitrie Cantemir şi Samuil Micu Clain sînt integrate şi dezvoltate apoi în curentul larg al gîndirii şi acţiunii Şcolii Ardelene. În scrierile învăţaţilor Gheorghe Şincai, Ion Piuariu-Molnar, Petru Maior, Paul Iorgovici, Ion Budai-Deleanu sînt reluate şi amplificate, adîncite idei promovate de cronicari, de Dimitrie Cantemir, de alţi învăţaţi români. Ele privesc mai ales vechimea, unitatea şi continuitatea românilor, egalitatea în drepturi a românilor din Transilvania cu celelalte naţionalităţi constituţionale ale ţării, libertatea de a învăţa în şcoli româneşti, dreptul de a primi funcţii în stat etc.

Dincolo de latura pur socială, istorică, gîndirea filosofică a Şcolii Ardelene se concretizează în fapte şi acţiuni menite a ridica statutul filosofiei. Este vorba de *Societatea filosoficească a neamului românesc în Mare Principatu Ardealului*, creată la 1785. *Societatea . . .* îşi propune să editeze un periodic *Vestiri filosofeşti şi moraliceşti*.

Corifeii Şcolii Ardelene caută echivalenţe pentru termenii inexistenţi în limba română sau cu o circulaţie foarte restrînsă. Ideea de ordine a naturii, de mişcare în natură îşi găseşte locul în multe scrieri ale reprezentanţilor Şcolii Ardelene. Fără mişcarea aceasta, subliniază de exemplu Gheorghe Şincai, „toată lumea ar fi numai un haos". În cadrul ei nu „ar fi viaţă, nici putere, nici deplinire, nici frumuseţe".

O asemenea înţelegere şi expunere a filosofiei se va amplifica şi consolida cu timpul. Ea va deveni nota dominantă a gîndirii, a creaţiei filosofice româneşti şi va stimula sisteme originale de gîndire. Conceperea şi construirea filosofiei româneşti în acest mod unitar are efecte pozitive în toate etapele de dezvoltare a ei: a. Luminismul revoluţionar; b. Raţionalismul filosofic; c. Raţionalismul ştiinţific; d. Materialismul, şi asigură coerenţă tuturor direcţiilor ei de dezvoltare: a. filosofia istoriei; b. filosofia dreptului; c. filosofia culturii; d. logică şi epistematologie.

III. MOMENTE ALE AFIRMĂRII FILOSOFIEI ROMÂNEŞTI

După constituirea şi afirmarea sa în planul cunoaşterii noastre naţionale, filosofia se integrează ştiinţei ca o disciplină aparte, cu obiect şi metode de cercetare proprii. Cu timpul ea face şi obiectul predării în învăţămîntul românesc. Cursuri de filosofie ţin, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, Samuil Micu la Şcoala de la Blaj, Eufrosin Poteca la Academia Sfîntul Sava din Bucureşti, Eftimie Murgu la Academia Mihăileană din Iaşi, Simion Bărnuţiu la Blaj şi Iaşi.

Cursurile cuprind, practic, toate disciplinele filosofice ale timpului : metafizică, logică, istoria filosofiei, morală, estetică, pedagogie etc. Tematica, conţinutul de idei, argumentaţia sînt la nivelul filosofiei europene. Concepţii, teorii şi idei filosofice ca cele ale lui R. Descartes, J. Locke, I. Newton, N. Copernic, G. Galilei, W. Leibniz, Im. Kant, Christian Wolf, Fr. Chr. Baumeister ş.a. sînt prezentate amplu în faţa cursanţilor, comentate, discutate, completate şi adaptate spiritului românesc.

Literatura filosofică, cartea de filosofie încep să circule cu mult mai multă intensitate în rîndurile familiilor boiereşti. Multe din acestea aduc pentru copiii lor profesori de filosofie din străinătate: Grecia, Franţa, Italia, Austria, Germania. O dată cu activitatea acestora, pătrund tot mai puternic în cele trei ţări române ideile enciclopediştilor francezi. Lucrări cum sînt: *Essai sur les moeurs*, a lui Voltaire; *Emile*, *Contractul social*, ale lui J. J. Rousseau; *Mărirea romanilor* a lui Montesquieu; *Logica şi etica*, a lui Heneccius şi multe altele circulă tot mai intens în rîndurile intelectualităţii româneşti.

Această activitate de diseminare a gîndirii şi spiritului filosofic cunoaşte în etapa imediat următoare o strălucită confirmare prin activitatea unor mari personalităţi ale ştiinţei şi culturii româneşti.

A. DE LA LUMINISM PÎNĂ ÎN PRAGUL MARILOR SISTEME

Prin scrierile şi activităţile lor Gheorghe Lazăr, Dinicu Golescu, Iordache Golescu, Gheorghe Asachi, Stanciu Căpăţîneanu, Ionică Tăutu, Grigore Pleşoianu, Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu, Eufrosin Poteca, Ion Heliade Rădulescu, Eftimie Murgu, Simion Bărnuţiu, George Bariţiu, Bogdan Petriceicu Hasdeu deschid o primă etapă de afirmare

în filosofia românească — etapa *luministă*. Este vorba de acea gîndire filosofică prin care se combate scolastica, se aduce la viaţă un nou tip de om, tipul militantului, tipul revoluţionarului paşoptist, care doreşte să-şi construiască, prin forţe proprii, un nou mod de viaţă, bazat pe gîndire şi acţiune. Avem mai ales de-a face cu dezvoltarea rapidă a *filosofiei sociale*. Din gîndirea occidentală este reţinut *tot* ce poate ajuta la modernizarea societăţii româneşti, la dezvoltarea spirituală a poporului, la cristalizarea conceptelor sale de muncă, de viaţă, de cuprindere şi explicare a universului natural şi social.

În această etapă luminiştii români sînt călăuziţi de ideea revoluţiei, această mare „lege a naturii" care „conduce omenirea spre progres". O astfel de idee vine de la Horia şi Tudor, care au militat pentru „omul complet" menit să împlinească istoria. Paşoptiştii ca şi predecesorii, au fost dominaţi de dorinţa de a „cunoaşte adevărul", de a dezvolta „mugurul frumosului", de a pune bazele adevărului, ale unei filosofii sociale.

În prim-planul filosofiei sociale au fost situate *cultivarea limbii naţionale*, „lăţirea" instrucţiei, ca să „cuprindă" tot omul cel muncitor, *tipărirea* şi *difuzarea* cuvîntului scris, *pregătirea oamenilor* pentru viaţă. Ştiinţa filosofiei învaţă pe om să vieţuiască după *vrednicia cuvîntului*, ca şi după *faptele sale*. Filosofiei îi sînt încorporate, în această etapă, nu numai logica, metafizica şi etica, dar şi aritmetica, geometria, geografia, astronomia, gramatica, retorica, ştiinţa legilor, ca şi istoria universală, istoria naturală, desenul, fizica, chimia etc.

Acum filosofia se identifică, deopotrivă prin sfere de cuprindere şi problematică, cu *cunoaşterea*. Îndemnul ca cineva să nu rămînă fără filosofie este echivalent cu a nu rămîne fără cunoaştere, a nu rămîne în afara acesteia.

Nu este vorba de o cunoaştere în general, *in abstracto*. Cărturarii din Ţara Românească, Transilvania, Moldova au în vedere o cunoaştere diversificată, axată pe activităţi, pe domenii anume naturale ori sociale. Investigarea naturii umane şi a activităţilor pe care le desfăşoară şi prin care se defineşte ca atare intră tot mai complet în atenţia acestora.

Valorile realizate în planul cunoaşterii „naturalnice", cum îi spune Eufrosin Poteca, adică din domeniul matematicii, fizicii, chimiei, astronomiei, geografiei; din domeniul socialului, adică istoriei, economiei,

dreptului, moralei; sau din domeniul artisticului, adică retoricii, teorie literare, artelor, pun în evidență o puternică tradiție a creației românești. Prin ele se realizează de fapt integralitatea filosofiei, sinteza pe care aceasta o realizează în planul creației, culturii și civilizației noastre naționale.

Pe un asemenea temei al *cunoașterii integrale* apare, se extinde interesul filosofiei pentru cuprinderea, cunoașterea, explicarea lumii materiale. În actul de cugetare, de reflecție a marii majorități a gînditorilor români nu s-a pus problema unei lumi create, operă a cuiva, a unui creator, dumnezeu sau altă persoană. Avînd la bază spiritul popular realist, credința în lucruri existente, lipsa de fanatism religios, cei mai mulți gînditori au pornit de la ideea unei lumi existente, infinite în spațiu și timp.

Evident, explicațiile pe care le-au dat s-au întemeiat pe datele științei de atunci, știință în plină naștere și dezvoltare. Multe din ideile lor au fost depășite, dar nu infirmate, ci, în bună parte, preluate și duse mai departe. Ele rămîn ca momente în drumul cunoașterii umane. Astăzi avînd la bază o practică social-istorică avansată, cu instrumente puternice de investigație, nu numai raționale, ci mai ales tehnologice, ele ne pot părea puerile, la îndemîna oricărui elev de școală generală ori liceu. Dar pentru secolele XVI, XVII, XVIII, XIX și chiar începutul secolului nostru ele reprezentau o culme a îndrăznelii, a curajului, a cuceririlor științei.

Ideea centrală a gîndirii filosofice a pașoptiștilor și îndeosebi a lui Nicolae Bălcescu, o reprezenta *progresul*. Acesta se putea înfăptui numai prin revoluția socială și națională. Revoluția era pentru ei acea mare „lege a naturei care ducea neamul omenesc către progres". Prin ea se asigură existența politică a unei nații, libertatea și egalitatea în drepturi a tuturor membrilor ei — premise sigure ale ființării sale.

O altă idee centrală a gîndirii pașoptiștilor o reprezenta *civilizația*. La realizarea acesteia concurînd neîndoios, în concepția lor, „comunicația ideilor" între popoare.

Încrederea pașoptiștilor în realizarea acestor două deziderate se întemeia pe teza că „omenirea nu este staționară". În concepția lor societatea omenească „înaintează neîncetat", ea străbate orice piedică pusă în calea progresului. Dezvoltarea societății se desfășoară după legile naturale.

Spiritul constructiv al filosofiei sociale este pus în evidență de întreaga pleiadă a pașoptiștilor români. Cărturari, filosofi, revoluționari, în egală măsură, ei dezvoltă o problematică filosofică ce exprimă, în cel mai înalt

grad, cerințele spirituale ale epocii — lupta împotriva întunericului, a neștiinței, a superstiției. Civilizația, progresul se „razimă", după ei, pe „facturile științifice" ca și pe „facturile politice". Acestea cuprind „izbînzile" artei, științei, industriei, relațiile oamenilor între ei, relațiile individului cu societatea, ale societății cu individul etc.

În această etapă luminist-revoluționară, se pun foarte accentuat, la ordinea zilei, în mod unitar pentru Transilvania, Țara Românească și Moldova, problemele social-naționale. Pentru gînditorii români luminarea poporului, pregătirea lui profesional-culturală, ideile de dreptate, egalitate, fraternitate, ideile progresului etc. aveau un singur scop final *eliberarea* socială și națională a românilor și *unirea* lor într-un singur stat. La Cluj, București și Iași spiritul filosofic național era același — *gîndire, cunoaștere, acțiune, transformare*. Nicolae Bălcescu, Avram Iancu sau Mihail Kogălniceanu „lucrau" pentru aceeași ființă — **Națiunea Română**. Lor li se adaugă Ion Heliade Rădulescu, Simion Bărnuțiu, Eftimie Murgu, Cezar Boliac sau alții, cu același țel fundamental, descătușarea poporului din mrejele întunericului și aducerea lui în libertate.

Între marii gînditori ai acestei epoci un loc central îl ocupă Ion Heliade Rădulescu. Renașterea românească a fost anunțată, așa cum am văzut, de Școala Ardeleană, Dimitrie Cantemir, Cantacuzino-Stolnicul, poate chiar de Nicolaus Olahus, *Mss de la Ieud, Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, dar sufletul și inima ei a fost Ion Heliade Rădulescu. El a cuprins și a „luminat" prin ideile, cultura și activitatea sa aproape totul. Marele cărturar a înțeles, ca nimeni altul pînă la el, trecutul, prezentul și viitorul (destinul) românimii.

Concepția lui filosofică, inteligența lui, farmecul literar, capacitatea de a pătrunde și descifra istoria culturii și civilizației umane și-au pus în mod evident amprenta asupra epocii respective. Omul, pregătirea lui științifică, spirituală, fericirea, înălțarea sa morală ocupă un loc central în opera și activitatea lui Ion Heliade Rădulescu. Pentru el filosofia reprezintă sinteza și rezultatul dezvoltării *tuturor* științelor. Împlinirea ei are loc prin perfecționarea omului social și a instituțiilor sale. Ea este o filosofie a acțiunii, adică „este lumină, adevăr și îndreptare". Cu ajutorul filosofiei „vor începe tinerii a învăța să se gîndească".

Spiritul și materia, timpul și spațiul, progresul și conservația, libertatea și mișcarea, teoria și partea practică a istoriei lumii etc. sînt categorii de

care Ion Heliade-Rădulescu se ocupă în mod aprofundat. Termenii acestor *diade*, cum le numeşte el, sînt „corelativi", „paraleli", „simpatici". Unul presupune pe celălalt, este „împlinirea celuilalt". Timpul şi spaţiul, de exemplu, „se complinesc", dar şi diferă: „timpul trece, spaţiul stă; timpul se mişcă, spaţiul se măsoară; timpul se compune din durate, locul se compune din extensiuni sau durate; timpul este etern, spaţiul este nemărginit".

Analiza pe care o face acestor categorii, semnificaţiei lor, explicaţiile pe care le dă, interesul pe care-l poartă elucidării problemelor care se ridică în legătură cu locul pe care-l ocupă în înţelegerea şi explicarea lumii materiale şi spirituale, rolul pe care-l are în constituirea, fiinţarea şi dezvoltarea acesteia îl situează în avangarda gîndirii filosofice româneşti a epocii. Prin ideile lui va căuta să faciliteze, cum singur mărturiseşte, „generaţiilor viitoare avîntul spre regiuni mai înalte către perfecţionarea umanităţii".

Instrumentul prin care filosofia putea fi răspîndită în masa poporului l-a reprezentat *cartea*. El a avut în vedere cartea de orice fel: istorie, drept, politică, economie politică, arhitectură, muzică, etică, antropologie, pedagogie, logică, de ştiinţă sau beletristică, cartea originală sau tradusă.

Este bine cunoscut programul său cu privire la înfiinţarea unei *biblioteci universale*. Aici trebuiau cuprinşi cei mai remarcabili autori antici şi moderni. El cerea a fi traduse acele scrieri care „au contribuit spre împlinirea faptei mari a civilizaţiunii, spre formarea minţei şi a inimei umane, spre perfecţia omului".

Dezvoltarea întregii spiritualităţi naţionale, nu numai a filosofiei, era pusă în dependenţă de realizarea acestui vast program. Numai o literatură selectată din *creaţia mare* universală putea „întregi o creştere şi forma bărbaţi în mai multe ramure". Cartea dezvoltă la fiecare individ sau naţie „*stimă către sine*, atît de fructiferă în virtuţi şi fapte mari, *încrederea de sine*, atît de întreprinzătoare şi plină de rezultate fericite".

Ca şi Nicolae Bălcescu şi Mihail Kogălniceanu, ca şi Ion Ghica şi I. Brătianu, ca şi Simion Bărnuţiu şi Eftimie Murgu, şi Ion Heliade Rădulescu credea în forţa cărţii. Chemarea lui, ca a tuturor paşoptiştilor, „este către România întreagă: munteni, moldoveni, transilvani, bănăţeni". Numai prin carte, preciza el, cele 7 000 000 de români se vor pregăti şi-şi vor lărgi orizontul ştiinţei, vor deveni capabili „a exprima orice cugetare".

Acum, în această epocă de mare avînt cultural, se dezvoltă o adevărată filosofie a cărţii. Era epoca comunicării oricărui gînd şi faptă prin carte. Ştiinţele, artele, măestriile nu mai puteau fi comunicate, nu mai puteau deveni zestrea întregii naţiuni decît prin carte. Pentru Ion Heliade Rădulescu, „civilizat este nu cel ce ştie multe numai pentru sine şi pentru epoca sa, ci acela care îşi comunică cunoştinţele şi le lasă de moştenire la posteritate, spre a se folosi şi a ajunge mai departe cu dînsele".

Dar cel care şi-a propus ca program fundamental studierea şi cunoaşterea, în toate structurile economice, sociale, politice şi de limbă, a naţiunii române a fost Bogdan Petriceicu Hasdeu. El a avut, mai mult ca oricare dintre contemporanii săi şi instrumente necesare: *intuiţie, erudiţie, putere de muncă*.

Marele enciclopedist român şi-a grefat totul pe ştiinţa naţiunii. Aceasta reprezenta pentru el realitatea cea mai *completă* şi *complexă*. Naţiunea întruchipa şi genera totul, prin limba ei. Pentru el „oricare cuvînt oglindeşte un lucru, o fiinţă, o idee, o datină".. Şi „aceste lucruri, aceste fiinţe, aceste idei, aceste datine, precizează savantul român, eu m-am încercat şi mai încerc a le apuca cîne-cîneşte, din ieri şi din astăzi ale poporului român".

În concepţia sa, readucerea trecutului în faţa prezentului şi a viitorului, prin filosofie, nu putea să se facă cenuşiu, searbăd, ci plin de sevă şi prospeţime. Stăpînit de o asemenea teamă, el spunea: „pentru ca să poată rodi cu *îmbelşugare* (subl. ns. – M.M.) în brazdele adînci ale zilei de mîine, mă tem a le aduce seci, searbede, retezate, ci m-am silit şi mă voiu sili a le aduce palpitînde de vieaţă pe ogorul neamului românesc".

Modul lui de gîndire se apropie de al cronicarilor. De fapt totdeauna şi-a luat ca model cronicarii. Pentru el cronicele române „sînt ca un fel de Karlsbad moral şi intelectual, în care ne-am putea căuta sănătatea inimii şi a spiritului, bărbăteasca energie şi vechea pricepere a străbunilor".

De fapt, gîndirea filosofică a lui Hasdeu reprezintă chintesenţa gîndirii şi acţiunii filosofice a înaintaşilor săi. El a cuprins în mod strălucit ideile lor despre cultură, artă, limbă, ştiinţă, naţiune, popor, societate, comunitate umană, istorie etc., le-a circumscris sfera şi le-a analizat şi înfăţişat cu competenţă. Pentru el, de exemplu, Eminescu a introdus în poezia românească „adevărata cugetare ca fond şi adevărata artă ca formă".

Ideile sale privind filosofia istoriei sînt construite pe corelaţia între individ şi comunitatea umană, naţiunea căreia îi aparţine. Cum se dezvoltă

individul, spune Hasdeu, tot aşa se dezvoltă şi „o naţiune", se dezvoltă şi „specia umană peste tot". O naţiune ca şi un copil se cere „a fi întărită înlăuntru şi a fi apărată de vreme rea din afară".

Aceleaşi probleme ale apărării naţiunii, ale apărării culturii naţionale se pun şi pentru George Bariţiu, în Transilvania. Programele sale culturale, naţionale, de civilizaţie concură spre acelaşi ideal — înălţarea fiinţei naţionale a neamului românesc.

Bariţiu era conştient că prin cultură învaţă pe oameni să cugete, îi luminează, îi ajută să preţuiască lucrurile după temeiurile cele sănătoase ale minţii, prin cultură îi învaţă să fie harnici, iubitori de neam şi ţară. Prin cultură adevărul se poate afla mai uşor. Pentru el „omul nu se naşte, ci se face"; iar el poate fi realizat prin cultură.

Încredinţat că adevărul şi cultura sînt stîlpi ai emancipării neamului, el dezvoltă o adevărată filosofie a culturii şi adevărului. Lor le subordonează totalitatea activităţilor umane, istoria neamului, politica, diplomaţia, dreptul, etica etc.

B. RAŢIONALISMUL FILOSOFIC

Ideile filosofice ale paşoptiştilor se revarsă în şuvoiul gîndirii marilor continuatori postpaşoptişti.

Spiritul luminist-revoluţionar al acestora fiind preluat şi integrat curentului cultural-universitar. Acum, se *amplifică* problematica filosofiei, se *dezvoltă* interesul pentru filosofie, se *introduce* filosofia masiv în învăţămîntul universitar, *sporeşte* dorinţa întregii intelectualităţi de a cunoaşte şi chiar de „a face" filosofie.

O asemenea direcţie de acţiune este alimentată şi din afară. Spiritul filosofic european, reprezentat de cartesianism, spinozism, kantianism, hegelianism, feuerbachianism etc., pătrunde şi în ţara noastră. Gînditorii români pregătiţi şi formaţi în ţară, dar şi în străinătate, la Viena, Paris, Berlin, Roma etc., dornici de a cunoaşte, de a pătrunde şi studia opera marilor filosofi ai lumii nu rămîn în afara influenţelor acestora. După ani de studii şi de participări la seminariile unor mari dascăli ai universităţilor europene, de afirmări cu lucrări proprii în lumea filosofică occidentală, ei sînt receptivi şi îşi consolidează spiritul constructiv, creator de idei pe care-l aduc şi-l promovează şi de la catedrele universitare româneşti.

Între promotorii unei asemenea direcţii în filosofie un loc important îl are, în această perioadă, Titu Maiorescu. „Copil" al timpului său, el începe o adevărată reconstrucţie filosofică românească. Prin cursurile sale de logică, istoria filosofiei, psihologie, estetică, etică etc., prin problematica pe care o abordează, prin conceptele şi categoriile pe care le foloseşte, el probează contemporanilor, ca şi generaţiilor viitoare, că există un public capabil să înţeleagă şi să asimileze filosofie, după cum existau şi oamenii care să o realizeze.

De reţinut că niciodată nu a căutat să impună studenţilor sistemul vreunui filosof, să-şi impună ideile sale. Adept al unei autentice libertăţi de gîndire, el solicita ca profesorul să dea metodă sigură în căutarea adevărului. Sarcina acestuia era nu de a îndoctrina pe student, ci de a-l stimula să gîndească, să raţioneze, să-şi aleagă liber argumentele; profesorul trebuie adică să asigure libertatea spirituală a studentului.

Maiorescu s-a remarcat în epocă, dar nu era o singularitate. Şi mai ales nu venea pe un teren nepregătit. Aşa cum am văzut, au mai predat filosofie: Gheorghe Lazăr, Eufrosin Poteca, Augustin Treboniu Laurian la Sfîntul Sava, Timotei Cipariu la Blaj, Simion Bărnuţiu şi Eftimie Murgu la universitatea ieşeană etc.

Reînnodînd tradiţia filosofică universitară, Maiorescu afirmă ca şi predecesorii, încredere în puterea ştiinţei, în capacitatea omului de a cunoaşte realitatea, în atotputernicia raţiunii de a sesiza şi de a judeca corect evoluţia fenomenelor vieţii. El promovează în mod constant şi susţine cu argumente unitatea materială a lumii. Şi tot ca o constantă a activităţii sale filosofice îl reprezintă efortul permanent de a întemeia ideile filosofice, „generalizările" filosofiei pe valorile ştiinţelor pozitive.

În materie de ştiinţă, de cunoaştere el cerea ca totul să fie primit cu „bunăvoinţă". Cercetarea deschide, spunea Maiorescu, cîmp nelimitat cunoaşterii umane. Ea ne arată „păşirea neîntreruptă a lumii către o desăvîrşire ale cărei margini nu le putem vedea".

Raţionalismul ştiinţific nu este însă promovat în filosofie numai de Titu Maiorescu. O dată cu el şi după el îi avem pe C. Rădulescu-Motru, Constantin Antoniade, Dimitrie Drăghicescu, Petre P. Negulescu, Ion Petrovici, Mircea Florian, Anton Dumitriu, Constantin Noica, D. D. Roşca etc., etc. Prin operele şi activităţile acestor remarcabili gînditori, şi ale altora, citaţi la alte capitole, filosofia românească cunoaşte o remarcabilă împlinire.

Sensul cunoaşterii filosofice capătă, în gîndirea şi activitatea acestora, noi valenţe. Fie că se încearcă o nouă explicaţie, asupra lumii, ca în cazul lui C. Rădulescu-Motru, prin *concepţiunea energetică asupra naturii*, fie că este vorba de *problema realului pentru simţul comun* (Constantin Antoniade), *originea socială a conştiinţei* (Dimitrie Drăghicescu), *privire generală asupra filosofiei* (P. P. Negulescu), *metafizica şi legitimitatea ei* (Ion Petrovici), *rolul şi utilitatea filosofiei* (Mircea Florian), *metafizica, ştiinţă formală, care interpretează realitatea prin condiţiile inteligenţei* (Anton Dumitriu), *cunoaşterea spornică* (Constantin Noica), *spiritul liber, creator de valori, al omului* (D. D. Roşca), demersul este acelaşi, de a pătrunde şi decodifica lumea materială şi spirituală şi de a o pune la dispoziţia omului.

O astfel de idee este îmbrăţişată şi slujită, prin toată opera şi activitatea sa, de Constantin Rădulescu-Motru. Filosofia lui se constituie într-un „sistem original de gîndire". El este „unitar şi consecvent".

O dată pătruns în *sistemul* lui C. Rădulescu-Motru te copleşeşte *realismul* şi *raţionalismul* personalismului său energetic, *structura teoretică* a acestuia. Teoria propusă de el, deşi nu întotdeauna cu consecvenţă, este *bazată pe ştiinţă*. Apariţia şi evoluţia ei sînt legate de reprezentările epocii despre ştiinţă şi valoarea ei, de reprezentările despre filosofie, de relaţiile care se stabilesc între filosofie şi ştiinţă. În gîndirea lui progresele ştiinţei nu sînt nimicitoare pentru metafizică. Dimpotrivă, susţine Motru, „progresele ştiinţei şi ale metafizicii sînt condiţionate reciproc". Şi „rezultatele ştiinţei speciale găsesc o completare indispensabilă în generalizările metafizicii".

De reţinut că metafizica este luată în sens de ştiinţă a principiilor fundamentale ale ontologiei, ale cunoaşterii. Nici Motru, nici Petrovici, nici Florian nu o reduc la metodă, la un instrument dogmatic speculativ. Pentru ei, ca şi pentru înaintaşi metafizica reprezintă ştiinţa totului, o susţinută ridicare pînă la principii, menirea ei fiind aceea de a clarifica conceptele fundamentale, de a sistematiza ideile generale.

O asemenea teză este susţinută nu numai de Rădulescu-Motru, ci de majoritatea gînditorilor epocii respective. Ea a fost promovată cu deplin temei şi de C. Antoniade, Mircea Florian, Anton Dumitriu etc. Este vorba de desăvîrşita integrare a filosofiei „în modul de a lucra al ştiinţelor pozitive". Pentru Mircea Florian de exemplu, *divorţul* dintre filosofie şi ştiinţă „trădează fără înconjur arbitrariul ipotezelor fundamentale".

Filosofia nu fiinţează şi nu se „face" în afara ştiinţei. Şi ea, ca şi ştiinţa, are nevoie de *a explica*, de a *întemeia*, de a *înţelege*. A face ştiinţă e ca şi în filosofie „a căuta temeiul explicativ, a arăta că nimic nu stă izolat în lume, ci este susţinut, determinat, fundat".

Scopul general şi al ştiinţei şi al filosofiei este, după cum spune Mircea Florian, *înţelegerea faptelor*. Aşadar, conchide acesta, punctul de aplicaţie al filosofiei e acelaşi ca al tuturor ştiinţelor pozitive, însă cu o directivă originală ce va fi relevantă: „înţelegerea totală a lucrurilor nemijlocit date".

Dar valoarea filosofiei nu stă însă numai în strînsa ei legătură cu ştiinţa. Faptul că pleacă de la ştiinţă îi permite să se reîntoarcă şi să fundamenteze teoretic ştiinţa. Cu ajutorul filosofiei „reconstruieşte" ştiinţa, natura, universul.

În acelaşi timp, filosofia relevă rolul aetiv al „cunoştinţei", faptul că pentru a cunoaşte este nevoie de prezenţa unui om, de conştiinţa acestuia, necesară împlinirii actului cunoaşterii. Numai în felul acesta lucrurile devin ale noastre, le „asimilăm". Prin cunoaştere avem mai mult, ne îmbogăţim, *ne împlinim, şi împlinim* lumea care ne înconjoară.

Chiar atunci cînd cunoaşterea filosofică a fost îndreptată de fiinţa umană asupra sa însăşi, ea a însemnat tot o posesiune. Omul a devenit capabil să se posede pe sine însuşi, să se stăpînească prin cunoaştere.

Această posesiune nu este însă pasivă. Ea este călăuzită de *principiul acţiunii*, al transformării a ceea ce cunoaştem, a ceea ce posedăm. În acest sens vorbeşte C. Rădulescu-Motru despre „activitatea", despre „puterea creatoare a conştiinţei omeneşti". Metafizica întreţine rolul activ al conştiinţei, dezvăluie necesitatea unui contact permanent între gîndirea logică şi experienţă.

Omul este împins de nevoi materiale şi/sau spirituale să cerceteze, să cunoască, să acţioneze. Nu se bazează însă numai pe aceasta. E vorba şi de eterna lui „curiozitate de a şti" **şi** „ce este dincolo de cunoscut". Acest lucru îl poate face numai prin ştiinţă. Ea este instrumentul investigaţiei, analizei, al construcţiei teoretice.

Dar ştiinţa se dezvoltă în deplină armonie cu experienţa şi pe baza acesteia, după cum experienţa înaintează prin teorie, prin ştiinţă. Aceasta din urmă, adică ştiinţa, s-a născut, cum spune Petre Andrei, din îmbinarea „între experienţa muncii şi cugetarea filosofică".

În acest raport dintre munca fizică și munca intelectuală, dintre experiența muncii și cugetarea filosofică rezidă însăși viabilitatea științei, a unui model teoretic sau altul, privind un proces sau altul, un fenomen sau altul. Și această viabilitate i-o garantează societatea, căci obiectele de cunoaștere sînt relevate, alese, gîndite și judecate, întotdeauna, prin prisma intereselor și aspirațiilor.

În calitatea ei de *plusvaloare omenească, de ideal de perfecțiune*, așa cum îi spune Mircea Florian, filosofia luminează procesul muncii și călăuzește rațiunea spre cunoaștere. Ca fapt nu numai ca noțiune, filosofia este și rămîne, prin experiență și știință, un ideal al vieții, *o valoare permanentă*. Prin ea se ridică nu numai activismul, latura constructoare a omului, ci însăși finețea lui spirituală, dorința de a cuprinde și a-și explica totul.

Filosofia nu trăiește însă prin sine, ea nu-și este sieși suficientă. Ci are nevoie de știință, de toate științele. Căci așa cum subliniază și Ion Petrovici orice descoperire științifică deschide o nouă perspectivă pentru cuprinderea și înțelegerea lumii și a vieții. Prin activitățile științelor se asigură *continuitatea* cunoașterii, *împlinirea* filosofiei prin cercetările științifice, *unificarea cunoștințelor* și cuprinderea lor într-un tablou teoretic unitar asupra lumii materiale și spirituale.

Dependentă de cuceririle științelor, filosofia se impune totuși gînditorilor ca o disciplină cu obiect, legi și metode proprii de cercetare. Ea este cuprinsă amplu în programa universitară și susținută cu lucrări de mare valoare.

Autorii sus-citați susțin că științele pozitive, oricît de independente, de autonome, nu trebuie să piardă contactul cu filosofia. Numai cu ajutorul ei pot înțelege *totul* și pot integra acestuia cunoștințele lor particulare circumscrise unui fragment sau altul din realitatea obiectivă.

Spiritul integrator al filosofiei asigură unitatea tabloului teoretic asupra lumii materiale și spirituale. Și totodată, particularizarea și delimitarea obiectului fiecărei științe. Filosofia este nu numai știință a *totului*, dar și știința realității în întregul ei. Adică, filosofia, cum spune Mircea Florian, îmbrățișează realitatea în integralitatea sa.

În concepția raționalistă științele pozitive compartimentează întregul, filosofia îl reface. Și chiar mai mult, unifică factorii obiectivi și subiectivi,

materiali și spirituali. Prin urmare, ea cuprinde și se ocupă cu universalul, cu esențialul realității. Obiectul ei are toată generalitatea.

Semnificativ pentru Mircea Florian, de exemplu, este faptul că filosofia „rămîne un ideal al vieții, o valoare permanentă". Și ea trebuie împlinită în fapte, nu numai verbal. Ea se întemeiază pe „o cunoștință liberă, autonomă și întemeiată a rostului omului și a înțelesului vieții lui".

Nevoia de filosofie rezultă, pentru raționaliști, nu numai dintr-o „necesitate teoretică", dar și dintr-o „trebuință practică". Ceea ce propulsează filosofia nu este numai „străduința teoretică", ci mai ales „activitatea practică". Menirea ei este de a se ocupa cu adevărul, cu descoperirea acestuia, dar și cu promovarea acestuia, cu implementarea lui în viața de toate zilele. Așadar, concluzionează Ion Petrovici, „toată ființa omenească, teoretică și practică, mînă către metafizică și această fatală năzuință nu se poate opri cu ordonanțe polițienești".

În parte, ideile raționalismului filosofic se întemeiază pe ideea că la cele trei trepte de cugetare, „simț comun, știință, filosofie, găsim afirmarea unei existențe incondiționate a lucrurilor". În unele cazuri, unii raționaliști, ca de pildă Constantin Antoniade, înclină să accepte punctul de vedere kantian, al „incognoscibilității lucrului în sine". El nu preia însă această teză ca un dat, ci își pune problema lămuririi naturii și valorii „afirmării unei existențe incondiționate a lucrurilor".

În scopul clarificării problemei, Antoniade trece și analizează cunoștința, afectivitatea și voința, percepțiunea și, în cele din urmă, incondiționatul. Spre deosebire de Kant și kantieni, Antoniade ajunge la ideea că nu există un noumen, un incondiționat absolut incognoscibil. Pentru el, lucrul în sine kantian, „transformat în cauză și substratum al lumii fenomenale, duce de-a dreptul la negarea realității acesteia".

Raționalismul românesc prin Antoniade și alții concepe o strînsă unitate, aproape o identificare, între lumea noumenală și lumea fenomenală. Aceasta din urmă nu reprezintă o „aparență zadarnică", o „umbră inconsistentă", a celei dintîi. Ci, ea „este o lume reală, singura lume reală pentru noi".

Aici Antoniade și alții, din dorința de a susține că totul este *cognoscibil*, că nu există lucru care să nu poată fi cunoscut reduce totul la lumea fenomenală, la lumea aparențelor. Lumea noumenală este pentru el o „fantas-

magorie", o „umbră zadarnică" pe care teoriile pesimiste „o proiectează asupra adevăratei realități".

Cu toate limitele sale, determinate, în primul rînd, de stadiul cunoașterii, dar nu numai, ci și de școlile la care s-au format filosofii respectivi, raționalismul filosofic românesc impune în planul cugetării sale ideea adevărului, a unității dintre teorie și practică, ideea cunoașterii lumii, și chiar ideea de *acțiune*. Ne gîndim mai ales la Titu Maiorescu, Constantin Rădulescu-Motru, P. P. Negulescu, Dimitrie Drăghicescu, Mircea Florian, D. D. Roșca și alții. Pentru ei era clar efortul uman constant de a crea destinderea, de a crea mereu echilibruri între forțe antagoniste, dar imposibil de sacrificat una în detrimentul celeilalte. Prin opera lor au urmărit să articuleze acțiuni mari pe toate planurile posibile de existență, factorul uman putînd interveni cu rol creator de *reală noutate în evoluția lumii*.

Iată deci, în final, construcția filosofică a raționalismului românesc. Oameni de gîndire și acțiune, de cugetare și faptă, de teorie și practică, filosofii români s-au situat, în imensa lor majoritate, pe terenul cunoașterii și transformării lumii. Ei s-au opus defetismului și fatalismului, spiritului retrograd, celor care au căutat să frîneze, prin orice mijloace, progresul societății românești. Opera și activitatea gînditorilor suscitați, și a altora, ne arată că peste tensiunile și contradicțiile epocii în care au trăit, în ciuda valului de obscurantism impus de elementele de dreapta, filosofia și cultura au exprimat chipul armonios și întreprinzător al unei societăți care cugeta și muncea cu asiduitate.

C. RAȚIONALISMUL ȘTIINȚIFIC

Spiritul de investigație constructiv al filosofiei românești din perioada interbelică este susținut și în științele exacte și ale naturii prin raționalism. Aici, poate mai mult ca în filosofie, spiritul materialismului străbate cu forță. Este în natura lucrurilor ca omul de știință să se aplece, să investigheze, să cerceteze, să emită ipoteze sau să concluzioneze asupra existenței *realității materiale*, care există în afară și independent de voința noastră. Căutînd să o descompună, pentru a o studia, și apoi să o recompună, pentru a o reconstrui, savanții au pornit, totdeauna, de la ideea existenței ei în afară și independent de noi.

Semnificativ este faptul că oamenii de știință au oferit un solid suport dezvoltării filosofiei românești prin abordarea, studierea și clarificarea unor concepte fundamentale ale acesteia: materie, determinism, devenire, cauzalitate, lege, probabilitate etc. Surprinse și cercetate în domeniile matematicii, fizicii, chimiei, biologiei ele au fost puse în evidență în toată complexitatea și înțelesul lor dialectic privind natura, structura, manifestarea și evoluția lor firească. Semnificînd fapte și stări de lucruri existente în afară și independent de subiectul cunoscător, ele îl ajută, în același timp, să ordoneze, pentru a le studia, faptele și procesele existente în natură.

Între alte probleme, Octav Onicescu, împreună cu Grigore Moisil, Șerban Țițeica, Dan Barbilian, au abordat și studiat sub multiple aspecte *determinismul*. Pentru ei, ca și pentru alții, „*starea prezentă a universului*" apărea „*ca efectul stării sale anterioare și ca o cauză a celei ce va urma*".

Punctul de vedere pe care-l exprimă se înfățișează, evident, mult mai complex, mai aproape de realitate, decît cel promovat de Laplace sau Claude Bernard, de exemplu, care era un punct de vedere mecanicist, absolutist. Savanții români merg spre un *sistem al determinismelor*, fapt care-i impune nu numai în gîndirea filosofică românească, ci și universală. Ei caută să limpezească problema determinismului în diversele domenii ale experienței și gîndirii umane.

Și, pentru a ocoli „vechea haină", mecanicistă, a legii, Onicescu, Mihoc ș.a. au creat calculul probabilităților care „conduce la teoria lanțurilor oricăror fenomenalități naturale, constituind astfel modelul schematic nou al fenomenelor". Pentru ei, ca și pentru ceilalți, „operația de măsură a unui obiect face parte ca un element constructiv din însuși obiectul cercetat.

În studiul *Determinism și înlănțuire*, Grigore Moisil face o amplă analiză critică indeterminismului. Militînd pentru promovarea „spiritului științific" în întreaga muncă de cercetare, el cerea să fie aplicate consecvent metodele de investigație adecvate. Actul de creație omenească, concluziona la un moment dat Moisil, „capătă o mai mare amploare tocmai prin persistența încrederii în instrumentul științific, din momentul în care el se aplică cu folos în desțelenirea unor tărîmuri noi".

Important pentru școlile românești de matematică, fizică, chimie, biologie, fără a mai vorbi de cele de logică, de psihologie, sociologie, drept,

era raportarea cercetărilor din domeniile lor la filosofie. Desele lor trimiteri la aceasta se întemeiau pe credința în forța ei de generalizare și de construire a unui tablou teoretic integral, unitar al universului. În cadrul filosofiei se putea pune în evidență, desigur cu ajutorul științelor exacte și ale naturii, sistemul complex de relații și interdependențe existent în natură. Prin urmare, era deci natural, subliniază Moisil „ca filosofia raționalistă să încerce o ofensivă puternică în contra indeterminismului mecanicii quantice".

Drumul cunoașterii este, pentru gînditorii români, asimtotic. El merge spre infinit, dar nu-l ajunge. Ca și universul, cunoașterea este infinită.

Lămuririle pe care le aduc matematicienii, fizicienii, chimiștii, biologii etc. problemelor determinismului în știință sînt de natură să întărească rolul și statutul filosofiei. Ei au clarificat ideea conform căreia procesul de caracterizare, identificare și recunoaștere a obiectului este operația cea mai importantă în cadrul determinismului. Acesta nu este confundat însă cu fatalismul. Între aceste două concepte, precum și între realitățile pe care le semnifică, există o foarte mare deosebire. Fatalismul exprimă realități care nu se pun științei. Problema de exemplu a căderii unei cărămizi și accidentării sau neaccidentării unui trecător sau altul, spune Grigore Moisil, „e un lucru exterior cunoașterii".

În cadrul unei astfel de tematici sînt abordate și clarificate și raporturile dintre posibil, real, necesar, precum sînt puse și problemele adevărului, falsului, problematicului. Pentru Grigore Moisil, de exemplu, dar nu numai pentru el, ci și pentru cei din jurul său, realul nu poate fi conceput euclidian sau ne-euclidian. Și tocmai din această cauză el „poate îmbrăca, tot atît de bine, forma euclidiană ca și cea ne-euclidiană".

Abordînd problema determinismului în cadrul „științei însăși", deci și problema raporturilor dintre posibil, real, necesar, el ajunge la concluzia că nu putem vorbi de un determinism integral, ci doar de un determinism parțial. Prin aceasta se poate discuta de posibilitatea izolării, în scopul studierii, a unei părți din cosmos. În felul acesta el îl susține pe Onicescu în studierea determinismului legat de „actul de individualizare a obiectului".

Dar problema legăturii dintre procesul individualizării și cel al determinismului este pusă și în raport cu *spațiul* și *timpul*. Căci pentru Moisil, ca și pentru Onicescu, „cauzele îndepărtate în timp și spațiu au un efect care se atenuează proporțional cu această depărtare".

Analiza determinismului în funcție și de spațiu și de timp, nu numai în raport cu obiectele, fenomenele sau procesele ce preced sau cu efectele ulterioare unui fapt sau altul îi permite să apropie între ele, pînă la identificare, *experiența de laborator cu experiența din calculele matematicianului*, adică *modelul real* de *modelul teoretic*. De aici problema nu atît a caracterizării, identificării și recunoașterii obiectului, cît mai ales, cum spune Onicescu, de a ști „care este natura axiomatică a mulțimii tuturor lanțurilor de evenimente care ne pot conduce la un același obiect sau, mai general, mulțimea tuturor lanțurilor de evenimente ale experienței omenești, în genere".

Puse și studiate în lumina mecanicii relativiste, a teoriei relativității din punctul de vedere al logicii, matematicii, fizicii, problemele determinismului capătă o explicație științifică mult mai largă, mai cuprinzătoare cu aplicații mult mai ample. Prin toate acestea Onicescu, Barbilian, Moisil, Țițeica și alții aduc o contribuție serioasă, critică, la cunoașterea lumii fizice.

În spațiul unor astfel de investigații, bazate pe cercetarea, cu mijloace științifice moderne, a realității fizice, naturale și a unor rezultate spectaculoase pe care le-au avut științele pozitive și ale naturii, și filosofia își lărgește, își completează, evident, obiectul cercetării sale. Nu se pune problema de a se renunța la tabloul precedent „făurit" de științe asupra naturii, ci de a-l completa, de a-l întregi, cantitativ dar și, mai ales, calitativ. Noul nu contrazice vechiul, ci îl înglobează, îl transformă într-un caz particular.

Științele moderne au lărgit, desigur, nu numai sfera investigațiilor, au adus în fața cercetătorului nu numai fapte și „cazuri" în plus, față de cele cunoscute, ci au împins cu mult înainte gradul de generalizare a acestora, au deschis subiectului cercetător noi orizonturi de cunoaștere și de interpretare mai adecvată, în mult mai mare concordanță cu realitatea, a tabloului lumii materiale, a rolului factorului subiectiv în construcția tabloului teoretic al acesteia.

Posibilitatea mai mare care i-a fost creată subiectului de a sintetiza se întemeiază, paradoxal, pe pluralitatea și diversitatea stărilor individuale, a instabilității particulelor materiale. Analiza și sinteza capătă în contextul descoperirilor științifice, mai ales din fizică și matematică, de la începutul

secolului al XX-lea, un cîmp de activitate mult mai complex și, într-un anume fel, contradictoriu. Acum începe să fie înțeleasă necesitatea conceperii și construirii unui tablou teoretic dinamic al lumii materiale, susceptibil în orice moment a fi completat, restructurat și/sau reconstruit. Așa cum spune Ștefan Lupașcu „printr-o generalizare dintre cele mai naturale — pentru că avem de-a face cu un dinamism pe care nimic nu-l poate limita, în principiu, în afară de dinamismul contradictoriu în act — se va putea considera ca relevant subiectului particular și în permanență schimbător tot ceea ce conține, tot ceea ce el actualizează, adică diversitatea, în principiu nelimitată, a fenomenelor din universul exterior, care este locul sintezelor și al ordinii identificatoare ale raționalului".

În cadrul cercetărilor și al analizelor problemelor determinismului se clarifică și este pus în evidență, cu mult mai multă vigoare decît pînă atunci, și rolul subiectului cercetător în cadrul dezvoltării științelor. Obligat mai mult decît pînă atunci să pătrundă și să înțeleagă *structura reală* a universului, *legile* după care evoluează și se dezvoltă acesta, *conexiunile* și *interdependențele* dintre diferitele sale părți componente, materiale sau spirituale, obiective sau subiective etc. cercetătorul este obligat să-și definească și propria poziție în cadrul acestora, să vadă în ce măsură tabloul său teoretic asupra lumii (sau a unei părți din aceasta) corespunde realității. Căci numai în raport cu această realitate va putea aborda și discuta problema adevărului în știință, în filosofie.

Este știut că știința clasică face o anume separație între obiect și subiect. O asemenea teză se pare că îi permitea, sau îi dădea senzația că îi permite, să separe realitatea de aparență, noumenul de fenomen, adevărul de eroare. Noile descoperiri în știință, precum și experiența milenară — care la acest început de secol XX îi arată că el, subiectul s-a aflat în permanență în fața unei diversități crescînde a fenomenelor, care l-a cuprins și pe el și că a fost obligat totdeauna să unifice și să actualizeze diversitatea cea mai largă a faptelor naturale — l-au pus pe om în situația să se includă universului pe care-l cercetează, apreciază și integrează într-un tot unitar, coerent, indestructibil. Și, tocmai acum, el, subiectul cercetător, într-un anumit fel creator, cu cît se va apleca mai mult, cum spune Ștefan Lupașcu, asupra țesăturii dense și pestrițe a experienței, cu atît mai mult va trăi marea diversitate a acesteia, aventura ei rapidă. Și, în același timp, cu cît

o va înțelege, dincolo de faptul prezent, „ca o lege", cu atît mai mult, „lumea misterioasă a gîndirii teoretice pe care o naște chiar creierul omenesc, și care nu este susceptibilă de nici o imagine concretă, se va popula, totuși, cu omogenități și permanențe care se impun spiritului, în mod irezistibil, ca obiectivitate".

Includerea subiectului cercetător în lumea fenomenelor care-l înconjoară i-a permis acestuia să înțeleagă individualitatea, deosebirea dintre cunoașterea microscopică și cea macroscopică, cît și faptul că una se continuă prin cealaltă, că fiecare acționează și „trăiește", „în anumite condiții". Problema care se pune filosofiei, și nu numai ei, ci și științelor, este — cum arată Ștefan Lupașcu — *să știm de ce* unele cunoașteri au avut reușite și nu mai reușesc, iar altele sînt destinate „să reușească în anumite domenii noi și potrivit unor noi exigențe ale ființei umane".

Aceste noi exigențe sînt date, firește, de experiență, de cunoaștere în general și ele se amplifică și se impun cu intensitate pe măsură ce subiectul cercetător, colectivitatea din care face parte pătrund tot mai adînc în tainele universului. Ele, cum sublinia Hegel, nu se dezvăluie singure, ci *trebuie smulse*. Aceasta este menirea omului, ca subiect cercetător și creator, să realizeze, pe baza cunoașterii, noi modele asupra universului material și spiritual.

D. DE LA MATERIALISMUL EVOLUȚIONIST LA MATERIALISMUL DIALECTIC ȘI ISTORIC

Vigoarea, spiritul constructiv al filosofiei românești ne sînt date, mai ales, de evoluția sa în cadrele și pe pe liniamentele gîndirii teoretice generale materialiste. Scrierile unor gînditori ca Vasile Conta, Ioan Nădejde, Constantin Dobrogeanu-Gherea, Lucrețiu Pătrășcanu, Athanase Joja și alții sînt extrem de edificatoare. Angajați în egală măsură în investigarea, cercetarea și explicarea lumii înconjurătoare, așa cum există și se manifestă ea, adică în lumina materialismului și a dialecticii, dar și în activitatea și lupta social-politică pentru o nouă orînduire socială, orînduirea socialistă, gînditorii respectivi au abordat și cercetat categoriile de materie, mișcare, spațiu, timp, determinism, progres, evoluție, revoluție, adevăr etc. în lumina și de pe pozițiile materialismului, ale dialecticii.

Importanța gîndirii lor constă nu atît în rezultatele la care au ajuns, cît, mai ales, în faptul că au încercat, și în unele cazuri au și reușit, să elaboreze filosofia în consens cu datele științelor exacte și ale naturii, ale științelor sociale, umaniste. Ei s-au ridicat hotărît împotriva idealismului obiectiv și subiectiv, împotriva constructivismului, personalismului, a psihologismului, a materialismului vulgar etc.

Acum, în cadrul filosofiei materialiste se pune în mod explicit problema aportului dintre materie și spirit, dintre obiectiv și subiectiv. Pentru materialiști, lumea exterioară există în afară și independent de noi. Ea nu este nici simplă, nici omogenă, ci complexă, extrem de diversificată și produce — așa cum subliniază Vasile Conta — „efecte sau impresiuni foarte diferite nu numai asupra diferitelor simțuri, dar și asupra aceluiași simț".

Procesul cunoașterii lumii materiale se întemeiază pe investigarea acesteia de către diferitele științe și pe explicarea teoretică pe care o dă filosofia materialistă pe baza rezultatelor cercetărilor concrete. Evident, cunoașterea nu este în afara, ci în cadrul experienței umane și a practicii social-istorice.

În fundamentarea concepției sale materialiste, Vasile Conta va studia și aprofunda în toate determinările lor noțiunile de *existență*, *realitate* și *veritate*, pe care le consideră a fi într-o strînsă inderdependență. El are în vedere cuprinderea atît a ceea ce există material „în afară și independent de conștiința noastră", cît și existența reală a unor diferite alte tablouri teoretice, ale altor *cunoștințe* decît ale subiectului cugetător respectiv, asupra lumii materiale. Pentru el este sigură existența multor „concepțiuni diferite asupra lumii". Tot aici include și „cunoașterea exactă a deosebirii dintre lucrurile reale și cele nereale", care nu este altceva decît adevărul.

Iată de ce el leagă de existență nu numai realul, în ambele lui ipostaze, ci și adevărul, care vizează raportul dintre *real* și *nereal*.

Omul este, în concepția lui Conta, integrat naturii, mediului înconjurător; acesta avînd un rol determinant asupra sa. Pentru Conta este sigur că agenții mediului natural și social sînt cei care, în ultimă instanță, determină comportarea, mișcările și acțiunile omului. Ambianța, mediul înconjurător, condițiile în care își desfășoară individul activitatea nu i se impun însă în mod mecanic, fatalist, ci mediat, încunoștiințat, prin intermediul conștiinței sale și a experienței pe care o are. În felul acesta subiectul capătă un rol

activ, transformator al lumii înconjurătoare. El nu este un simplu obiect transmițător, ci un subiect conștient, care înțelege necesitatea și determinismul fenomenelor înconjurătoare și se integrează lor în mod activ.

În concepția lui Vasile Conta, a tuturor celorlalți gînditori materialiști, fenomenele psihice, faptele de conștiință se întemeiază pe procese de ordin fiziologic. El scoate în evidență în permanență caracterul material, determinismul actelor reflexe arătînd de pildă că „mișcarea mușchilor este efectul necesar al excitațiunii nervoase".

Spațiul social-politic în care se desfășoară concepția filosofică materialistă, *elementele* de cunoaștere pe care se întemeiază și, nu în ultimul rînd, *calitatea celor* ce o promovează, o fac să evolueze în mod evident către materialismul dialectic și istoric. Gherea, Pătrășcanu, Joja sînt numai cîteva din numele care s-au consacrat acestei munci de răspîndire a concepției clasei muncitoare despre lume și viață și în țara noastră.

După concepția materialistă, sublinia Gherea, la sfîrșitul secolului al XIX-lea, „factorul hotărîtor în mersul istoric al omenirii n-a fost nici intelectul, nici pornirile și pasiunile omenești, ci bazele materiale ale societății, modul de producere și de împărțire a produselor trebuincioase traiului". Se vede aici o continuare explicită a concepției lui Vasile Conta și un mod tranșant de a aborda și explica filosofia marxistă.

O asemenea poziție este importantă nu numai pentru filosofie și nu, în primul rînd, pentru ea, ci pentru faptul că Gherea se adresa, mai ales, clasei muncitoare. Conferința sa *Concepția materialistă a istoriei*, ținută la „Cercul studiilor sociale", din București, avea să deschidă seria unor ample și fructuoase dezbateri în rîndurile muncitorilor pe această temă.

Interesul pentru filosofie, curajul cu care gînditorii marxiști promovau ideile materialismului dialectic și istoric, aderența acestor idei la un public intelectual destul de larg, nu numai la muncitori, se întemeia, între altele, și pe faptul că „nu există posibilitatea de a lua o atitudine în viață fără un suport filosofic". Marxiștii spuneau acest lucru deschis și aceasta a făcut ca multe dintre conferințele, studiile și lucrările lor filosofice să reprezinte, deseori, în presa de specialitate sau cotidiană, obiectul unor ample dezbateri. Căci așa cum spunea Petre Andrei încă din 1928, în articolul *Marx și Durkheim*, „după cum Kant și filosofia sa au stăpînit cugetarea celor mai de seamă gînditori timp de aproape 140 de ani, tot așa în sociologie

concepţia marxistă s-a impus din ce în ce mai mult şi nici un sociolog adevărat nu a putut ocoli « Capitalul » lui Marx. Lăudat sau hulit, Marx a fost însă mult şi bine studiat".

Filosofia marxistă nu s-a înscris doar ca un simplu curent, alături de celelalte în cadrul spiritualităţii româneşti. Ci, mult mai mult, ea a reprezentat un centru fertil de iradiere a unei atitudini active, bazate pe cunoaştere, în cadrul întregii intelectualităţi progresiste româneşti. Sînt bine cunoscuţi gînditori ca Dimitrie Gusti, Petre Andrei, Mihai Ralea, Alexandru Claudian, Tudor Vianu, George Călinescu ş.a. care au vorbit şi prezentat marxismul ca una dintre teoriile filosofice valide, aptă să pună capăt haosului din gîndirea şi cultura europeană din perioada interbelică.

În jurul filosofiei marxiste s-au strîns în fapt întreaga intelectualitate antifascistă. Ea vedea în filosofia marxistă singura în stare să se opună clamorilor şi marasmului propovăduit de forţele de dreapta.

După 1921, o dată cu înfiinţarea Partidului Comunist Român, filosofia marxistă capătă şi suportul organizatoric-politic de implementare a ideilor sale, în mod sistematic, în rîndurile muncitorilor, ţăranilor şi intelectualilor. Începînd de acum au fost înfiinţate cluburi şi asociaţii, athenee şi cercuri ale muncitorilor, ţăranilor şi intelectualilor, s-a înmulţit numărul conferinţelor, a crescut volumul informaţiilor acestora şi calitatea prezentării lor, au fost create ziare şi reviste în paginile cărora erau promovate cu asiduitate ideile filosofiei marxiste, programul său politic, ideologic, cultural şi artistic.

Aşa se şi explică de ce intelectualitatea românească în ceea ce avea ea mai autentic nu a căzut victimă teoriilor fasciste. Fiind bine pregătită, întemeindu-şi activitatea pe ideile raţionalismului şi umanismului, avertizată prin activitatea partidului despre pericolul fascist, aceasta a făcut front comun cu toate forţele progresiste antifasciste în fruntea cărora se afla partidul comunist.

Un filosof cu o evoluţie foarte sinuoasă, ca Rădulescu-Motru a fost însă ferm în atitudinea faţă de ideologia extremei drepte. În articolul său *Ofensiva contra filosofiei ştiinţifice*, (1943) bunăoara caracteriza misticismul, profesiunea de credinţă a legionarilor, ca reprezentînd „un mers de-a-ndoasele în istoria culturii".

Întemeietorul primelor laboratoare de psihologie pentru testarea capacităţilor intelectuale ale mecanicilor de locomotivă, de exemplu, înţelegea foarte clar că omul îşi poate făurui destinul, dar nu prin misticism şi cruce, prin pistol şi pumnal cum procedau legionarii. Lui îi era clar că „omul cult de astăzi aspiră prin toate fibrele sale să stăpînească destinul", dar aceasta o face prin ştiinţă, prin cultură, prin creaţie în consonanţă cu înclinaţiile, aptitudinile şi pregătirea sa tehnică-profesională. Pentru el era clar că oamenii „nu se nasc toţi dotaţi cu talente egale, dar toţi pot să fie aduşi să dea un maximum de activitate, dacă sînt puşi în condiţii optime de muncă. Arta făuririi destinului consistă tocmai în a pregăti aceste condiţii optime pentru fiecare".

Semnificaţia unor astfel de idei nu trebuie raportată, evident, direct la marxism, dar nici nu trebuie lăsată în afara contextului şi a realităţilor spirituale româneşti generale, în care filosofia marxistă avea să aibă un rol tot mai hotărîtor. Conotaţiile lor trebuie raportate la spiritul distructiv pe care elementele de dreapta îl promovau tot mai evident în cercurile lor politice şi la spiritul constructiv a cărui influenţă se făcea resimţită în rîndurile unor mase tot mai largi de intelectuali.

Filosofia marxistă venea nu numai cu o clarviziune teoretică ştiinţifică asupra lumii înconjurătoare, dar se întemeia şi pe atitudine constructivă, de demascare şi respingere a oricăror teorii şi poziţii defetiste, a oricăror idei şi concepţii de dreapta, fasciste. Aici trebuie căutate rolul şi influenţa crescînde ale filosofiei materialist dialectice şi istorice nu numai asupra muncitorilor, lucru uşor de înţeles, ci şi asupra imensei majorităţi a intelectualităţii româneşti.

Spiritul raţionalismului, ideile umanismului, atitudinea constructivă, creatoare de valori şi apărătoare a acestora, promovate, dacă se poate spune aşa, de *filosofia clasică românească*, erau, evident, preluate şi de către filosofia marxistă. Deci, *unitatea spiritualităţii* româneşti, spiritul constructiv al acesteia, respingerea în masă a ideilor de dreapta trebuie înţelese ca izvorînd nu numai din filosofia marxistă; ci ele sînt şi, poate mai întîi, şi rodul *filosofiei clasice româneşti*. De la Cantemir pînă la Maiorescu şi P. P. Negulescu, de la Conta la Rădulescu-Motru şi Lucian Blaga, de la Gherea, Muşoiu şi pînă la Lucreţiu Pătrăşcanu au existat puternice linii de forţă care au scos şi scot în evidenţă, cu toate deosebirile,

cu toate individualizările, spiritul științific, constructiv, creator de modele teoretice valide asupra universului.

În această biunivocă și fertilă influențare trebuie căutată forța și capacitatea filosofiei românești de a răspunde, de fiecare dată, cerințelor momentelor respective ca o adevărată fiică a epocii sale. Aici putem spune că s-a îmbinat perfect înțelepciunea și rațiunea vîrstnicilor cu forța și perspicacitatea tinerilor, cuceririle „filosofiei clasice“ românești cu metoda și principiile filosofiei marxiste românești.

IV. DIRECȚII ȘI ORIZONTURI ALE FILOSOFIEI ROMÂNEȘTI

Privită în totalitatea structurilor, a realizărilor și activităților sale filosofia românească cunoaște nu numai aceste mari momente de împlinire. Concomitent cu aceasta, ea, manifestîndu-se ca un sistem, își amplifică continuu și *sfera de acțiune*, se întregește prin noi și interesante direcții și orizonturi. Luate în substanța ideilor lor, am putea spune că momentele sale hotărîtoare se întregesc prin: *filosofia istoriei; filosofia dreptului; filosofia culturii; logică și epistemologie etc.*

A. FILOSOFIA ISTORIEI

O privire sincronică și diacronică asupra lucrărilor lui Neagoe Basarab sau Dimitrie Cantemir, Samuil Micu Clain sau Gheorghe Șincai, Mihail Kogălniceanu sau Nicolae Bălcescu, Vasile Pârvan sau Dimitrie Onciul, A. D. Xenopol sau Nicolae Iorga ne arată cu prisosință că istoria, concepută ca știința de căpătîi a națiunii, ființează, de la început, ca disciplina faptelor, a activităților și creațiilor din trecut ale românilor. Dar, totodată, și ca instrumentul care integrează într-un tot unitar *gîndirea* și *acțiunea*, *ideea* și *fapta*, *politica* și *spiritualitatea*, *creația*, *cultura* și *civilizația* românească.

Sensul celor afirmate se află nu în propoziția lor, ci în materia lucrărilor savanților citați. Ei au fost conștienți de faptul că istoria trebuie să ne aducă în față nu numai fapte de vitejie, obiceiuri de muncă și de creație, să ne înfățișeze nu numai viața domnitorilor și familiilor lor. În gîndirea lor, istoria trebuie să ofere contemporanilor și *modele* de organizare politică administrativă, *instituții*, *concepții* de viață și muncă, *mijloace* de creare

de valori materiale și spirituale, *sisteme* de cultură, *civilizațiile* care s-au succedat. Numai în felul acesta considerau ei că istoria poate înfățișa înlănțuirea fenomenelor, succesiunea lor cronologică, colaborarea și congruența lor „la acel mare lucru, cum îl numea Nicolae Iorga, cel mai mare din toate, care e viața omenească însăși“.

Concepută și realizată într-o astfel de manieră, cuprinzătoare, întemeiată, în egală măsură, pe fapte, dar și pe idei, pe stări de lucruri, dar și pe anume teorii, constructive, știința istoriei se va impune de la început, în partea ei înaintată, în cadrul spiritualității românești, ca o componentă fundamentală a filosofiei. Ideile pe care le susține, rezultatele la care a ajuns de-a lungul cercetărilor, concluziile pe care le-a tras din materialul faptic studiat, completează în mod definitoriu tabloul filosofic asupra lumii materiale și spirituale. Este vorba nu numai de latura practică, social-istorică prin care se pune la dispoziția filosofiei, ci de creația teoretică ca atare pe care istoria o aduce în „balanța“ filosofiei, față de celelalte științe.

Filosofia istoriei înseamnă, în concepția gînditorilor români, în egală măsură, *luminare* și *propășire* a *națiunii întregi*, *cultură* și *civilizație* pentru *fiecare membru* al comunității sociale respective, *îndatoriri și drepturi egale* pentru toți cetățenii indiferent de rang social ori funcție îndeplinită în stat. Latura ei practică-politică se îngemănează într-un tot cu latura teoretică-epistemologică. Numai pe aceste temeiuri istoria ne poate arăta *firea* obiectului său, *dezvoltarea* sa de-a lungul timpului, *însemnătatea* sa în raport cu celelalte științe despre societate.

În ceea ce privește metoda de cercetare istoria va uzita atît pe cea *științifică* și *istorică*, cît și pe cea *filosofică*. După cum arăta A. D. Xenopol, unul dintre părinții cu adevărat universali ai *filosofiei istoriei*, obiectul științei istorice privește și *regnul vegetal* și *regnul animal*, comunitățile umane în structura și evoluția lor firească. Marele istoric va pune în evidență rolul faptelor de repetiție, concretizate prin „reproducerea aceluiași fenomen“, adică prin asemănarea acestora, și faptele de succesiune, caracterizate „prin puterea care diferențiază“.

În faptele de repetiție, ca și în cele de succesiune, A. D. Xenopol caută legea, continuitatea, generalul. Acestea nu se înfățișează pentru el ca o simplă colecție, o sumă de înregistrări. În opoziție cu unii mari istorici ai epocii, cum sînt Lazarus sau Steinthal, Carran, sau Otto Henne am Rhyu, Winter sau Paulsen, el sublinia că „succesiunea se bazează pe repetiție“,

iar „repetiția succesivă" se distinge de „repetiția pur și simplu" prin „faptul că prima este o repetiție diferențiată, în care partea neasemănătoare a fenomenelor domină partea asemănătoare și că modificările intervenite urmează o direcție constantă".

Legătura între momentele mari ale evoluției universului o realizează faptele de tranziție. Și ele, la rîndul lor, au un anume grad de generalitate. Prin ele se asigură continuitatea, iar „hiatusurile pe care le constatăm cîteodată provin mai curînd din ignoranța noastră asupra lucrurilor decît din structura lor".

În orice domeniu al istoriei s-ar mișca A. D. Xenopol, el caută legea, caută generalul, repetiția, succesiunea. Pentru el este evident că *„progresul istoric s-a efectuat în raport cu diferențierea în repetiția faptelor"*. Iar asemenea lucru îl constată de la istoricul bicicletei pînă la istoria revoluției franceze. El caută și găsește peste tot efortul de „repetiții diferențiate ale faptelor, repetiții care vor continua și ele pe diverse linii: *slăbiciunea* (sublinierea noastră — M.M.) și nehotărîrea lui Ludovic al XVI-lea, energia și forța extraordinară a clasei de jos a societății, pericolele din exterior unite cu pericolele interne". Toate aceste diverse serii, „formate prin repetiția faptelor mereu mai asemănătore, reunite sub un singur stindard au dat naștere marii mișcări care caracterizează sfîrșitul secolului XVIII".

Materia istoriei este asemănată de A. D. Xenopol cu o țesătură în care firele încrucișate ale *repetiției* și ale *succesiunii* pot fi detașate unele de altele și studiate separat. Dar luate în parte fiecare ne lipsesc, în primul caz, de vigoarea, coloritul lor, iar în al doilea caz, de forma, de conturul lor. „Ca desenul să apară în întreaga sa plenitudine, spune acesta, este necesar ca țesătura și urzeala să formeze un singur tot." Dar pentru „a înțelege cum a putut fi compus desenul, prin încrucișarea firelor, este necesar să separăm lucrătura de urzeală și să studiem firele independent unele de altele".

Aici trebuie să amintim ceea ce spune Eugeniu Sperantia că filosofia istoriei se ocupă de evenimentele trăite de omenire, care se adresează într-un sens precis și se totalizează în ansambluri ce trec dincolo de interesele indivizilor sau ale generațiilor. În cadrul ei „este precumpănitoare viziune a *totului*, faptul *esențial*, *peremtoriu*".

Evident, în realizarea istoriei însă, în înțelesul ei cel mai deplin, un rol hotărîtor îl au raporturile care se stabilesc, cantitativ și calitativ, între individ (personalitate) și societate (masă). Studiul atent al acestor raporturi de-a lungul timpurilor îl vor determina pe Vasile Pârvan să afirme că pentru o istorie efectivă, creatoare de valori materiale și spirituale sînt necesare două condiții: a. de a *cultiva masele*; și b. de a *socializa personalitățile*. Și o acțiune și alta, continuă istoricul, trec însă prin indivizi, în afara lor nu poate avea loc nici una nici alta din aceste acțiuni. Căci „culturalizarea societății și socializarea culturii sînt cele două fețe ale aceluiași Ianus: *cultura socială*".

Iată teza fundamentală a lui Vasile Pârvan privind *filosofia istoriei*. Ea vine se pare ca o întregire firească a ideilor lui A. D. Xenopol. Dacă acesta vorbește de serii de succesiune, de repetiție, de legi etc., Vasile Pârvan pune accentul pe *cultura socială* și prin aceasta pe *ideea de democrație* și *ideea de libertate*.

Prin asemenea idei ajungem din nou la pașoptiști și dincolo de ei, și urmărind istoria românilor de-a lungul împlinirilor ei vedem că întotdeauna ea s-a întemeiat pe ideile de *democrație* și de *libertate*. Libertate națională sau libertate socială, libertate spirituală, libertate de creație, libertate de credință etc. — *întotdeauna libertatea a fost țelul suprem al poporului din spațiul carpato-dunubiano-pontic*.

Ideea de libertate este raportată, în primul rînd, la individ, la subiectul creator de valori materiale sau spirituale. El este cel care are nevoie de *democrație* și *libertate*. Prin democrație i se asigură dreptul la pregătire și afirmare, prin libertate i se asigură condițiile de a crea nestingherit, în consens cu cerințele colectivității din care face parte și pe care este chemat să o slujească cu credință, indiferent de locul pe care-l ocupă în ierarhia statală, și cu pregătirea, cu posibilitățile, cu potențele și cu talentele lui.

O astfel de idee a libertății sociale a individului este susținută cu mult înaintea lui Vasile Pârvan de către Bogdan Petriceicu Hasdeu. Acesta arăta la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX că „dacă România a avut, are sau va mai avea tirani, într-o sferă mai mare sau mai mică, ei au fost, sînt și vor fi orișicînd niște inteligențe foarte mărginite, urcate sus printr-un fel de vînt politic, care ridică și umflă cu mult mai lesne o pană, un paiu, o secătură, decît un corp ceva mai solid".

Relevînd rolul colectivităților umane în făurirea istoriei, a culturii și civilizației, el continuă că „o adevărată capacitate nu poate fi personală, ci este eminamente colectivă; ea cată să fie o *putere* reprezentativă în toată

vigoarea cuvîntului". Şi, concluzionînd, împotriva realităţilor timpului său, preciza: „dictatorii cei mărunţi de pe malul Dîmboviţei ar trebui să se pătrundă bine de această supremă lege, înregistrată, la tot pasul, de filosofia istoriei".

În ordine succesivă, individ, familie, grup social, clasă socială, stat, societate, ideile de libertate şi de democraţie se amplifică sub aspectul cuprinderii, dar devin şi restrictive sub aspectul valorii lor. Pentru deplina lor funcţionalitate este necesar ca în această ierarhie, în care se aplică şi fiinţează, să existe o deplină concordanţă între părţi. Numai în felul acesta ideile de democraţie şi de libertate *pot lucra şi asupra individului şi asupra maselor*, în folosul şi al uneia şi al celorlalte. Un asemenea ideal, spune Pârvan, poate fi atins însă *numai prin muncă*. Fie singur, fie în grup „individul îşi dă mai bine seama de nevoia socializării de-abia în muncă".

Dacă A. D. Xenopol va *elabora* şi va *studia* „codul legislativ", ca să zic aşa, al filosofiei istoriei, adică legile, faptele de repetiţie, faptele de succesiune, Vasile Pârvan va *circumscrie* şi va *prelucra* „materia" filosofiei istoriei, adică obiectul şi conţinutul ideilor de democraţie şi de libertate. Ei se întregesc, se completează reciproc, dar îşi şi oferă argumente şi substanţă unul pentru a înţelege ideile celuilalt.

Şi unul şi altul nu se opresc însă aici. Pentru ei apare, într-un anume fel, hotărîtor în filosofia istoriei rolul ideilor de *iniţiativă* şi de *responsabilitate*. Pentru afirmarea şi împlinirea unor astfel de idei este necesar, cum arăta Pârvan, ca fiecare individ să dovedească: a. *pătrundere a inteligenţei;* b. *tărie a voinţei;* c. *iuţeală şi fineţe a sensibilităţii;* d. *adîncime şi prelungire* a răscoalei interne, produsă asupra sufletului nostru de lumea din afară.

Caracterul individului este piatra unghiulară „a construcţiei sociale". El singur este „generator de iniţiativă şi energie morală". Prin el se realizează totul. În afara activităţilor oamenilor nu putem vorbi nici de legi în istorie, nici de fapte de repetiţie, nici de fapte de succesiune, nici de democraţie, nici de libertate, nici de creaţie, cultură ori civilizaţie.

În contextul unei orînduiri sociale bazate pe exploatare şi asuprire, pe anihilarea individului, filosofia istoriei promovată de Xenopol, Pârvan şi alţii nu numai că atrage atenţia asupra faptului că omul reprezintă forţa creatoare, care individual sau în grup împinge istoria înainte, dar arată şi condiţiile în care masele se pot afirma cu adevărat: *libertatea, democraţia,*

Pe fundalul activităţilor materiale ori spirituale ale oamenilor apare solidaritatea *socială, naţională, istorică, umană*. Şi filosofia istoriei aceste genuri de solidaritate le cultivă, le apără, le dezvoltă în fiecare fiinţă umană, în fiecare subiect, creator, mai mare sau mai mic, de valori materiale ori spirituale, păstrător şi apărător al acestora.

B. FILOSOFIA DREPTULUI

Ideile care privesc rolul individului în cadrul vieţii sociale, drepturile şi îndatoririle sale, libertatea sa de creaţie şi de manifestare se află, într-o anumită măsură, preluate şi dezvoltate, sub alte laturi, se înţelege, de filosofia dreptului. Şi aici ca şi în filosofia istoriei spiritualitatea românească şi-a spus un cuvînt autorizat, competent, bazat pe studiul realităţilor sale naţionale şi universale, pe experienţa directă sau înmagazinată în cărţile unor prestigioşi savanţi români sau de peste hotare.

Idei de filosofie a dreptului sînt prezente, după cum este ştiut, în gîndirea românească din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Simion Bărnuţiu, acest gînditor polivalent, ne-a lăsat moştenire şi lucrări despre drept: *Raporturile românilor cu ungurii şi principiile libertăţii naţionale* (1842); *Dereptul naturale privat* (postum, 1868), *Dereptul naturale public* (postum, 1870).

Temele principale ale lucrărilor lui de drept, şi nu numai ale acestora, le reprezintă libertatea şi egalitatea. În concepţia sa omul este liber de la natură. Societatea apare ca un contract liber consimţit între voinţa membrilor săi „spre efectuarea unui scop". Pentru realizarea acestuia oamenii trebuie să fie liberi şi egali între ei. În cadrul societăţii, puterea supremă trebuie să se bazeze „pe o supunere liberă pentru realizarea scopului comun".

Originea statului, apreciază Simion Bărnuţiu, „nu este *istorică*, ci *filosofică*". Noi „nu întrebăm *cum*, cu ce ocaziuni, prin ce puteri s-au născut *oarecare stat determinat* sau *multe*, sau cele mai multe state, ci întrebăm, care e acel *fundament esenţiale ale tuturor statelor*".

Iată deci, încă de acum prezentă, în gîndirea românească teza principală a filosofiei dreptului: *fundamentul esenţial, permanentul*. Simion Bărnuţiu caută să se ridice deasupra amănuntelor. El urmăreşte, de exemplu, statul în raporturile sale fundamentale, destinaţia lui generală. Esenţa

juridică a statului o constituie „obligaţiunea cea validă după drept". Scopul său general „*este efectuarea ideii dereptului* sau *a ideii statului*".

Principiul suprem al dreptului îi apare lui Simion Bărnuţiu ca fiind „tot ce nu contrazice libertăţii celei mai mari pre cît se poate, şi ecari a toturor". Ajuns aici, *dreptul coincide cu libertatea*. Aceasta pentru a fi maximă nu trebuie să fie împărţită inegal. El nu concepe ca unii membri ai societăţii să aibă mai multă libertate, iar alţii mai puţină. Libertatea trebuie să fie împărţită egal. Numai aşa dreptul ajunge la *împlinirea lui integrală*: **dreptul = libertatea = egalitatea**.

De aici încolo vorbeşte Simion Bărnuţiu despre posibilitatea statului de a-şi realiza întreitul scop: a. Întemeierea, conservarea şi dezvoltarea unui institut care să pună în lucru şi să asigure „legea dreptului"; b. Asigurarea securităţii „tuturor membrilor, în particulariu, precum şi a statului întreg"; c. Dezvoltarea industriei şi garantarea prosperităţii, preocupare pentru cultură şi ştiinţă, educaţie şi morală.

Semnificativ este faptul că marele gînditor transilvan pune în seama tatului, pe baza dreptului ce îl are, asigurarea unei vieţi fericite, a unui trai îmbelşugat, pe care să le asigure printr-o „sumă mare de produpte naturali şi industriali". Împlinirea unei asemenea îndatoriri, statul o poate face numai prin majoritatea membrilor săi apţi, capabili să creeze şi să ucreze în interesul celor mulţi.

În lumina acestor principii de drept, Bărnuţiu realizează şi judecă nu numai societatea civilă, nu numai pe membrii ei, ci şi naţiunea. Faptul este explicabil apoi mai mult ca oriunde în ţările române. Transilvania se afla sub cea mai crîncenă stăpînire străină. Românii erau de fapt ameninţaţi cu desnaţionalizarea.

În acest complex al realităţilor transilvane, cînd politica străină urmărea să ducă la lichidarea românilor ca naţiune, Simion Bărnuţiu trece, cum ar fi spus Mircea Djuvara, de la *dreptul intern la dreptul extern*. Adică are şi el în vedere drumul de la raporturile şi relaţiunile interne la raporturile dintre state sau dintre cetăţenii unor state diferite. El cere drepturile românilor, chiar de a avea un stat al lor, în care „să coincidă marginile politice scu cele naturali". Deci, statele trebuie alcătuite pe baza naţionalităţii. Să e aibă în vedere în primul rînd *originea* şi *limba*.

Cu timpul, preocupările pentru filosofia dreptului vizează nu numai argumentaţia şi validitatea acestei discipline, dar şi, mai ales, problematica.

La 1883 apare cartea lui Christodul Suliotis, *Elemente de drept natural sau filosofia dreptului*; la 1915 cartea lui Constantin Bîrsescu, *Ce este Enciclopedia dreptului*; la 1926 cartea lui Petre Missir, *Filosofia dreptului* etc., etc.

Dintre cei mai reprezentativi, cu o operă consacrată filosofiei dreptului, sînt însă Mircea Djuvara şi Eugeniu Sperantia. Ei au îmbrăţişat aproape toate domeniile dreptului şi, mergînd de la particular la general, au fundamentat, cu adevărat, *filosofia dreptului*. Ea îmbrăţişează toate problemele mari ale dreptului şi legislaţiei, ale sociologiei, istoriei, psihologiei şi chiar ale economiei. Prin sinteza datelor oferite de aceste discipline, prelucrate conform concepţiei despre viaţă în lumina căreia acţionează se ajunge la filosofia dreptului. Concretizată în opinia lui Eugeniu Sperantia, filosofia dreptului, ca de altfel orice altă filosofie, a valorii, a artei, a istoriei etc. ne *redă obiectul ca pe o unitate* şi *caută să-i distingă esenţa, determinările proprii* şi *permanente*, pentru *a-l cuprinde*, *contura* şi *defini* „înăuntrul totalităţii sau universalităţii din care face parte".

Propriu şi lui Mircea Djuvara şi lui Eugeniu Sperantia le este efortul de a cuprinde, evident prin mijloace diferite, *întregul, totalitatea, permanentul, definitivul*. Ei nu discută un drept sau altul, o justiţie sau alta, nu au în vedere un stat sau altul, ci *norma de drept ca atare, regula de conduită ca atare, regula de activitate ca atare*.

Prin această modalitate nu ajung la kantianism pentru care dreptul, morala sînt bune în orice loc, în orice timp, în orice societate. Nu. Ei caută să surprindă şi să determine esenţialul. Apoi, pornind de la acesta, *concretizează faptele şi activităţile în funcţie de loc, de timp, de societate, de stat* etc. Djuvara, de pildă, discută ideea de obligaţie a cuiva, în corelaţie cu ideea de drept a cuiva. Şi exemplifică prin: „sînt obligat să respect viaţa şi libertatea celorlalţi".

Filosofia dreptului obligă însă pe oricine se ocupă cu ea să ajungă la esenţa şi geneza realităţii domeniului său – dreptul. Important este nu *că se ajunge*, căci aceasta este obligatoriu, ci *cum se ajunge*. Aici se pare că există anumite dificultăţi şi pentru Mircea Djuvara şi pentru Eugeniu Sperantia. Şi unul şi altul pornesc nu de la fundamentul material, relaţiile, activităţile şi faptele care determină dreptul, ci de la drept ca realitate. Pentru Sperantia, de exemplu, viaţa socială apare ca „*o manifestare a spiritului omenesc*". Şi deci, el consideră că este „*firesc şi de aşteptat ca*

legile generale şi imutabile ale gîndirii omeneşti să se aplice şi aici cu toată regularitatea".

Şi Sperantia şi Djuvara invită însă la meditaţie asupra unei idei fundamentale în viaţa societăţii, rolul spiritului este mult mai mare decît universul natural înconjurător. Viaţa spirituală a omului este o parte componentă a societăţii, face parte, într-un anume sens, din ontologia acesteia. Nu putem vorbi despre societate reducînd-o numai la latura sa materială, numai la viaţa economică. Chiar instituţiile, sistemul de organizare, sistemul de pregătire al oamenilor sînt şi spirituale.

Şi în funcţie de aceste realităţi, poate mai mult ca în alte domenii, în drept trebuie să ţinem seama de ceea ce reprezintă cu adevărat spiritualul, eticul, moralul, filosoficul. Administraţia, instituţiile mai mult ca alte domenii sînt în mai mare dependenţă de factorul uman, de universul cultural şi spiritual al acestuia, de etica şi probitatea lui profesională. De aceea filosofia dreptului se ocupă nu numai cu fapte de justiţie: sancţiuni, pedepse, amenzi etc., ci şi de viaţa spirituală înseşi, de moralitatea sau imoralitatea acesteia.

Structura sufletească a colectivităţii umane date intră, cu deplin temei în obiectul de studiu al filosofiei dreptului. Ea se află în strînsă legătură şi, în unele cazuri, prin conştiinţă, precede epocile de mare frămîntare socială, de mari schimbări politice ori economice, schimbările de regim social sau politic. Este deci firesc ca filosofia dreptului să vadă nu numai efectele, consecinţele, ci, mai ales, cauzele care au determinat un fapt social sau altul, condiţiile în care a fost înfăptuit acesta.

Aceasta presupune însă ca, spre deosebire de filosofia istoriei, filosofia dreptului să se apropie mai mult de cultură. Ea trebuie să cunoască, să se încadreze şi, în acelaşi timp, să influenţeze, în mod hotărîtor, viaţa spirituală a colectivităţii respective. Demersul ei trebuie să fie nu, mai ales, justiţiar, ci, îndeosebi, cultural, spiritual. Ea trebuie să-i ofere individului, vinovat în mai mică sau în mai mare măsură, dimensiunea greşelilor sale, dar şi remediul spiritual şi garanţia juridică a îndreptării sale nestingherite şi a integrării, fără consecinţe, de un ordin sau altul, asupra sa şi a apropiaţilor săi.

Acestea sînt ideile pentru care militează filosofia dreptului. Şi chiar dacă unele dintre ele pot fi amendate, într-un context sau altul, ele rămîn semnificative pentru spiritul lor umanist, pentru efortul pe care autorii

lor îl depun pentru înţelegerea cît mai completă, cît mai efectivă a vieţii sociale româneşti, a rolului cultural şi spiritual, nu numai justiţiar, pe care trebuie să-l joace o asemenea disciplină în spaţiul cultural-filosofic românesc.

C. FILOSOFIA CULTURII

Ca o continuare firească şi în acelaşi timp ca o completare naturală a *filosofiei istoriei* şi a *filosofiei dreptului* se înscrie *filosofia culturii*. Dimensiunile sale depăşesc cu mult pe ale celor dintîi, nu numai ca spaţiu, ci mai ales cu implicare în formarea şi dezvoltarea individului uman ca socius.

Izvoarele unei asemenea discipline pot să ducă, şi duc, prin natura lor pînă la *basmul* popular al cărui subiect principal era formarea, perfecţionarea, ascuţirea minţii subiectului uman, pregătirea acestuia pentru condiţiile aspre ale vieţii. Astfel de idei sînt preluate, prelucrate, amplificate şi susţinute cu o rară măiestrie de întreaga pleiadă a marilor gînditori şi creatori de limbă, cultură şi civilizaţie românească.

Între numele în a căror operă găsim adîncite şi amplificate ideile de filosofie a culturii îi avem alături de cronicari pe marii constructori ai vieţii spirituale româneşti: Dimitrie Cantemir, Samuil Micu-Clain, Ion Heliade Rădulescu, Mihai Eminescu, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Vasile Conta, Constantin Brâncuşi, Lucian Blaga, George Enescu, Tudor Vianu, Mihai, Ralea, Mihail Sadoveanu, George Călinescu şi mulţi alţii. Opera lor, scrierile pe care ni le-au lăsat moştenire, activităţile pe care le-au desfăşurat se înscriu şi rămîn ca momente definitive în filosofia culturii româneşti, în spiritualitatea noastră naţională.

Dacă textele unora dintre ei au fost amintite la alte capitole decît cel al *filosofiei culturii*, acest lucru a fost făcut ţinînd seama de obiectul principal al activităţii lor, de aportul pe care l-au adus într-un domeniu sau altul al filosofiei româneşti, într-o etapă sau alta a dezvoltării şi împlinirii sale. Important este de reţinut că disciplina filosofică cea mai întinsă, cu implicaţiile cele mai profunde şi mai efective asupra dezvoltării şi consolidării spiritualităţii româneşti o reprezintă cultura. Ea este matricea în care s-a *plămădit* şi *afirmat*, *dezvoltat* şi *consolidat*, în care a creat şi *s-a creat* şi *civilizat* societatea românească.

Problematica filosofiei culturii este răspîndită peste tot unde au avut loc *acte de creaţie*, acte prin care rămîne nemuritoare cultura mate-

rială și spirituală românească, și în timp ea ne împinge mult în istorie. Circumscrierea și înfățișarea ei ca atare apare însă o dată cu a II-a jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Acum încep să se pună expres probleme de creație, probleme privind personalitatea culturii, structurile și activitățile ei, se dau definiții ale culturii, mai mult sau mai puțin cuprinzătoare și adecvate etc.

Pentru a exemplifica acest lucru este suficient să ne raportăm la Mihai Eminescu. El consideră cultura ca reprezentînd tezaurul cunoștințelor agonisite și grămădite de părinți pentru a fi lăsate moștenire urmașilor Dar care nu rămîn numai la îndemîna unui cerc restrîns de inițiați, ci a unor mase cît mai largi și care sînt îmbogățite de la o generație la alta. Cultura, spune Eminescu, merge mînă-n mînă cu știința și artele și ea se exprimă prin „întinderea numerică a celor culți". Ca argument, el ne dă un foarte semnificativ exemplu: „Nu preoții constituiesc biserica; ei nu o pot face decît în cea mai strînsă comunicare cu credincioșii; tot astfel nu constituiesc învățații spiritul științific al națiunii, ci numai întregul număr al celor culți prin știință".

Cultura reprezintă pentru Eminescu suma cunoștințelor pe care omenirea le-a acumulat de-a lungul veacurilor, concretizate în capacitatea și dispozițiile unei națiuni de a le aplica și fructifica în folosul său. „Pe pomul cunoștinței, care crește din pămîntul spiritului național, știința se poate compara cu acele intime puteri agente, care sugînd și alăptînd scot sucurile din adîncimile izvorîte și le trimit modificat în toate ramurile; trunchiul și rădăcinile sînt purtătorii consistenți ai științei, învățații; viața firească, viața văzută, viața frumoasă și mirositoare în frunze, flori și fructe, este cultura generală care răsare din cele precese".

Iată una dintre cele mai timpurii, dar mai complete definiții ale culturii. Implicațiile ei vor străbate adînc în spațiul spiritual-filosofic românesc și vor pătrunde mult amplificat pînă în opera lui Mihai Ralea sau Tudor Vianu, Liviu Rusu sau Mircea Eliade. În opera acestora vom găsi concretizată, în dimensiunile ei moderne, filosofia culturii, chiar dacă nu au semnificații și implicații atît de adînci ca în opera lui Eminescu sau Hasdeu de pildă. Pentru acesta din urmă, ca și pentru primul, omul de știință, omul de cultură este, în primul rînd, om *de acțiune*. Democrația, libertatea nu vin singure, ci ele sînt rodul luptei, al acțiunii eficiente, al acțiunii menite să ridice masele, să ridice poporul, să ridice pe cei mulți și angajați în

crearea bunurilor materiale, în lucrul pămîntului, în transformarea minereului în metal și a metalului în obiecte folositoare progresului și civilizației societății.

O dată cu desvârșirea unității naționale și constituirea României în granițele ei naturale, *filosofia culturii* capătă un rol și mai mare în formarea și dezvoltarea spiritualității naționale. Acum înregistrăm nu numai realizări cantitative, dar au loc adevărate salturi calitative. Se pune problema nu atît a producțiilor, a valorilor materiale și spirituale în sine, cît mai ales aceea a identității naționale, a unității de neam și de limbă, a scoaterii în evidență a unor vechi valori, tradiții și obiceiuri care se înscriu ca incontestabile fapte de cultură românești. Studiul folclorului, al basmelor românești, studiul limbii vechi românești, al etnografiei, obiceiurilor și tradițiilor sînt aduse cu justificat temei în spațiul și obiectul de cercetare al filosofiei culturii. Asemenea fapte, dezvăluirile structurilor lor, evoluția în timp, conotația primită în împrejurările triste ale valurilor populațiilor migratoare, ale asupririi imperiilor vecine vin să completeze ceea ce trebuie să înțelegem prin filosofia culturii.

Nu s-a pus problema de a studia numai artele plastice, literatura, muzica, dramaturgia sau poezia, ci de a dezvălui și a face propriu spiritualității românești interbelice substratul ei ontic, *zămislit* prin muncă și *cuprins* încă în legende și basme. De aici trebuia să înceapă, și a început, reconsiderarea și aprecierea culturii românești. Operele lui Eliade sau Vianu, ale lui Blaga sau Ralea, concepute pe temeiul unor profunde cunoștințe ale patrimoniului național și pe o extrem de bogată experiență poporană, aveau să reprezinte încununarea a ceea ce, în termen modern, se numește *filosofia culturii*.

Semnificativ pentru cei de astăzi, rămîne și faptul că activitatea și opera acestor creatori de sisteme culturale, concepute, realizate și desfășurate în condiții nu destul de faborabile din punct de vedere social, lupta cu elementele de dreapta fiind în deplină desfășurare, pot fi luate ca model pe multiple planuri: filosofic, cultural, al pregătirii profesionale a autorilor, social și mai ales cetățenesc, militant. Ele ne dezvăluie nu numai forța morală și pregătirea științifică a acestora, dar și crezul lor politic în ideea de progres, dragostea lor față de țară, față de spiritualitatea românească. Forțele care i-au unit și le-a întărit hotărîrea au fost: *încrederea*

în creația națională; un *nobil sentiment* al iubirii de patrie; o *înaltă atitudine civică* umanistă; o *dorință fierbinte* de a contribui, prin forțele lor proprii, la înălțarea culturală și morală, intelectuală și profesională a poporului.

D. LOGICĂ ȘI EPISTEMOLOGIE

Filosofia românească a fost pusă dintotdeauna sub semnul cunoașterii, al logicii. De la Ieremia Cacavela, profesorul lui Dimitrie Cantemir și pînă la Florea Tuțugan sau Petre Botezatu, nimeni nu s-a avîntat în speculații, nimeni nu și-a construit ideile în afara cercetărilor științifice, în afara cunoașterii.

Aici nu se pune problema unei explicitări ca atare. Logica, ca și matematica sau fizica, este logică peste tot, indiferent de loc și timp. Din moment ce s-a afirmat ca știință și și-a cucerit un loc în cadrul filosofiei, și se pare că a fost prima disciplină care și-a cucerit acest loc, locul și rolul ei a fost același în constituirea spiritualității naționale.

Particularitatea ei vine din modul în care este implementată și integrată celorlalte discipline filosofice. Astăzi, de pildă, ne spune Petre Botezatu, în plină epocă a matematizării și cibernetizării avem de-a face cu „irupția viguroasă a logicului în inima civilizației noastre".

Efectele unei activități logice sînt bine cunoscute și notate ca: a) *simplificare*; b) *organizare;* c) *economicitate;* d) *productivitate*. Astfel de demersuri se impun nu numai științei și acțiunii umane, ci tuturor domeniilor și activităților din care este compusă viața socială contemporană.

Logica nu se impune însă numai prin aceste patru puncte de activitate. Demersul ei este mult mai amplu, el vizează *creația, cultura, civilizația*. A reduce logica la un sistem de tehnici, a o matematiza excesiv înseamnă a nu înțelege rolul ei în dezvoltarea spirituală a omenirii și cu atît mai mult a nu vedea însemnătatea sa în construirea civilizațiilor contemporane și viitoare.

Importanța logicii în cadrul filosofiei se exprimă, în primul rînd, prin aceea că ne ajută să expunem coerent, în conformitate cu legile rațiunii, o idee sau alta. Ea este implicată în filosofie nu numai ca știință a demonstrației, ci slujește și face viabil însuși *demersul filosofic*.

Teoria cunoașterii științifice, cercetarea valorii cunoașterii științifice, a valorii de adevăr, a obiectivității și adevărului rezultatelor științei se

realizează și cu ajutorul logicii. Metoda istorică nu este suficientă. Prin logică ajungem la esența dezvoltării istorice a fenomenelor și proceselor, din natură și societate. Ea este aceea care ne dezvăluie laturile generale necesare, legice ale acestora, precum și ale dezvoltării sociale în genere.

Împreună cu matematica, logica se impune astăzi tot mai mult în procesul de organizare a înseși teoriilor științifice. Implicarea ei are loc nu numai *în cadrul* teoriilor științifice, ci și în *ordonarea* și *ierarhizarea* cunoștințelor, a informațiilor promovate și vehiculate de acestea. Prin logică se ocolește inspirația personală de moment, se aduce în planul cunoașterii regula, generalul, esențialul, se pune ordine în clasificările, diviziunile, definițiile, demonstrațiile, ipotezele și inducțiile pe care unii amatori le fac cu dezinvoltură, fără nici un temei sau control euristic.

În raporturile care se creează între teorie-practică-teorie sau între practică-teorie-practică, logica capătă în zilele noastre o importanță decisivă. Ea ne dezvăluie nu numai verigile elementare ale unor cicluri de natură dialectică, dar intervine și clarifică raporturile care se creează între aceste activități, arătîndu-ne, în funcție de moment, de etapă, ierarhiile acestora.

În acest caz rolul logicii este nu numai de instrument, ci și de *constituent* al unei ordini, conformă cu realitatea. Acum ea își creează statut de știință a realităților, și nu numai a regulilor unei gîndiri corecte. Ea este de acum inclusă în orice demers al teoriei cît și al practicii, al cercetării cît și al vieții de toate zilele.

V. DIMENSIUNI ALE FILOSOFIEI ROMÂNEȘTI CONTEMPORANE

Ca fiică a epocii sale, cum a denumit-o Hegel, filosofia este chemată să dea, în raport cu omul, măsura tuturor lucrurilor, a faptelor și activităților umane. Or, pentru a realiza un asemenea demers, ea are nevoie pe de o parte, *a ființa*, fundamentîndu-și permanent metodologia și aparatul, conceptual, iar pe de altă parte de a reconstitui cunoașterea, de a regîndi continuu „vechile" teorii.

Astfel de cerințe se impun și filosofiei românești. În primul rînd, este vorba de dezvoltarea și promovarea, în mod oficial, a filosofiei marxiste — *materialismul dialectic și istoric*. În al doilea rînd se creează cu adevărat premisele abordării și cercetării categoriilor fundamentale ale filosofiei: materie, spațiu, timp, mișcare, devenire, progres, posibilitate,

r ealitate, necesitate, întîmplare, condiția omului etc., etc. În al treilea rînd, se pun bazele valorificării cu adevărat științifice a moștenirii cultural-filosofice din trecut, sînt aduse în prim-planul studiului și pregătirii publicului cititor operele marilor gînditori din trecut.

Întemeiată pe concepția despre lume a clasei muncitoare, materialismul dialectic și istoric, filosofia românească contemporană este concretizată în zeci și zeci de lucrări de logică și epistemologie, de etică și estetică, filosofia istoriei și a dreptului, de filosofia culturii și a artei, filosofia valorilor etc. Ele au drept obiect: a) cunoașterea legilor și proceselor dezvoltării naturii, societății și gîndirii, a activităților materiale și spirituale de construire a noii orînduiri sociale; b) valorificarea moștenirii filosofice din trecut naționale și universale; c) analiza critică a diferitelor curente filosofice contemporane cum sînt: existențialismul, structuralismul, fenomenalismul, personalismul; d) demascarea și respingerea hotărîtă a teoriilor filosofice de dreapta.

Filosofia epocii noastre socialiste este, înainte de toate, *filosofia creației* și *construcției, filosofia angajării* totale a omului și *manifestarea sa hotărîtă* în toate planurile activităților sociale. Forța sa se exprimă prin geniul creator al poporului, prin capacitatea lui de a crea istoria, și o dată cu ea, de a se crea pe sine.

În epoca contemporană filosofia a devenit o concepție de masă, însușită de milioanele de oameni. Ea este pusă în slujba muncii, a îndeplinirii obiectivului fundamental al politicii partidului: *făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate.* Problematica ei se întemeiază pe două idei fundamentale: *cuprinderea* și *angajarea* maselor în înfăptuirea unor înalte valori materiale și spirituale.

Ideea construcției, care domină spiritul filosofic românesc contemporan, vine din istorie, de la *legenda Meșterului Manole,* și dincolo de această legendă, de la activitatea poporului, de patru ori milenară, pe aceste meleaguri. Ea urcă în timp, o dată cu românii de la *Creațiile* populare pînă la *Poezia* lui Mihai Eminescu, *Balada* lui Ciprian Porumbescu, *Coloana infinitului* a lui Constantin Brâncuși, *Rapsodia română* a lui George Enescu, opera lui Mihail Sadoveanu, Liviu Rebreanu, Marin Preda.

Dimensiunile creației românești ne sînt date de mărturiile prezente pe tot cuprinsul patriei, de valorile sau faptele pe care poporul român le-a

înscris pentru multă vreme, ori pentru totdeauna, în patrimoniul culturii universale.

Aceasta este de fapt o lege a dezvoltării omenirii și ea a fost și este ilustrată, cu prisosință, și de istoria poporului român. Tovarășul Nicolae Ceaușescu a pus-o în evidență încă din 1966. „Toate popoarele, mari sau mici, sublinia secretarul general al partidului, și-au adus prin inteligența, talentul și forța de creație spirituală contribuția la sporirea tezaurului științific și artistic al umanității. Nu o dată popoare mici s-au făcut cunoscute și prețuite prin realizările lor remarcabile, au dat numele lor unor întregi epoci istorice. Istoria universală apreciază o națiune după contribuția adusă la cunoaștere, după valoarea moștenirii materiale și spirituale pe care o lasă, după rolul pe care-l joacă în domeniul progresului și civilizației".

O asemenea idee este caracteristică întregii filosofii românești contemporane și ea se bazează pe o profundă înțelegere a sensului și menirii istoriei universale, exprimă o concepție angajată, în egală măsură, în *cunoașterea* și *transformarea* lumii. Aici își are temeiul concepția românească conform căreia toate popoarele mari sau mici, bogate sau sărace, **sînt capabile de creație.** Deci, să fie lăsate să *creeze* în condiții de deplină libertate și egalitate.

Dar nu numai atît, în filosofia românească contemporană este inclusă în prim-plan ideea **calității.** Autorii români au în vedere nu teorii generale, nu noțiuni și categorii depășite, ci tot ceea ce cuprinde și exprimă cu adevărat *noul,* tot ceea ce ajută cunoașterea umană să înainteze, tot ceea ce fructifică gîndirea și împinge acțiunea spre transformare.

Iată de fapt care este sensul filosofiei — *creația, calitatea.* Înțelepciunea nu se exprimă decît prin creație și creație înseamnă **calitate.** Nu poți crea ceea ce a fost creat, ceea ce există. *Nu poți crea decît noul.* Și acesta se poate realiza numai pe baza studiului realităților concrete actuale, pe baza cunoașterii a **tot** ceea ce a dat omenirea mai de preț de-a lungul istoriei sale, pe baza cunoașterii temeinice a valorilor materiale și spirituale ale omenirii.

Demersul teoretic, materialist istoric al unei asemenea idei se traduce prin necesitatea de a pătrunde, descifra, înțelege și pune în valoare **noul.** Menirea filosofiei marxiste este de a ajuta omul să înțeleagă și să creeze noul

Dar, pentru a realiza acest lucru, *omul* trebuie să-şi ridice singur gradul de cunoaştere filosofică. El trebuie să vadă şi să înţeleagă că lumea, viaţa se constituie dintr-o infinitate de acte şi raporturi sociale, de fapte şi activităţi umane, de stări de spirit şi morale.

Filosofia românească contemporană este chemată să reanalizeze şi să pună în evidenţă raportul dintre general şi particular, raportul dintre posibilităţi şi realităţi în construirea socialismului, să reanalizeze problema contradicţiilor în socialism şi să dezvăluie raportul lor, să sigure dezvoltarea socialismului ştiinţific numai pe baza practicii social-istorice de construire a noii orînduiri sociale. Numai în felul acesta, filosofia poate revela şi pune în evidenţă rolul transformator al conştiinţei sociale, faptul că într-o etapă sau alta a dezvoltării sociale aceasta o poate lua înaintea existenţei sociale.

Ideile însă nu prind viaţă prin ele însele. Pentru a fi materializate se cere efortul creator al omului. El este singura forţă demiurgică ce poate da mai mult decît îi oferă natura, el este singurul constructor. Din speculaţie pură nu a ieşit niciodată nimic. Prin muncă, prin ştiinţă se creează totul.

Filosofie înseamnă, înainte de toate, mod de viaţă, mod de gîndire şi acţiune, implicare în abordarea şi rezolvarea problemelor pe care le ridică epoca contemporană, filosofie înseamnă a lucra şi a învinge greutăţi, nu numai a „medita", a „gîndi", a „reflecta". Nici meditaţia, nici gîndirea, nici reflecţia nu sînt în afara acţiunii, a activităţii de creare şi transformare.

Filosoful este chemat să cerceteze şi să înţeleagă lumea de astăzi aşa cum este ea, să studieze şi să-şi însuşească ştiinţa contemporană cu tot ce a dat ea mai bun, în toate compartimentele sale. El trebuie să-şi fundamenteze ideile, concluziile teoretice pe cele mai noi date pe care le oferă ştiinţa. Este clar pentru oricine poposeşte mai atent asupra cărţii de filosofie că filosofia şi concepţia filosofică contemporană sînt rezultatul a tot ceea ce omenirea a creat mai bun în toate domeniile. Materialismul dialectic nu poate fiinţa şi nu se poate dezvolta decît ca o sinteză a tuturor ştiinţelor. În afara fizicii, în afara chimiei, în afara biologiei, în afara matematicii nu se poate concepe şi nici nu poate fi vorba de materialism dialectic.

A înţelege filosofia altfel, înseamnă a ne îndepărta de la spiritul constructiv al materialismului dialectic şi istoric. Omul nou, omul societăţii socialiste este chemat să cunoască şi să-şi însuşească *tot ceea ce a realizat*

omenirea mai de preţ în toate domeniile, şi pe această bază, să ducă mai departe, prin creaţiile sale, progresul şi civilizaţia societăţii contemporane.

Poposind, sub îndemnul unei astfel de idei, asupra literaturii filosofice din România vom observa că problematica ei este, în ultimul deceniu, tot mai intens *regîndită, restructurată, reaşezată*, în consens cu noile cuceriri din domeniile matematicii, fizicii, chimiei, biologiei, medicinii, psihologiei, economiei, istoriei, dreptului, lingvisticii etc., etc. Fie că este vorba de lucrări în care sînt abordate şi discutate problemele de ontologia filosofiei, metode de investigare şi cunoaştere, epistemologie etc., fie că este vorba de lucrări care privesc valorile, creaţia, etica, estetica etc. scopul lor este să „analizeze" şi să „construiască" o *IDEE* asupra domeniului respectiv sau să „refacă" gîndirea unor mari creatori de filosofie.

Şi într-un caz şi în celălalt, autorii celor mai multe lucrări contemporane de filosofie, prestigioase cadre didactice ori cercetători, pornesc de la necesitatea *construirii* permanente, pe baza datelor oferite de ştiinţa contemporană, a imaginii despre lume şi viaţă. Ei au în vedere atît *crearea* filosofiei ca atare, ducerea ei mai departe, cît şi *valoarea* curentelor sau teoriilor create deja, de care se ocupă, *actualitatea* lor, *locul* şi *rolul* pe care-l au în construirea universului spiritual contemporan.

Asemenea cărţi ne arată nu numai disponibilităţile autorilor lor *de a face* filosofie, efortul lor de a concepe, analiza şi finaliza, în planul cunoaşterii, o problemă sau alta, dar mai ales că filosofia izvorăşte din ştiinţă, se întemeiază pe ştiinţă, la rîndul ei stimulînd ştiinţa, dînd cutezanţă gîndului, ajutîndu-l să se transforme în acte, în creaţii. Ştiinţa participă numai prin filosofie la construirea cunoaşterii teoretice. Structura şi dinamica ei ne sînt clarificate şi făcute inteligibile prin filosofie. Metoda, obiectivitatea, raţionalitatea ştiinţei presupun o viziune filosofică, o concepţie anume, *materialismul dialectic şi istoric.*

Prin filosofie, ştiinţa trece de la individ la grupul social şi de aici, depăşindu-şi condiţia de a fi a elitei, trece în masa oamenilor. Ea constituie mijlocul prin care sînt aduse în faţa gîndirii umane, într-o formă sintetică, marile probleme pe care le pune înaintarea cunoaşterii.

Posibilul teoretic, ştiinţific, întrebările dubitabile pe care le pune ştiinţa sînt transformate, cu ajutorul filosofiei, în realul teoretic, ştiinţific, în întrebări sigure, şi nu numai, dar şi soluţionate. Căci realul şi el trebuie stimulat să devină, eficient, participant la creaţie.

Dialogul, confruntarea dintre ceea ce *a fost* cunoscut şi creat şi ceea ce *se cere* a fi cunoscut şi creat se pot realiza fructuos numai în lumina filosofiei marxiste. Prin ea, şi cu ajutorul ei, se poate *reconstrui*, tot mai complet, în fiecare epocă, pe baza practicii sociale respective, *tabloul spiritual al lumii*.

La o asemenea concluzie invită studiul cărţilor de filosofie din ţara noastră, poposirea atentă şi îndelung asupra lor. Este vorba nu numai de informaţia extrem de bogată pe care o cuprind şi o vehiculează, dar şi de metodologia folosită, de modul de interpretare a datelor şi interconexare a lor în universul spiritual al epocii. Chiar realizările ştiinţifice universale cunoscute şi aprobate ca atare — paradigmele — cu care operează filosofia sînt altfel cuprinse, înţelese, integrate şi folosite în **display**-ul culturii filosofice româneşti contemporane. Am în vedere **şi** legi, **şi** teorii, **şi** concepţii, **şi** aplicaţii, **şi** instrumentaţii filosofice.

Semnificaţia, valoarea, locul şi rolul unor astfel de cărţi în spaţiul gîndirii ştiinţifice româneşti actuale, se completează şi prin implicaţiile şi lămuririle pe care le oferă în înţelegerea şi aprecierea *revoluţiei* din ştiinţa şi tehnica contemporană. Cititorul este ajutat să cuprindă şi, mai ales, să înţeleagă arhitectura teoretică, arhitectonica ideatică a revoluţiei ştiinţifice. Prin ele, se poate pătrunde structura generală a ştiinţei, dinamica şi metodologia ei, valabilitatea sa limitată în timp şi chiar în spaţiu.

În general, literatura filosofică românească contemporană îşi călăuzeşte tot mai eficient cititorul spre înţelegere cît mai exactă, mai completă a lumii obiective, a *profunzimilor lumii materiale*, a lumii naturale şi sociale. Ea ne arată că orizontul cunoaşterii, cunoaşterea ca atare, se deschid numai a lumina raţiunii, numai coborînd adînc „în intersecţiile materiei".

Modalităţile de a face filosofie pe care le propun cei mai mulţi dintre autorii cărţilor de filosofie, paradigmele pe care-şi întemeiază reflecţia filosofică, concluziile lor sînt izvorîte din practica socială contemporană. Sînt extrase din realităţile obiective, şi la rîndul lor le *fundamentează*, pe acestea, *prezintă* într-o manieră sintetică direcţii de reconstrucţie şi valorificare a experienţei, *expun* modele şi puncte de vedere izvorîte din cercetarea realităţilor, *oferă* cadre şi spaţii de gîndire constructivă şi, în final, *împing* spre metateorie în diferitele domenii ale ştiinţei.

Dar nu numai cartea românească de filosofie a fost axată pe o asemenea problematică majoră a rediscutării marilor probleme ale cunoaşterii, ci

şi lucrările care sînt selectate şi traduse din literatura filosofică universală Cîmpul de idei şi semnificaţii ale lucrărilor traduse întregeşte, evident, pe al celor originale. Şi este chiar integrat gîndirii filosofice româneşti. Prin ideatica lor, participă la consolidarea şi ducerea mai departe a spiritului critic constructiv, axat pe revederea permanentă a ceea ce s-a realizat şi a ceea ce ar trebui realizat.

Devenirea, reconstrucţia, regîndirea se realizează nu numai în spaţiile filosofiei, ci şi ale *umanului*, ale subiectului care face filosofie. Viziunea oamenilor asupra a ceea ce sînt şi ceea ce fac, universul lor spiritual, conştiinţa valorii lor sînt şi ele mereu întregite, şi nu numai, ci chiar reconstruite, redimensionate şi aduse la cerinţele practicii social-istorice. Omul este înţeles ca măsura lucrurilor de astăzi, din epoca construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate în patria noastră.

Axiologic vorbind, filosofia marxistă a devenit *intrinsecă omului*. Dimensiunea realizării ei exprimă dimensiunea şi structura gîndirii şi *acţiunii* umane. Coborîtă din sfera speculaţiei adusă în lumea *lucrului, bine făcut*, filosofia marxistă reprezintă acel *axis mundi* al universului spiritual al omului. Cu ajutorul său, omul *gîndeşte pentru a acţiona, cunoaşte pentru a transforma, învaţă pentru a crea.*

Personalitatea umană trăieşte, activează şi se manifestă ca atare, în toată plenitudinea sa, în lumina gîndirii, a concepţiei filosofice marxiste. Detaşarea ei continuă de natural, biologic, şi stăpînirea acestuia se realizează numai prin spiritual, prin conştiinţa de care este stăpînită privind actele sale. Omul trăieşte **şi** prin spiritual, prin modelarea fiinţei sale conform cu normele pe care i le impune filosofia contemporană marxistă.

Departe de a împinge spre uniformizare, dimpotrivă, lucrările de filosofie, mai ales cele din ultimul deceniu, împing şi-l determină pe cititor, în funcţie, evident, şi de disponibilităţile lui intelectuale, de întregul lui spiritual, *la formarea unei gîndiri proprii*. Am în vedere nu numai specialiştii, ci chiar cititorul comun, desigur cel care are, bineînţeles, deprinderea lecturii, care poposeşte atent asupra unor asemenea cărţi, cel care-şi propune să depăşească cunoaşterea empirică, divizată în *n* formule, în *n* segmente de către o disciplină ştiinţifică sau alta.

Efortul unei astfel de literaturi filosofice este călăuzit, evident, de ideea sporirii *cantităţii de informaţie esenţială*. Literatura filosofică nu se

prezintă însă în toate cazurile la nivelul exigenţelor cititorilor contemporani. Apar încă lucrări redundante, cu număr mare de pagini, dar cu puţină uneori chiar foarte puţină, informaţie. Sînt date pe piaţă unele cărţi slabe, nerealizate din punct de vedere ştiinţific.

Dacă poposim atent asupra literaturii filosofice româneşti contemporane, observăm cît de actuale sînt reflecţiile lui Terrasson asupra cărţii, citat de Im. Kant în *Critica raţiunii pure*: „Dacă se măsoară mărimea unei cărţi nu după numărul paginilor, ci după timpul necesar pentru a o înţelege, atunci am putea spune despre multe cărţi că ar fi cu *mult mai scurte dacă n-ar fi atît de scurte*. Dar, pe de altă parte, dacă urmărim sesizarea unui ansamblu foarte vast de cunoaştere speculativă, însă totuşi legat într-un principiu, am putea spune cu tot atîta dreptate: *multe cărţi ar fi cu mult mai clare dacă nu ar fi vrut să fie atît de clare*".

În contextul actual, cînd se pune problema ridicării calităţii muncii în toate domeniile vieţii şi activităţii societăţii, *ştiinţa filosofiei* trebuie să se angajeze mai mult ca oricînd în confruntarea de idei, în dezbaterea şi clarificarea problemelor cunoaşterii naturii şi societăţii, ale transformării şi perfecţionării omului. Re-gîndirea conceptelor, re-semnificarea acestora, în concordanţă cu notele nou cunoscute ale obiectelor pe care le designează, cu practica revoluţionară socialistă, reprezintă o condiţie fundamentală a împlinirii sale teoretice.

Pentru a răspunde în mult mai mare măsură decît pînă acum cerinţelor spirituale creatoare ale societăţii noastre, dorinţei de cunoaştere a cititorilor şi exigenţelor lor intelectuale sporite, credem că sînt necesare promovarea, în continuare, cu mai multă exigenţă a unei literaturii filosofice de înaltă ţinută teoretică, completarea ei cu teme şi idei noi cerute de viaţa şi activitatea practică, materială şi spirituală. Acum, cînd depozitul de informaţie ştiinţifică al omenirii este mai bogat ca oricînd în istoria societăţii, cînd problemele cuceririi macro şi microcosmosului, cu care se confruntă omenirea, sînt mai dramatice ca oricînd, oamenii au nevoie de lucrări filosofice care să îndemne la meditaţie, reflecţie, înţelegere, acel *Das Verstehen* promovat cu atîta înţelepciune de filosofia raţionalistă germană.

Numai aşa putem să facem cu adevărat din filosofia clasei muncitoare – materialismul dialectic şi istoric – conţinutul de idei al epocii noastre socialiste. Pentru aceasta este necesar ca cercetătorii, cadrele universitare să facă eforturi cognitive susţinute pentru a străbate barierele cunoaşterii obişnuite prin aplicarea unor metode noi, generate de revoluţia din ştiinţele contemporane, de investigare şi pătrundere a fenomenelor, a proceselor şi legilor care acţionează în natură şi societate şi explicare ştiinţifică a acestora.

MIRCEA MÂCIU

NOTĂ ASUPRA EDIŢIEI

Lucrarea *Antologie de filosofie românească* îşi propune să ofere o imagine cît mai cuprinzătoare a acestui vast şi important domeniu al ştiinţei şi culturii noastre naţionale. Ea s-a constituit pe baza consultării unui bogat material documentar, la organizarea căruia am ţinut seama de două criterii principale: cel *istoric* şi cel *logic*, în intenţia de a reface deopotrivă atît *istoria* cît şi *sistemul* filosofiei româneşti. În această idee întreaga materie a fost împărţită în două părţi distincte:

Prima parte, cuprinsă în cele trei volume de faţă, urmăreşte *momentele* şi *etapele* de dezvoltare ale gîndirii noastre filosofice, în determinaţia lor istorică, iar partea a doua — în pregătire — ilustrează *componentele* filosofiei noastre, în ordinea lor constitutivă.

Între cele două planuri, cel *diacronic* şi cel *sincronic*, există o legătură intrinsecă, determinată de modul în care a apărut, s-a constituit şi a evoluat filosofia românească. De aceea o idee completă asupra sistemului gîndirii noastre filosofice nu se poate obţine decît prin luarea în considerare a ansamblului amintit mai sus, adică a antologiei în întregul ei.

Ordinea autorilor în antologie este, în linii generale, cea cronologică, pe capitolele mari ale lucrării, adoptînd ca principiu călăuzitor (cu mici excepţii impuse de împrejurări) cuprinderea fiecărui gînditor o singură dată, şi anume, la capitolul care ni s-a părut cel mai potrivit pentru a pune în adevărata lumină rolul şi semnificaţia operei sale. Tot în această intenţie, ne-am străduit să selectăm studii şi fragmente de lucrări cît mai reprezentative şi cît mai *compacte*, evitînd pulverizarea problematicii, în avantajul dezvoltării nestingherite a unei idei. De asemenea, nu am pierdut din

vedere nici apetenţa cititorului pentru texte mai puţin cunoscute, care-i pot îmbogăţi orizontul de cunoaştere şi-i sporesc interesul pentru asemenea antologii.

În antologia noastră, fiecare autor antologat beneficiază de o foarte scurtă prezentare, în care s-a urmărit evidenţierea factorilor care au determinat includerea sa într-un capitol sau altul şi se precizează sursa bibliografică a textului selectat din autorul respectiv.

Titlurile incluse între paranteze drepte ne aparţin, ca şi notele marcate cu menţiunea de rigoare: n.ed. Tot între paranteze drepte s-au făcut şi suspensiile din textele selectate. Atunci cînd pentru unele studii sau fragmente de lucrări cuprinse în antologie nu a existat o ediţie modernă, textele au fost îngrijite de noi prin aplicarea normelor ortografice în vigoare, fără a afecta formele de limbă specifice autorului şi epocii în care au fost scrise.

Antologia se va încheia cu un indice alfabetic al tuturor autorilor cuprinşi în diversele volume ale lucrării.

M. M

I. ÎNCEPUTURI ALE FILOSOFIEI ROMÂNEŞTI

Măcar că sînt unii carii judecă cum că pre cei mai tineri nu să cade a-i lăsa să înveţe metafizica, pentru că multe şi încurcate întrebări cuprinde, care mai bine este a nu le şti decît a le şti, însă eu judec că nu trebuie a opri pre cei mai tineri de la desfătarea metafizicii, cu atîta, cu cît mai mult foloseşte să ajungă ei ca să poată ales gîndi, *care lucru a-l dobîndi foarte mult ajută această învăţătură a metafizicii, după ce acum s-au curăţit de multe încurcături ale sholasticilor.*

SAMUIL MICU CLAIN

DIMITRIE CANTEMIR
(1673—1723)

Gînditor, om de cultură și om politic de formație enciclopedică. Pe baza lucrărilor sale, a cunoștințelor pe care le poseda și a activității pe care a desfășurat-o pe terenul vieții cultural-științifice, a fost ales în 1714, la propunerea lui Gottfried Wilhelm Leibniz, membru al Academiei din Berlin.

Opera și activitatea sa filosofică se înscriu ca o contribuție originală în spațiul gîndirii românești. El prelucrează și adaptează aristotelismul. Orientat mai ales spre ontologie și filosofie, Cantemir încearcă un *sistem* care cuprinde *fizica, metafizica* și *etica*.

În analiza raportului dintre rațiune și credință, deși în plină epocă obscurantistă, marele gînditor român, înclină balanța în mod hotărîtor spre rațiune. Evident, el nu s-a eliberat de credință, de fides, de teologie, dar va recunoaște necesitatea separării științei, a filosofiei de teologie. Spre o asemenea discutare îl împing ideile sale despre viața socială, despre studiul, cercetarea, analiza și explicarea naturii. *Ordo naturae, Ordo naturalis* este ceva ce-l preocupă, cauzele lucrurilor care se desfășoară în natură.

Opera lui Dimitrie Cantemir se constituie, cu timpul, într-o direcție de gîndire filosofică raționalistă, bazată pe cunoaștere și acțiune. Cantemir, arată Dan Bădărău, „va sfîrși prin a adopta teoria «dublului adevăr», dar nu va ancora aici, ci „separă, cum spune același autor, *natura naturată* de *natura naturans* și elimină acțiunile supranaturale din lume, suprimă intervenția providenței și minunile, adică indeterminismul".

Dintre lucrările sale filosofice amintim: *Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago — Imaginea de nedecris a științei sacrosante* (1700); *Com-*

pendiul sistemului logicei generale (1701?); *Interpretarea naturală a monarhiilor* (1714) etc.

Textul a fost selectat din lucrarea *Sacrosantae scientiae indepingibilis imago*, 1700, publicată postum, în traducere românească, sub titlul *Metafizica*. El a fost reprodus după ediția lui Nicodim Locusteanu, tipărită la Editura Ancora, în 1928, p. 197–230.

DESPRE TIMP

UNDE SE VORBEȘTE DESPRE MIȘCARE, LOC, DURATĂ ȘI ETERNITATE

De ce doctrina adevărului se îndepărtează de privirea propusă; se definește timpul, viața particulară și Providența. Nu e de mirare, dragul meu fiu, dacă stilul cuvîntării noastre se îndepărtează mult de dorința ta, ba încă vei descoperi că e foarte departe de titlul cărții, deoarece ai mărturisit sincer că imaginea pe care ți-ai propus s-o pictezi nu se poate picta. Oglinda adevărului ți-a probat de asemenea că portretul meu nu a fost pictat, ci numai închipuit de tine. În plus, lucru care este mai grav și mai greu decît toate, din momentul ce Dumnezeu cel prea bun și prea mare a produs toate celelalte creaturi pentru a fi întrebuințate și folosite de negrăita sa imagine, urmează că ea a obținut preeminența peste toate, lucru pe care nimeni dintre cei cu mintea întreagă nu va cuteza să-l nege. Însă deși toate cele de pe pămînt și din natură au fost create ca să se supună omului, totuși mai sînt două, care nu fac deloc parte din domeniul omului: timpul și viața. Timpul, pentru că toate se reprezintă în el, iar el în nici unul decît în eternitate; iar viața pentru că toate le cuprinde și ea de nici unul nu e cuprinsă, decît de universala și eterna viață. Așadar, scumpul meu copil, toate cîte sînt împodobite cu numele de creațiune trebuie considerate ca niște accidente în chiar eternitate (ca adică posterioare și de dînsa cuprinse). Ele însă nu pot apărea altundeva, decît în oglinda timpului și în viața particulară. Căci timpul este oglinda creațiunei, în care oglindă unele sînt reprezentate că au fost, altele că sînt, altele că pot fi. Iar viața particulară este aceea în care unele sînt înțelese că au existat, altele că există, altele că pot exista. Pe acestea două, zic, fiindcă omul nu le poate nici stăpîni nici comanda, urmează în mod necesar că ele nu sînt supuse decît numai Providenței divine, care este înainte de toate, în toate și după toate, care pe toate le atinge și de nimic nu e atinsă. De aceea am hotărît să te învăț, în cărți deosebite, aceste trei științe foarte necesare și cu adevărat profunde.

Adevărul se dezvăluie de la sine prin explicarea aspectului său. Dificultatea de a cunoaște timpul, viața și eternitatea reiese din unitatea razelor aceleiași splendori. Acum deci, dacă îți vei pleca urechea la cuvintele mele, vei obține lămurirea lucrurilor acestora în explicația mea și a îmbrăcămintei mele; dacă nu vei putea cuprinde cu memoria dintr-o dată această explicație, dă-ți cel puțin osteneala s-o așterni în scris.

Așadar, scumpe copil, eu, așa cum mă vezi, adică forma cu care sînt dotat, să știi că este și se numește știința sacră a eternului adevăr; iar oglinda pe care ți-am arătat-o în pieptul meu, este sacra scriptură și arătarea timpului. Diadema este cauza lucrurilor trecute, care este Providența divină; diferitele pietre scumpe din ea sînt diferitele efecte ale aceleiași Providențe, necunoscute de muritori. Sceptrul este orînduirea lucrurilor; arcul, începutul motivelor. Săgeata este scopul, ținta și sfîrșitul pe care trebuie să-l atingă; haina e viața; în fine culorile variate însemnează toate cîte se întîmplă în viața particulară sau în durata timpului. Însă toată dificultatea cunoașterii provine pentru muritori din aceea că ei au spus că au cunoștința lucrurilor în afară de splendoarea adevărului și, necunoscînd eternitatea, au cutezat să definească timpul, în care sînt toate. De asemenea, deși universalitatea timpului le era ascunsă, ei credeau că descriu duratele particulare ale lucrurilor; în fine, deși viața universală... nu le-a fost rușine să consacre chipului viața particulară (pe care

o posedă toate creaturile și mai ales omul, antemergătorul tuturor), cu toate că razele eternității, timpului și vieții sînt aceleași și depinde de unul și același Etern. Așadar, scumpe copil, să ne fie vorba mai întîi despre timp.

Știința timpului este foarte necesară pentru a răsturna pe atei. Cuvîntul Sfîntului Duh: „Și vor fi stele în timp" a fost foarte rău interpretat. Se corectează și se arată explicația adevărului. Ar fi bine și în același timp foarte interesant să ne bazăm pe părerea Sfîntului Augustin, prin care mărturisește că dînsul știe într-adevăr că timpul este ceva, dar ce este, nu știe. Însă dacă timpul este, precum l-am definit, a creaturilor oglindă în care celui ce privește cu pietate îi apar cele posterioare Creatorului, avem atunci, pentru a culca la pămînt falangele ateilor, o foarte ascuțită sabie cu două tăișuri. De aceea ca pavăză vom lua cuvîntul și numele Veșnicului: „Eu sînt ceea ce este". Adică Dumnezeu este „a fi" și viața tuturor, adică a celor ce sînt cuprinse în catalogul creațiunii și conservațiunii. Deoarece însă timpul anticipează pe celelalte creaturi și în cărțile sacre nu se menționează nicăieri crearea lui decît în: „și vor fi vouă stele în semne, timpuri, zile și ani", de aici unii dintre ai noștri socotiră că trebuie să se înțeleagă numaidecît începutul timpului și, interpretînd rău scriptura, nu consideră consecința ca evidență. Căci unde sacrele spun „Stelele vor fi în timp", imediat ele adaogă „în zile și ani"; dar zilele și anii nu sînt timpul, ci sînt vicisitudinile schimbărilor și alterațiunile temperaturii ce se întîmplă în timp. De aceea stelele se zic a fi în timp, iar nu că formează sau nasc timpul. Deci prin expresiunea cărților sfinte „vor fi stele în timp" nu se face începutul timpului. Ba încă ele, stelele, nu arată nici esența timpului, ci denotă numai mutațiunile girațiunii cerului, astrelor strălucitoare și celorlalte corpuri cerești, ca niște cauze mișcătoare și alternative ale celor de jos. În fine, nu e permis să ne îndoim că spiritul Domnului vorbind în cărțile sacre a neglijat să menționeze crearea timpului. Dar va fi permis (pentru confuziunea tuturor ce neagă puterea divină), pentru slava lui Dumnezeu, să admirăm cu pietate și religiozitate prerogativa acestei așa de minunate și aproape așa de nepătruns creaturi, căci socotesc că acest lucru e destul pentru teza noastră.

La a naturii și timpului definițiune, transmisă de Aristotel, se adaptează o comparație elegantă și acestea fiind combătute, din ele se aleg trei foarte demne de notat. Însă înainte ca razele splendorii adevărului să vibreze, să ascultăm ce ne învață în această privință fiul întunericului și părintele obscurității păgînești.

El văzînd că toate creaturile se prezintă în viață sau, precum e obiceiul să se zică, în „a fi" al lor în timp, și că sînt delimitate și circumscrise periodic prin mișcarea sau internă sau externă, cum este un om foarte înclinat la născocirea definițiunilor și pe cît de ușurel, pe atît de arogant cînd e vorba să propună axiome, a inventat numaidecît două mișcări, de același gen, ce e drept dar în schimb două diferențe foarte variate, care, deși se exclud și se opun contrar, totuși le-a arătat că se supun, nu naturii, ci lui însuși. Așadar, arogîndu-și cu de la sine putere în propriul său interes o astfel de licențioasă facultate, dînsul definește natura ca fiind începutul mișcării și repaosului, ca și cum ar zice că cerusa este cauza albeței și negreței. De asemenea, folosindu-se de această cutezanță fără rușine, definește timpul ca fiind măsura mișcării și repaosului, ca și cum ar zice că omul este un animal rațional și irațional. Bune Dumnezeule! Iată vestitele principii neclintite ale înțelepciunei profane!

Din aste două foarte celebre și foarte principale definițiuni, este manifest că se deduc următoarele: întîi, că natura și timpul diferă într-adevăr în gen, însă aceleași diferențe, ca și cum s-ar zice că omul este Aristotel și Bucefal și că măgarul este Aristotel și Bucefal (rog pe peripatetici să mă ierte, dacă, respectînd regulile date chiar de filosof pentru definițiuni, definim un lucru care trebuie definit prin gen și diferență). Al doilea, timpul și natura în esență sînt unul și același lucru, pentru aceea că au aceleași diferențe pentru ca lucrul să reiese mai clar, să comparăm aceleași definițiuni:

Natura este începutul mişcării şi repaosului.
Timpul este măsura mişcării şi repaosului.

În aceste două definiţiuni, *începutul* şi *măsura* sînt *genul; mişcarea şi repaosul* sînt diferenţele, ca şi cum s-ar zice *sufletul este principiul şi al raţionalităţii şi al iraţionalităţii* sau *omul este un animal raţional şi iraţional*. Este evident că aici cuvintele *natura* şi *timpul*, *începutul* şi *măsura* sînt acelaşi lucru, iar la diferenţă cuvintele *mişcărei* şi *repaosului* sînt aceleaşi; tot aşa şi *sufletul* şi *începutul*, *omul* şi *animalul*, unul şi acelaşi lucru sînt prin reunirea aceloraşi diferenţe.

Aşadar, dragă copil, judece discipolul adevărului cît de mizerabil concordă între dînsele toate acestea!

Al treilea, dacă el ne îndeamnă că după efecte se cunosc cauzele, urmează că, mişcarea şi odihna fiind comune, natura este timpul şi timpul este natura, pentru aceea că, după dînsul, în mişcare şi odihnă se cunoaşte atît măsura timpului, cît şi începutul naturii. Dacă nu mă înşel, acel vestit înţelept voia poate să spună că natura este principiul care mişcă şi pune în repaos, dar prea mă temeam de acel prim mişcător care întotdeauna mişcă şi deci totdeauna se odihneşte, care de fapt ar fi folosit mult pentru diferenţa timpului.

Însă, drag copil, deoarece ne-am propus să vorbim numai de timp, să ne luăm acum rămas bun o natură aşa de indefinită (despre care vom vorbi sincer cînd vom avea ocaziune) şi să ne întoarcem la cercetarea atît de oportună a timpului (care vrea să fie contemporan cu natura).

Prin definiţiunea timpului Aristotel se dă pe faţă că nu cunoaşte natura. Se demonstrează prin exemplul celor relative că timpul a precedat mişcarea şi invers. Definiţia timpului se atribuie mişcării. De aceea, drag copil, ca un fel de preludiu, am atins anume cîteva despre definiţia naturii, ca să dai mai lesne crezare adevărului care arată că Aristotel n-a cunoscut deloc nici natura, nici cele naturale, căci dacă ar fi cunoscut cîtuşi de puţin natura, n-ar fi dat bunăoară definiţiunea că timpul este măsura mişcării. Mai potrivit şi mai sigur ar fi fost, dacă da definiţiunea

că mişcarea este măsura timpului (vorbesc după placul dialecticilor); prin această definiţiune ar fi cunoscut întrucîtva mişcarea. Iar întru cît priveşte definiţiunea timpului, dacă ar fi cercetat mai diligent şi mai sigur, ar fi spus bunăoară (însă făcînd concesiune opinii lui) că timpul este măsura mişcării, dar adăoga că măsura a fost înainte de lucrul pe care îl măsoară, ceea ce a făcut în favoarea noastră, dar contra sa, deoarece opinează că între mişcare şi timp nu se face nici o distincţiune de prioritate sau posterioritate, ca şi cum ar spune că este vreo legătură între timp şi mişcare. Nu mă mir deloc, dacă un dascăl atît de celebru a lăsat discipolilor săi să discute ca o chestiune insolubilă dacă găina a existat înainte de oul găinii. Totuşi tribunalul adevărului respinge aprig aceste îndoieli, ca mirosind fatuitatea, căci şirul tuturor relativelor se înşiră în mod natural, cauzînd cauza sa, ca fiind mai presus de natură. De aceea în mod necesar se înţelege că părintele este totdeauna înainte de fiul său, iar fiul întotdeauna e posterior tatălui.

Mai departe, faţă de exemplul relaţiunii ce ni se aduce, trebuie să admitem că sau timpul este părintele mişcării, sau mişcarea este părintele timpului; altmintrelea, negînd pe amîndouă nu se vede care este genul, care este diferenţa şi astfel definiţiunea frivolă şi cu atîta emfază apare că n-a spus nimic. De asemenea, referindu-ne la acelaşi exemplu, este manifest că măsura presupune întotdeauna existenţa unui lucru mensurabil, pentru că măsura unui lucru mensurabil este măsura şi nu din contra. Iar dacă timpul, după definiţiunea lui Aristotel, ar fi măsura mişcării, timpul ar fi chiar posterior mişcării. Acest lucru e absurd, pentru că mişcarea se face în timp, iar nu timpul în mişcare.

De unde conchid că timpul precedă mişcarea, precum părintele precedă pe fiu, găina pe ou şi lucrul mensurabil pe măsură. Prin urmare, definiţiunea fiind întoarsă, prin diferenţa timpului el a definit mişcarea, iar nu timpul.

De asemenea se probează că timpul nu e mişcare, prin accidentele şi atributele ce se dă timpului şi care din greşeală sînt luate drept timp; dacă sînt desfiinţate, timpul rămîne şi are în

el ceva. Tot așa zicem că orice accident este din natură posterior subiectului căruia i se întîmplă; dar măsura este accidentală și suplimentară lucrului mensurabil; deci măsura este din natură posterioară lucrului mensurabil. De aici, în definițiunea concedată că timpul este măsura mișcării, ar urma aceeași absurditate că adecă timpul este posterior mișcării, ceea ce este contra naturii și adevărului, pentru că, precum s-a demonstrat mai sus, orice mișcare se face în timp și nu din contra. Fiindcă însă s-a născut dintr-o speță care naște lucru asemenea sieși, va fi manifest că nici timpul nu poate naște mișcare, nici mișcarea timp, pentru că nici timpul nu este asemenea mișcării, nici mișcarea timpului.

De asemenea, fiindcă atît natura, cît și cele naturale, afară de cele poruncite, nu produc nimic altceva care să nu fie propriu, va fi manifest că toate atributele timpului, care din obișnuință credulă sînt numite timp, niciunul nu naște, nu face, nu arată timpul și chiar „ce este" al lui, cantitatea, calitatea sau orice al lor, care pot arăta natura sau esența timpului, nu-l pot atinge, căci dacă ștergem atributele, tot mai rămîne timpul necunoscut, nedefinit. De exemplu primăvara, vara, toamna, iarna nu sînt timp, ba nici părți ale lui, ci sînt vicisitudini meteorologice care se petrec în timp. Copilăria, virilitatea, bătrînețea etc. nu sînt timp sau părți ale lui, ci succesiuni ale vîrstelor, care se petrec în timp; ele nu descriu un period al timpului, ci ale vieții particulare și ale etății ei. De asemenea, secolul, lustrul, anul, luna, săptămîna, ziua, ora, minutul și secunda nu sînt, nu nasc, nici nu arată timpul, ci sînt observațiuni, sau niște notațiuni ale unor mișcări, inventate de chiar fragilitatea umană, care numărînd și măsurînd succesiunea accidentală a mișcărilor, a crezut că măsoară, numără, împarte și distribuie timpul în părți mai mari sau mai mici, mai lungi sau mai scurte. În realitate ele nu sînt timp, nici părți ale lui, nici în fine ceva care poate avea ceva comun cu timpul.

Cea mai grea eroare a peripateticilor, care cred că timpul este format din puncte invizibile, este combătută ca arătind aberațiuni artificiale în „ce" al timpului, în cantitatea etc. a lui. Ele sînt invențiuni ale omului și n-au nimic comun cu timpul. Este pe lîngă asta, copile dragă, o eroare și mai grea, prin care scolastica întreagă ordonă ucenicilor ei că trebuie să creadă așa, că timpul și părțile lui e generat, e făcut și compus din puncte matematice indivizibile. Poftim! Niște bărbați înălțați pînă la scaunul lui Saturn prin atîtea și atît de mari autonomasii superlative, cum de n-au băgat de seamă că prin negativul indivizibil s-au contrazis pe ei înșiși, cînd e mai clar decît soarele la amiazi că acest indivizibil, afară de acei „în" privativ și negativ, nu poate arăta nimic, nimic pozitiv sau afirmativ? Cum de n-au observat, zic, că indivizibilul negativ n-ar putea niciodată prin conexiunea sa să compună sau să facă să crească pînă la „a fi" ceva pozitiv, afirmativ, real, actual, existent, prezent, mare, mic, lung, scurt etc.? Dar totuși eternizîndu-se în răul lor obicei, au profesat că timpul se definește prin mișcare, e produs de puncte matematice, este lung și scurt, mare și mic, se distribuie în părți anterioare și posterioare. Totuși observînd că numai prin discursuri nu pot convinge, încearcă să demonstreze pe cele mai vechi cu ajutorul cadranului în mișcarea soarelui, iar pe cele mai recente, poate ca mai viclene, în forța resortului de fier, în învîrtirea multor roate în greutatea și ușurința ponderilor, în lungimea și scurtimea celor ce țin fum în suspensiune.

Ambele epoci au fost amăgite mai mult prin aceea că, pierzînd vederea într-o chestiune atît de luminoasă și într-o atît de clară și splendidă oglindă, n-a putut să se vadă nici pe sine, nici erorile sale. Într-adevăr resortul de oțel nu servește să genereze timpul și nici să arate ce este timpul, ci ca să exerciteze lucrul propriei naturi, adică să se destindă din cauza rezistenței și să-și reia poziția naturală. De aceea, dacă orînduiala lui artificială, operată bine prin unsoare, a obținut o mai mare forță de rezistență sau retractivă, roatele sboară mai repede în jurul spiralei; dacă însă a avut o retracțiune mai mică, sau mai slabă,

aceleaşi roate se învîrtesc mai încet şi mai lin. Prin urmare mişcările lor de resort sînt silite să meargă înaintea sau în urma mişcării soarelui.

Acelaşi raţionament este pentru umbra solară. Mişcarea solară şi însuşi soarele, nu serveşte la descrierea timpului, nici pentru a genera orele prin umbră în cadran, în fine nu pentru a divide prin mişcare acele puncte indivizibile (altmintrelea zadarnic ar.încerca să producă, în ordine naturală, din ceva neexistent un lucru existent, şi din indivizibil ceva divizibil); ci serveşte, prin mişcarea circulară, să lumineze cu lumina sa tot globul de luminat, şi cu căldura să încălzească. Acesta e rolul propriu şi natural al soarelui; iar tot ce i se atribuie în plus, sînt observaţiuni omeneşti şi invenţiuni artificiale, care n-au nimic comun cu soarele.

Peripateticii, pentru a produce timpul din puncte indivizibile, declară că ele arată părţi finite ale infinitului. Aşadar, a cere cunoaşterea timpului de la nişte instrumente artificiale, în afară de pericolul înşelării, este a blestema pe Dumnezeu. Au împărţit şi plăsmuit ziua în 24 ore, ora în 60 de minute, minutul în fine în nenumărate puncte indivizibile, adică în ficţiuni născocite de creier, sau, (precum au obiceiul să zică) în părticele existente ale raţiunii (şi într-adevăr nimicul nu aparţine naturii, ci nenaturii). Prin această licenţă deşi merg la infinit, totuşi nu le-a fost ruşine să încerce a arăta că sînt părţi mărginite ale nemărginitului. Fiindcă nemărginitul nu se pricepe sau nu e o capacitate a naturii mărginite, în consecinţă nu e subordonat naturii, ci numai Celui Veşnic; de unde este manifest că ei n-au putut în nici un chip defini a timpului esenţă, mărime, micime etc., care sînt numite părţi ale întregului, în relaţiune cu întregul său. Aşadar punctele indivizibile fizice (pe care nu le numesc închipuiri, ne-naturale): mişcarea, soarele, umbra, cadranul, orologiul, oţelul, spirala, roatele, funiile, lanţurile, coardele, alungirile, scurtările, ponderile, greutăţile, uşurările şi chiar toate cele din jurul cerului, şi celelalte toate, care (nu fără mizerabil blestem către Divinitatea supremă) strigă ei că sînt generatoare

de timp şi de părţi ale lui, sînt străine, externe, posterioare, suplimentare întîmplări în timp, iar nu deloc timp sau o parte a lui.

Prin aceea că n-au putut demonstra că timpul a fost înainte de mişcare, în afară de nenumărate absurdităţi, au introdus fără folos un anarh al universului şi un prim motor imobil, care totuşi se diluează printr-un silogism în formă de sorit şi se demonstrează că un astfel de motor serveşte matezei, iar nu naturei. Desigur, copile dragă, cineva nu poate admira îndestul minunatele cuvinte înalte ale celor de jos, care după ce n-au putut separa timpul de mişcare şi distinge care din ele este mai nainte sau mai pe urmă, au avut cu nepricepere halucinaţia unui „fără început", de unde au născocit natura infinită, infinita ei mişcare principială, infinita măsurare a mişcării şi cu acestea, lumea coeternă şi lipsită de început şi de sfîrşit şi alte mii şi sute de astfel de divagaţiuni absurde şi pline de confuziune, pe care le deduc din acelea. Înghiţind mereu asemenea născociri pînă le-a venit greaţă şi neştiind ce lucru mai mortal şi mai asemenea cu ştiinţa mortală să dea afară, s-au fecundat în fine ei înşişi, ca viperele, cu conceptele lor închipuite şi... încep munţii durerile naşterii şi nasc un şoricel ridicul; căci afirmă aceşti prăpăstioşi că în natura lucrurilor trebuie, neapărat, să se găsească un motor, bine înţeles imobil, care în mod natural să mişte cele naturale. Bravo! dar aşa este natura, pe care o defineşte începutul mişcării (Tăcere? că este şi al repaosului, pentru că mişcarea nu poate naşte repaos!); de ce, atunci, mai este introdusă, în zadar, ca principiu mişcător, al celor naturale? Căci într-adevăr acest motor natural imobil ar fi foarte suficient ca să cauzeze mişcarea în toate lucrurile din natură şi nu vor mai cuteza să confunde natura cu primul motor şi să se spună că sînt unul şi acelaşi. De aici sau sînt siliţi a admite că două lucruri diferite între sine au aceeaşi definiţiune, sau a mărturisi că au introdus degeaba în natură un al doilea început al mişcării.

Fie! Voi întreba totuşi: dacă e indispensabil ca în natură să se găsească, indispensabil, un motor natural, oare el este subordonat naturii sau nu? Ce au să răspundă, mărturisesc

că nu știu, dar voi spune ce cred eu. Dacă motorul este subordonat acelei naturi, el n-ar mișca natural ci ar fi mișcat de ea; în consecință, motorul n-ar fi imobil. Dacă însă n-ar fi subordonat naturii, ar urma, după definițiunea naturii, că însuși motorul are nevoie de altă natură, care să fie cauza repaosului motorului imobil, pentru că din imobilitate, după scolastici, nu înțelegem nimic decît repaosul.

Așadar, asemenea naturi ar merge la infinit și infiniți ar fi primii motori imobili.

Nu așa, nelegiuiților, nu așa! Ca pulberea uscată în fața vîrtejului, așa e doctrina voastră în fața adevărului. Căci un astfel de motor trebuie atribuit matematicilor aplicate, iar nu naturii sau celor naturale, ca să servească științei profane, iar nu naturii. De aici e clar că matematicile aplicate au abuzat de pîrghia naturii; el a observat poate că mișcarea corăbiei se face chiar de către imobilitatea centrului. Căci centrul susține corpul pămîntului și în el se proptesc pașii navigatorului cînd împinge de țărm corabia cu prăjina și corabia se mișcă, și mișcarea se produce și este determinată. Totuși ce om cu mintea întreagă va îndrăzni să nege că alta e orînduirea naturii și alta, cu totul diferită, este orînduirea matematicilor.

Se combat axiomele confuze ale lui Aristotel despre loc, mișcare și timp și se arată ce spune despre ele adevărul. Acum să încercăm a asculta cu mai multă răbdare de la vechiul tău dascăl cîteva despre loc.

Monstruoasele lui vorbe sînt acestea: locul n-ar fi căutat, dacă n-ar fi o mișcare după loc; de aceea credem că cerul ar fi mai ales în loc, pentru că totdeauna este în mișcare. Însă, copilul meu drag, nu e destul că a zis că locul se găsește prin mișcare și că a decretat ceea ce este totdeauna în mișcare, este mai ales în loc; căci același fabricant de definițiuni a definit că natura este începutul nu numai al mișcării, ci și al repaosului. Însă este așa; naturalele în repaus sînt dincolo și în afară de loc; deci e falsă definițiunea naturii, întru cît cele în repaos nu sînt

în loc natural. Căci, dacă într-adevăr fără mișcare nu se cere loc, urmează că naturalele care au încetat mișcarea, sau cele imobile nu sînt în loc, deci e absurdă căutarea locului prin mișcare.

În fine cerul, întru cît e întotdeauna în mișcare, este mai ales în loc. Însă aquila, întru cît nu e totdeauna în mișcare, va fi mai puțin în loc. De unde e permis să deducem tot așa de corect, că centrul pămîntului și însăși pămîntul, întru cît este întotdeauna imobil, nu e mai ales în loc. Tot așa trebuie să înțelegem despre amîndoi polii cerești, căci deși ei se mișcă circular, dar țîțîna lor punctuală nu cere loc și prin urmare nici nu-și schimbă locul; deci sînt lipsiți de orice loc.

În fine, confundînd trei într-unul, ei zice că loc fără mișcare nu se caută (ca și cum ar zice: căci chiar dacă s-ar căuta, nu s-ar găsi); timp fără mișcare nu există (pentru că unul nu va preceda pe altul și nu poate fi distins de celălalt!); mișcare fără timp și loc nu se găsește. Deci este înțeles că timpul este în mișcare, mișcarea în timp, locul în mișcare, timpul în loc, în timp locul și în loc mișcarea. Apoi luîndu-și rămas bun de la rațiune, conchide: din acestea se vede clar că nici locul, nici vidul, nici timpul nu sînt în afară de cer. De la astfel de glume cineva ar putea prinde bine mănușea batjocurii și adăoga: dacă nu sînt în afară de cer, sînt deci înlăuntrul cerului; dar vidul este exclus de toată natura, deci enumerarea celor trei enumerări este falsă.

Crede adevărul, scumpe copile, pentru că asemenea vorbe nu sînt filosofice, ci sau diabolice sau prietene cu diavolul. Căci adevărul nu tolerează confuziunile nici nu admite raționamentele conjecturale, ci ne învață limpede și liniștit (înlăturîndu-se orice corp natural în care înțelege că este cuprinsă mișcarea), că timpul, locul, poziționea de situație sînt confundate una cu alta și amestecate și același lucru, întocmai cum ar fi cu un picior nemișcat. Cu toate că el ocupă alt loc, totuși nu exprimă negațiunea celuilalt picior, căci le rămîne poziționea de situațiune. De aceea nici timpul nu se înțelege că e mișcare de corp sau de loc și nu e legat de mișcare, ci toate trele sînt existențe în tot cerul, diferite între ele și separate; căci după cum mișcarea cerului

se face în locul său propriu (ca și cum ar fi a acelui loc măsurarea circumscriptivă care ia capacitatea înconjurătoare) și totuși această mișcare a cerului nu este loc, cu toate că se face în loc, tot așa nici mișcarea nu este timp, cu toate că în timp se face mișcarea.

De altmintrelea, copile drag, noi am dat definițiunea proprie a locului, exact după norma adevărului, cred în cartea I, cap. 4; de aceea să mai ascultăm cîteva socoteli făcute de același filosof în privința timpului.

După Aristotel, pămîntul și polii nu sînt în timp pentru că n-au mișcare; iar celelalte mișcătoare, sînt mai mult sau mai puțin în timp și dotate cu o speță diversă a timpului și mergînd la infinit, deci false și conjecturale. Eticul crede că cerul este mai ales în loc, fiindcă se mișcă mai iute decît celelalte corpuri; deci ar trebui chiar să creadă că cerul este foarte mult în timp, pentru aceea că ar trebui să măsoare primul mobil, ca unul ce este cel mai iute dintre toate. De aici este manifest că toate cele ce se mișcă mai încet sînt mai puțin în timp și prin urmare timpul sau se micșorează la infinit și se anihilează gradat, sau în naturile de repaos se sfîrșește cu totul și în fine existența lor se sfîrșește. Așadar ceea ce probam mai sus despre loc, cu același raționament se poate proba despre timp, ca adică pămîntul și polii cerești sînt lipsiți de timp, pentru că sînt cu desăvîrșire lipsiți de mișcare. Că acest lucru este ridicul, cred că nu e nimini care să nu vadă.

De aici se ivește o îndoială foarte importantă, adică, dacă timpul este măsura mișcării, oare a mișcării cărui corp este măsura? Oare numai al primului mobil? Căci dacă ar fi măsura tuturor mișcărilor, în realitate altul ar fi timpul în viața și mișcarea omului, și altul, diferit în specie, ar fi în viața și zborul acvilei, deoarece mișcarea acesteia este mai repede, a celuilalt mai încet. Tot așa ar trebui să credem și de alte mișcări neegale.

De aici rezultă:

1. Cîți atomi de lucruri, atîtea specii de timp și foarte diverse și diferite.

2. Că precum se înregistrează a 60-a parte a minutului, așa să existe infinite puncte fizice indivizibile. Timpul se unește întotdeauna și se apropie din ce în ce mai mult de mișcare acea mai iute, pentru că este indivizibil și e mai aproape și mai asemenea cu nimic.

3. În fine, succesiunea timpului în primul mobil s-ar face, prin concursul infinitudinii indivizibile, iar toate celelalte mișcări ar avea o diferită speță de timp, după deviațiunea mișcării proprii. Fiindcă nu există nici o egalitate sau proporție a finitului către infinit, urmează, în tradițiunile scolastice, că timpul primei mișcări sau măsura primului mobil este incomensurabilă, incomprensibilă și prin urmare goală, mincinoasă și, ca să spun mai adevărat, nulă; membrul acelui raționament, fiu al unei facultăți fantastice, a fost ținut la sîn și hrănit de antichitate, și crescut de posteritatea credulă.

Însă, dragă copile, natura nu cunoaște asemenea considerațiuni bastarde și presupuneri presupuse și cele naturale resping, ca una care caută cum sînt lucrurile, iar nu cum ar putea sluji la speculațiuni măsurabile sau numerabile. De aceea dacă ai vrea să experimentezi dacă teoria lui, precum însuși a zis, este adevărată sau falsă, compară adevărul sau falsul și adevărul sau falsitatea teoriilor și axiomelor va apărea îndată. În favoarea astei afirmațiuni voi aduce VII monede false ale naturii, în care recunoscînd foarte lesne săpăturile falsificate și imaginile care arată timpul, vei distinge nepotrivirea intitulațiunilor și te vei mira de minunatele solecisme. — Iată-le:

Se scot în evidență nouă spre zece monede false din tezaurul naturii ale lui Aristotel despre timp, de care avarii naturii se folosesc și se bucură ca de ceva foarte însemnat. El a zis: 1. Timpul este măsura mișcării și repausului; 2. Nici mișcare fără timp, nici timp fără mișcare, nu există; 3. Nu se va vedea că s-a făcut vreun timp, pentru că nici mișcare; 4. Cînd însă este „mai nainte" și „mai pe urmă", atunci zicem că este timp, căci acesta este timpul: numărul mișcării după „mai nainte" și „mai pe urmă"; 5. Cînd se vede că a fost ceva, îndată se vede că a fost și miș-

care; de aceea sau mişcarea sau ceva mişcat este timp; 6. Căci distingem că este plus sau minus prin număr, iar mişcarea în plus sau minus o distingem prin timp; aşadar un număr oarecare este timp; 7. Timpul este măsura; 8. Timpul este ceea ce numără, nu prin care numărăm; 9. Timpul este măsura mişcării şi mişcarea măsura timpului; 10. Orice mutaţiune şi tot ce se mişcă este în timp. 11. [Lipsă în *Metafizica* tradusă de Nicodim Locusteanu]; 12. Mişcarea primului mobil este circulară, de aceea întotdeauna; 13. Cele ce sînt întotdeauna, întru cît sînt întotdeauna, nu sînt pentru un timp, căci nu sînt în timp, şi „a fi" al lor nu se măsoară în timp; 14. Cele însă care conţin pe „nu", nici nu erau, nici nu sînt, nici nu vor fi, căci în felul acesta sînt cele care nu sînt, ale căror opuse sînt întotdeauna; 15. Timpul nu va lipsi, căci el întotdeauna este la început; 16. Toate în loc, toate în timp; 17. Timpul este mişcare şi o dată cu el sînt putinţa şi actele; 18. Mai întîi, măsura tuturor celor cunoscute este circulaţia şi foarte regulatoare va fi măsura, pentru că numărul ei este foarte cunoscut; 19. Nici generaţiunea, nici alteraţiunea, nici augumentaţiunea nu sînt regulatoare, iar acţiunea de a duce este regulatoare, din care cauză se pare că timpul este mişcarea sferei, pentru că prin el se numără alte mişcări, şi timpul se numără prin această mişcare alternativ. În fine precum, zice el, fără un numărător este imposibil să existe ceva numerabil, tot aşa fără suflare nu poate exista timpul.

Acestea sînt, copile dragă, marile tezaure ale acelei naturi, monede bătute şi cîntărite în cinstea timpului, adică tezaurul pe care aproape toţi negustorii lacomi ai ştiinţei sensitive l-au cumpărat cu aşa de scump preţ. Acestea sînt vîrtejurile în mare, labirintele pe uscat şi calea către insulile fericiţilor, ducînd prin atîtea şi atît de grele poteci şi drumuri neumblate spre limanul întrezărit, unde dacă va ajunge vreun scolastic, să aleagă, să culeagă şi tot ce-i va plăcea după poftă să ia din „ce este", din cantitatea, calitatea şi „unde este" al timpului, mişcării şi locului, şi bucură-se de bogăţiile nesleite ale lui nimic!

Aceleaşi 19 monede false sînt puse la probă cu piatra de încercare şi se reveleazá ce se ascunde în sensul obscur. Pe lîngă acestea, mărturisim fără şovăire că nu putem înţelege ce tot înşiră ciracii zarafi şi ce socoteli fac silabisitorii peripatetici; dar vom spune voios ce vrea să se subînţeleagă din teoriile relative.

1. La prima, în cele precedente s-a declarat limpede că definiţiunea timpului este frivolă.

2. De asemenea, se va demonstra cele următoare că timp fără mişcare a fost.

3. Introducerea unui „anarhas" nu este deloc înţelept.

4. Dacă succesiunile lucrurilor mobile şi mutabile n-ar fi botezate de noi, timpul nu poate nici să fi fost nici să fie, nici va fi.

5. Confundă lucrurile mobile cu timpul şi de aceea, el echivocul zice că timpul e sau mişcare sau lucru mişcat, de unde urmează că sîngele mişcat în vine este timp.

6. Ceea ce atribuia mai sus, aici i-l ia: Că adică timpul este un număr oarecare, care nu e nici mişcare, nici lucru mobil; deci timpul este: unu, doi, trei, o sută, o mie etc.

7. Timpul este măsurat, deci nu ceea ce se măsoară, ceea ce este contra punctului 4, care spune că dacă noi n-am înţelege succesiunile timpului, desigur nici timpul n-ar fi.

8. Ceea ce afirma în punctul 4, aici neagă: că timpul nu este arătat de noi, ci de el însuşi, de ex. că se numără singur, nu-l numărăm noi.

9. Confundă genul cu speţa, zicînd că e unul şi acelaşi, ceea ce este regulii definiţiunilor; de exemplu, cînd zice că orice mişcare este măsura timpului şi orice timp este măsura mişcării, vrea să spună că orice om este esenţa animalului şi orice animal este esenţa omului.

10. Ceea ce zicea la punctul 5 că este timpul, acelaşi lucru spune aici că este în timp, deci nu e timp; altmintrelea hîrtia ar fi cerneală şi cerneala hîrtie.

12. Prin mişcarea circulară crede că a demonstrat că cerul este etern (ceea ce s-a combătut îndestul de către noi).

13. Aici un liliac vagabond: pe cînd mai sus prin mişcarea circulară proba că cerul este întotdeauna şi etern, neagă acum că o astfel de mişcare veşnică ar fi în timp, ceea ce în fine în punctul 19 primeşte pentru diferenţa specifică a timpului.

14. Pe cînd enumără neexistenţele, ca fiind contrare lui „întotdeauna", exclude din timp şi pe „întotdeauna", ceea ce în punctul 13 nu voia să fie în timp. Aici, dus de pocăinţă, reia acelaşi lucru, pentru că prin opoziţiunea contrarelor nu se poate înţelege nimic altceva, afară de a fi astfel sau în astfel, şi nu a fi.

15. Ceea ce mai sus prin „a fi întotdeauna" al său, nu voia să fie subordonat timpului, acelaşi „întotdeauna", ca şi cum ar fi un început al timpului şi al eternităţii timpului, vrea să fie subordonat. De aceea, zice el, timpul niciodată nu poate lipsi, pentru că întotdeauna la începutul timpului este „întotdeauna", chiar cînd s-ar subînţelege acolo, mărturisind că timpul este înainte de mişcare, ceea ce este în contra punctelor 1 şi 2 ale lui.

16. Toate în spaţiu, toate în timp, mărturiseşte el într-adevăr; dar contrazice punctul 5, unde zice că cele mişcate şi mişcarea nu sînt în timp, ci chiar timpul.

17. Confundă noţiunile de mişcare, mobil, spaţiu, timp, a fi în spaţiu, şi în timp, impulsiunea şi puterea, ca fiind unul, acelaşi şi deodată; ceea ce este contra oricărui raţionament şi de aceea nici nu e trebuinţă să fie combătut.

18. Că noţiunea circularităţii precedă toate cunoştinţele, este falsă ca expresiune şi realitate, căci orice lucru se cunoaşte întru cît este accidental (se întîmplă), iar nu întru cît este esenţial; dar circular este accidental, deci teoria este falsă.

19. Vrea să determine timpul numai prin mişcarea regulară, cum este aceea a sferei cereşti, şi de aceea exclude toate celelalte mişcări, ca iregulare, ceea ce este contra tuturor părerilor expuse, şi mai ales contra punctului 13, unde prin circularitate şi eternitate neagă că cerul şi, prin urmare, toate mişcările şi cele mobile, sînt în timp, pentru că după punctele 2, 3, 16 precum şi 17, se înţelege că toate şi deodată sînt.

20. În fine, zicem că trebuie să înţelegem că, dacă în cele naturale ar lipsi cele însufleţite (adică acelea care măsoară şi cunosc timpul cu intelectul şi raţiunea lor), celelalte neînsufleţite din natură n-ar avea timp, şi prin urmare nici în timp n-ar fi, ceea ce este contra punctului 16, în care mărturiseşte că toate sînt în timp. Ca să explice într-un singur cuvînt această teorie, voi spune că în locurile pustii în unghiurile pămîntului nelocuite de oameni, în caverne, în peşteri etc., timpul nu există, pentru că acolo nu există o suflare care să observe că există timp şi să numere mişcările.

Bravo, prinţ al filosofilor! Te vor blestema, crede pe Adevăr, lemnele, pietrele, mările, fluviile, chiar vieţuitoarele lipsite de intelect, şi toate sferele din univers, pentru că ţi-a venit pofta să le răpeşti la toate timpul şi să închizi în creierul unui singur atom veşnicul tău timp.

Se şterge vechea definiţiune a eternităţii şi se arată adevărata definiţiune. Acestea sînt, dragă copile, teoriile profesate în şcoalele profane de către un bărbat cu aşa de mare antonomasie în privinţa timpului. Cu toate că el a zis că fiarele superioare, aproape toate în unanimitate, sînt produse ca hrană zilnică, totuşi s-au găsit printre cei vechi unii care (fie-mi permis să mă exprim astfel), printr-un simţ orb au înţeles că timpul este ceva continuu şi nedesluşit, pe care cei instruiţi poate în ştiinţa sacră l-au numit etern sau eternitate. Despre el, precum s-a explicat îndestul mai sus, ei n-au cutezat să spună nimic pozitiv, nimic afirmativ, nimic lămurit. De aceea, chestiunea rămînînd încă în discuţie este manifest că definiţiunea lui proprie lipseşte.

Tîrziu în fine, unii neologi, mai mult inventatori de cuvinte, decît descoperitori ai esenţei lucrurilor, care imitînd pe profanul lor profesor, susţin că însăşi eternitatea, adică timpul acela nedesluşit şi continuu, se poate divide, împărţi şi mai cu seamă distribui în mai scurt şi mai lung. Aceştia însă pretind că eternitate este ceea ce de nici o cantitate a timpului (ca şi cum ei ar şti cantitatea timpului chiar toată), de nici o măsură, ca şi cum ar avea-o în mînă, şi de nici un spaţiu de timp (ca şi cum ar invoca

spaţiul de timp descris şi circumscris gata) nu poate fi arătat, fiindcă ea cuprinde toată vremea şi nu e cuprinsă de nimic (ca şi cum vremea ar fi o parte a infinitei eternităţi).

Acest zvon a făcut, copile dragă, să vîjîie toate urechile muritorilor. Însă înainte de a întreprinde disecarea celorlalte membre ale acestei ipoteze, aş dori să ni se dea o satisfacţie. Oare cred ei că această definiţiune se referă la creatură sau la creator? Dacă se referă la creator, este mincinoasă căci creatura nu poate da despre creator o definiţiune afirmativă, ci numai negativă. Creator este ceea ce creatura nu ştie ce să fie, ba încă nici nu poate şti. Dacă se referă la creatură, este un blasfem, căci este stabilit că ceea ce aparţine creatorului este genul creaturii şi diferenţa constitutivă. De aici se vede clar că, după norma adevărului, definiţiunea eternităţii este următoarea: eternitate este ceea ce în creator le cuprinde pe toate şi este cuprins de unul, anterior celor posterioare şi posterior celor anterioare. În descrieri însă, este punctul existenţei divine, raza splendorii mai mult decît eternă, întunericul înconjurător, lucirea neapropiată, şi alte atribute metaforice asemenea acestora.

SAMUIL MICU CLAIN
(1715—1806)

Este unul dintre întemeitorii Şcolii Ardelene. Opera şi activitatea sa filosofică ocupă, alături de cea de istoric şi filolog, un loc deosebit de important în cultura spirituală naţională.

Samuil Micu Clain s-a format în atmosfera culturală şi experienţa politică iosefinistă, sub influenţa luminismului german şi a filosofiei wolfiene. Personalitatea sa culturală filosofică s-a dovedit a fi dublată şi de aceea a unui remarcabil om politic, profund cunoscător al realităţilor sociale şi naţionale din Transilvania, apărător consecvent al intereselor fundamentale de eliberare naţională şi socială a tuturor românilor.

Lucrările sale filosofice sînt mai ales o prelucrare, o asimilare şi o adaptare la spiritul şi limbajul naţional a ideilor cuprinse în opera unor filosofi străini cum sînt Christian Wolf şi Christian Baumeister. Faptul acesta nu diminuează însă valoarea concepţiei şi activităţii sale, el afirmîndu-se, împreună cu Dimitrie Cantemir, ca un adevărat *deschizător de drum şi în filosofie*.

Problematica filosofică, cuprinsă în lucrările lui Samuil Micu Clain, este destul de întinsă, de cuprinzătoare pentru epoca respectivă: ontologia, cosmologia, psihologia etc., problema adevărului sau binelui, a datoriei. Astfel de probleme sînt cuprinse şi tratate în lucrări ca *Loghica*, *Legile firei*, *Itica şi politica*, *Învăţătura metafizicii*, *A filosofiei cei lucrătoare* etc.

Textul a fost selectat din lucrarea rămasă în mss. *Învăţătura metafizicii*, întocmită între 1787 şi 1790. El a fost reprodus după ediţia critică, *Scrieri filosofice*, îngrijită de Pompiliu Teodor şi Dumitru Ghişe, Editura Ştiinţifică, 1966, p. 73—91.

PROLEGOMENA DE METAFIZICĂ

1. Măcar că sînt unii cari judecă cum că pre cei mai tineri nu să cade a-i lăsa să învețe metafizica, pentru că multe și încurcate întrebări cuprinde, care mai bine este a nu le ști decît a le ști, însă eu judec că nu trebuie a opri pre cei mai tineri de la desfătarea metafizicii, cu atîta, cu cît mai mult folosește să ajungă ei *ca să poată ales gîndi*, care lucru a-l dobîndi foarte mult ajută această învățătură a metafizicii, după ce acum s-au curățit de multe încurcături ale sholasticilor.

2. Drept aceia, ca mai bine să se înțeleagă ce este metafizica, mai înainte vom da oarece spuneri dintru care luminat să va arăta ce este aceia prin care metafizica să osibește de toate alte lucruri și de alte învățături.

3. Toată *cunoștința omenească* vine de la simțiri, iar tot ce prindem cu simțirile aceia să țină de lucrurile cele singuratece, care în multe chipuri îmbrăcate și învăluite au cu locul, au cu vremea sau cu fața, sau într-alt chip osibite să pun înaintea noastră, despre care mai pre larg am grăit în Loghică.

4. Măcar că toate lucrurile cele singuratece, care le prindem cu simțurile pentru nenumărate stări împregiur și hotărîri, așa să despărțesc unele de altele cît niciodată niciun lucru nu să află întru toate asemenea unul cu altul. Însă tot sînt niște asăuri sau osibiri și semne, care lucrurile cele singuratece, care amintrilea mult să osibesc unele de către altele, le au de obște, întru care totdeauna să unesc *(Loghica*, § 46).

Adică Iulie Chesar, Chicheron, Pompei sînt lucruri singuratece. Întru acestea mare osibire afli, ci tot întru unele asemănare și unire afli, adică întru aceasta cum că toate aceste lucruri singuratece sînt ființă, cum că viețuiesc și simt și altele.

5. Cînd ne închipuim noauă și gîndim semnele și osibirile cele ce la mai multe lucruri sînt de obște, să zic închipuiri preste tot de obște. Iar învățătura aceia, cu care închipuirile cele preste tot să tîlcuiesc, să zice metafizică.

6. Iar metafizica, după cum judecă cei mai dincoace, aceste patru părți cuprinde: 1. Ontologhia, întru care închipuirile și începuturile cele de obște ale cunoștinței omenești ales să tîlcuesc. 2. Cosmologhia, sau știința despre lume preste tot. 3. Psihologhia, cele ce cu speriința le cunoaștem despre suflet și cele ce cu mintea le cercăm, ni le ticluiește. 4. Theologhia firească, întru care să spune și să arată cum că este Dumnezeu și săvîrșirile și lucrurile lui.

ONTOLOGHIA

PROLEGOMENA

7. A ontologhiei deregătorie este ideile cele mai de obște și mai preste tot a le tîlcui (§ 6). Deci fiindcă toate lucrurile sînt îns, așa vom tîlcui ontologhia, ca puind mai întîi începuturile sau temeiurile cunoștinței omenești să începem apoi de la tîlcuirea însului. Drept aceia ontologhia o zicem că este știința însului preste tot sau încît este îns. Ontologhia este cuvînt grecesc, care românește atîta face ca cum am zice: cuvîntare de ceea ce este.

8. De ontologhie și de firea ei și de folosul ei acestea să cade a le însemna:

I. Fiindcă ontologhia este știință (§ 7) toate spunerile ei trebuie să se arate (că așa poftește știința din hotărîrea sa) luminat lucru dară este, cum că ontologhia nu bine o zic că este lexicon filosoficesc.

II. Din ontologhie poftesc să aibă tăria sa adevărurile unor științe și pentru aceia nu mă mir pentru ce unii ontologhia o au numit împărăteasa tuturor științelor. Că temeiurile, pre care

să proptesc adevărurile ori cele fizicești ori cele pentru îndreptarea năravurilor omenești, în ontologhie să așează.

III. Aievea este acum pentru ce zicem că făr de ontologhie mintea omenească nu poate să aibă țapănă cunoștință. Că țapănă nu poate fi cunoștința noastră de nu va ști temeiurile cele mai dintîi a toată știința, care sînt temeiul tuturor încheierilor, iar de unde le vei putea ști desăvîrșit acelea fără numai din ontologhie.

IV. Folosul ontologhiei este de multe feluri și să varsă preste toate științele care să cuprind în filozofie.

DE ÎNCEPUTURILE CELE MAI DINTÎI ALE CUNOȘTINȚĂI OMENEȘTI

9. Deregătoria ontologhiei este a așeza și a pune începuturile sau temeiurile cele mai preste tot ale cunoștințăi omenești (§ 6). Iară două sînt începuturile sau temeiurile a toată cunoștința omenească: unul este începutul zicerii împotrivă, al doilea este începutul pricinei destule.

Toate adevărurile care le cunoaștem sînt de două feluri: unele sînt trebuincioase, adică așa sînt cît amintrilea nu pot să fie, ci trebuie să fie așa. Altele sînt întîmplătoare, care pot să fie sau să nu fie. Adevărurile cele trebuincioase să proptesc pre începutul zicerii împrotivă. Cele întîmplătoare să zidesc pre temeiul pricinei destule.

10. De la începutul zicerii împrotivă vom începe, care ca mai deplin să se poată înțelege, mai întîi vom spune ce este zicerea împrotivă, ce este începutul.

Cînd de unul și același lucru deodată întărești și tăgăduiești, adică zici și tăgăduiești ce zici, atunci să zice că-ți zici împrotivă. Așa cît zicerea împrotivă este întărirea și tăgăduirea deodată de același și despre același lucru. Așa este această spunere: Bucur este filosof, Bucur nu este filosof; că atunci cînd zici aceasta zici ție împrotivă, pentru că de același lucru, adică de Bucur și despre același lucru, adică despre filosofie, deodată întărești și tăgăduiești zicînd că este filosof și nu este filosof.

Prin început aici să înțelegi temeiul sau pricina cea mai dintîi din care alte adevăruri trebuie să izvorască și să se înțeleagă, adică spunerea aceasta: sufletul este îns nealcătuit, este începutul acestii spuneri: sufletul este nemuritor că izvorăște din îns nealcătuit de vreme ce tot ce este nealcătuit este nemuritor, dar sufletul este nealcătuit, așadar este nemuritor.

11. Dintre toate lucrurile care s-au dat nouă a le ști, cel mai dintîi este cum că ești, iar cînd știm că sîntem nu poate fi ca să credem cum că nu sîntem, așa și de alte lucruri. Că din speriință învățăm și cunoaștem că nu poate fi ca același lucru deodată să fie și să nu fie. Și aceasta este care să zice începutul zicerii împrotivă.

12. Cele ce să cuvine să le păzăști despre începutul acesta, acestea sînt:

I. Acest început cu totul este mai întîi decît care alt început nici este, nici poate să fie mai întîi. Că nici o spunere nu să poate gîndi care să fie mai înainte, din care să se poată arăta adevărul începutului acestuia. Că orice spunere vei gîndi, totdeauna temeiul pre care stă trebuie să fie începutul acesta, că amintrilea spunerea, care o pui tu ca un temei deodată ar putea fi și adevărată și neadevărată.

II. Vezi, că bine să zice cum că începutul zicerii împrotivă nu să poate arăta, pentru că dintr-alte spuneri și începuturi nu poate curge.

III. Începutul zicerii împrotivă este preste tot, adică nici o întîmplare nu este, nici va fi, întru care să poată fi ca același lucru deodată să fie și să nu fie.

IV. Începutul zicerii împrotivă este izvorul a toată adeverirea. Că dintru această spunere nu poate fi ca ceva deodată să fie și să nu fie, curge aceasta: fieștece lucru cînd este cu adevărat este.

13. Acestea ajungă despre începutul zicerii împrotivă. Al doilea început al cunoștințăi omenești este începutul pricinei destule. Care, pentru ca să-l înțelegi bine, întîi vom spune ce este pricina destulă.

14. Prin pricină destulă înţelegem cauza aceia din care se înţelege pentru ce este alt lucru. Adică Bucur socotisă să se apuce să înveţe theologhia şi ce i-au venit că s-au mutat voia şi s-au apucat să înveţă legile, pentru că nădăjduieşte că cu învăţătura legilor mai curînd va dobîndi cinste şi boierie. Nădejdea aceasta este pricină destulă sau cauză pentru ce Bucur ş-au mutat voia de la theologhie la legi să le înveţe.

15. Ce trebuie să-ţi însemnezi despre pricina destulă acestea sînt:

I. Tot ce este trebuie să aibă pricină destulă, dintru care să poate înţelege pentru ce mai bine este decît nu este, pentru ce este aşa şi nu amintrilea.

II. Lucrul care nici cît de puţintel nu are pricină destulă, acela nici este, nici poate să fie. Sînt cu adevărat multe lucruri ale cărora pricină destulă pentru hotarăle cu care să mărgineşte înţelesul nostru, nu le putem şti, ci dintru aceia nu să poate culege cum că nici o pricină destulă nu este pentru ce sînt.

III. Tot orice este şi pentru ce este are pricină şi pricina aceasta au în sine trebuie să o aibă, au într-alt lucru afară de sine.

IV. De vreme ce această spunere: nimic nu este făr de pricină destulă, tăria şi aşezămîntul său o ia (num. 1) din începutul zicerii împrotivă: lumina este cum că începutul pricinei destule nu este cu totul cel mai dintîi început.

V. Începutul pricinei destule întru toate lucrurile are loc (num. 1) şi pentru aceia este preste tot. Nu numai în trupuri, ci şi în duhuri toată mişcarea şi toată lucrarea are pricină destulă, care lucru pre fieştecine simţirea şi speriinţa de prisosit îl învaţă.

VI. Începutul pricinei destule în toate învăţăturile şi în toată viiaţa omenească este foarte de folos.

Ridică începutul acesta şi multe adevăruri care le învaţă filosofia vor cădea; nici văz cum să va putea ţapăn arăta cum că este Dumnezău. Încă şi în theologhia cea descoperită vei vedea că, făr de începutul acesta, foarte de mîntuire învăţături să smulg şi să strică.

16. Ce grecii on, latinii ens zic, noi l-am putea zice: ce este ci mai pre scurt îl vom zice cu un cuvîntul chiar românesc, adică îns, care vine de la ens latinesc. De vrei bine să înţelegi ce este însul şi neînsul, trebuie mai întîi să înţelegi ce este cu putinţă şi ce este cu neputinţă, adică ce poate fi şi ce nu poate fi.

17. Cu putinţa de vei lua ceva mai larg cuvîntul acesta, să zice tot lucrul care nu are întru sine zicere împrotivă.

Cuvîntul acesta cu putinţă în două chipuri să poate înţelege:

I. Cu putinţă acela lucru zicem, care măcar că nu este, însă tot poate să fie.

II. Tot ce este şi ce poate fi zicem cu putinţă. Care ca să înţelegi pildă luminată-ţi pui: nu este, cît ştiu, munte de aur, ci se împiedică ca să nu poată fi că Dumnezeu poate să facă munte de aur; aşadar, să fie munte de aur este cu putinţă, precum am zis întîi. Să fie om învăţat este lucru cu putinţă, că ideia învăţatului nu să împrotiveşte ideii omului cît să o rîdice.

18. Cu neputinţă să zice tot ce cuprinde în sine zicere împrotivă. Adică, urîciunea să fie frumuseţă este cu neputinţă, că cuprinde în sine zicere împrotivă, că atunci urîciunea ar fi urîciune şi nu ar fi urîciune, că ar fi frumuseţă.

19. Cele ce sînt cu nepuntinţă de două feluri sînt. De este ceva care din sine şi din firea sa să cuprindă zicere împrotivă, aceia filosofii o zic de totului tot cu neputinţă. Iar de nu poate fi ceva pentru oarece stări împrejur şi pentru nişte împiedecări, aceia să zice ipotheticeşte, cum zic grecii, iar latinii o zic condiţionate, adică după ceva socoteală este cu neputinţă, pentru că este oarece împiedicare, care de se va lua, apoi va fi cu putinţă. Adică de totului tot este cu neputinţă ca omul să fie fiinţă nemărginită. Iar ca omul cel ce judecă cum că binele cel mai mare este dezmierdarea, este cu neputinţă să fie înfrînt, ci numai după ceva socoteală, adică condiţionate este cu neputinţă.

20. Înțelepțește cu neputință să zice lucru care în sine nu cuprinde zicere împrotivă: însă tot are ceva împrotivire și greutate întru acela sau acela om pentru săvîrșirile lui cele omenești. Adică ca să mință cineva și să înșele pre altul nici o zicere împrotivă nu cuprinde întru sine și pentru aceia în sine nu este cu neputință: iară omului bun și de omenie nu este cu putință să facă aceasta, adică foarte cu anevoie și greu este lui să mință.

21. După ce ales am spus ce este cu putință și ce este cu neputință, lezne acum să pot înțelege aceste spuneri care urmează, din care fieștecare mult ajută a înțelege adevărurile cele mai mari.

I. Ceea ce de totului tot și din firea sa este cu neputință nu poate să fie cu putință.

II. Ceea ce după oarece socoteală sau ipotheticește este cu neputință, aceia din sine și din firea sa poate să fie cu putință. Măcar că omul cel de omenie nu poate să mință, însă poate lăpăda omenia și să mință.

22. Așa acum să va cunoaște ce este însul. Ca să fie vreun lucru, nu este destulă numai singură putința sau că nu cuprinde în sine nici o zicere împrotivă, ci trebuie să fie și plinirea putinței, care face ca să fie lucrul.

Sînt unii cărora nu le place cuvîntul acesta: plinirea, plinirea putinței, pentru că mai înainte de Volfie nimene nu au zis acest cuvînt ca să însemneze că prin acest cuvînt să face lucrul ca să fie. Ci nu este pentru ce să ne împiedecăm în cuvînt, numai ce să însemnează prin cuvînt să fie adevărat. Socotește dar ca mai bine să înțelegi mai înainte de ce începe vreun lucru a fi, este cu putință acel lucru, adică poate să fie. Putința aceia cînd vine ca să fie lucrul să zice plinirea putinței. Adică cînd lumea încă nu era ci numai putea să fie, într-aceea clipeală cînd s-au făcut lumea să fie au venit plinirea putinței, care este statul lucrului, în care lucrul poate sau a lucra sau a pătimi.

23. Dintru acestea urmează aceste zisuri sau axiome:

I. Ce este acum, aceia trebuie să fie și cu putință. Cei vechi zicea așa de la estere la putință este bună urmarea, adică lumea este: așadară urmează că este cu putință.

II. Ce este cu putință, aceasta pentru că este cu putință, nu și este. Scholasticii aceasta așa o zic: de la putință la estere nu e bună urmarea. Adică, Dumnezeu poate strica sufletul: așadară îl va strica?

III. Ce nu este cu putință aceia nu va fi. Adică, de la ce este cu neputință bună este urmarea cum că ceia ce este cu neputință nu va fi. Cu putință nu este ca trupul să gîndească: așadar trupul nici gîndește, nici va gîndi.

IV. Ceea ce nu este nu trebuie îndată a o număra într\u0103 cele ce sînt cu neputință. Adică de la ceea ce nu este, nu este bună urmarea cum că aceia nu este cu putință. Multe lucruri și erburi și altele pînă astăzi nu știu oamenii de ce folos sînt, ci pre rînd tot mai multe învață și află și știu și așa nu le poți zice acelea fără de folos.

24. Mai lezne acum vei înțelege ce este însul și ce este neînsul. Însul zicem că este lucrul care este cu putință. Prin îns unii înțeleg numai lucrurile care acum sînt, iară nu și care pot să fie. Iar alții nu numai lucrul care acum este ci și care poate să fie înțeleg. Pentru aceia, lucrurile care sînt le zicem îns plinit sau îns care este. Iar lucrurile care nu sînt ci pot să fie le zicem îns neplinit sau îns care poate fi. Adică lumea aceasta este îns plinit iar ziua de mîine este îns neplinit, că nu este ci poate fi.

25. Însul gîndului să zice lucrul care nu este ci numai cu gîndul și-l închipuiesc ca cum ar fi. Adică, își închipuiește neștine, carele nu este împărat, cum că de ar fi el împărat așa și așa ar face și rînduiește în mintea sa, cu gîndul, ca cum ar fi împărat. Așa zugrafii multe gîndesc, care nu sînt și le zugrăvesc ca cum ar fi. Așa sînt și poveștile.

26. Ci să iai aminte ca să nu amesteci însul gîndului cu neînsul, că neînsul zicem că este ce nici este, nici poate să fie. Adică, făptura să fie nemărginită. Dumnezău să fie altuia supus nici este nici poate să fie.

DE FIINȚA

27. În fieștecare lucru nu numai însul trebuie a-l socoti ci și întru aceasta trebuie să ne ostenim ca să-l luăm aminte la firea și la ființa lucrului și așa să cunoaștem ce este lucrul. Iară ființa fieștecărui lucru este aceia prin care orice lucru este numai acela și nu altul. Adică ființa este aceia prin care lucrul din toate alte lucruri să poate cunoaște și să osibește.

Unii cu Volfie filosoful zic cum că ființa este ceea ce mai întîi să gîndește cu mintea de lucru și întru care să cuprinde cuvînt destul pentru ce celelalte sau acum sînt în lucru sau pot să fie.

Cu pilde să luminăm acest lucru: socotește făptura încît este făptură. Prin aceasta făptura este numai făptură, că este mărginită și prin mărginire făptura să cunoaște și să osibește de făcătoriul cît foarte lezne poți să înțelegi cum că mărginirea este ființa făpturei. Socotește mila cînd ți să face milă de altul. Și la aceasta este milă, că este părerea rea pentru nefericirea și pentru ticăloșia altuia. Iată ființa ei.

28. Dintru acestea lezne să pot înțelege aceste spuneri care urmează.

I. A însului, încît este îns, ființa este putința lui. Că ce este aceia prin care însul să osibește de neîns? Au nu este putința lui? Că prin acesta însul este îns, căci este cu putință (§ 24).

II. Tot însul trebuie să aibă ființa sa, că prin ființă însul are ca să fie îns, și de vei ridica ființa vei vedea că să ridică și însul.

III. Ființa însului este trebuincioasă, adică trebuie să fie și nu poate să nu fie. Ființa însului este putința lui (pos. 1). Iar ce este cu putință trebuie să fie cu putință și nu poate să fie cu

neputință, că nu poate deodată să fie și cu putință și cu neputință (§ 21). Așadară ființa însului este trebuincioasă. Pildă fie pentru mai mare luminarea celor ce am zis: nu au fost trebuință să fie făptura că putea să nu fie făpturile. Însă ca făptura să fie mărginită acesta este lucru trebuincios, care nu poate să nu fie. Că gîndește cu mintea cum că făptura este și este nemărginită, atunci nu va fi făptură ci îns nemărginit. Nu este lucru trebuincios ca să fie păcate întru oameni: iar de sînt păcate, nu pot să fie amintrilea, fără numai prin fapte împrotivnice legii lui Dumnezău. Ci doară vei zice, dar de aș gîndi, cum că păcatul să unește cu legea lui Dumnezău, atunci nu-ți închipuiești cu mintea păcatul ci fapta cea bună. Ia aminte dar, ca să nu amesteci esterea lucrurilor cu ființa lor. Prin estere să înțelege cum că este lucru, adică pămîntul are estere pentru că este, iar muntele cel de aur nu are estere, că nu este, măcar că poate să fie, ci cînd va fi, atunci va avea estere. A avea estere și a sta sau a avea stare tot una este; pentru aceia tot atîta zici ori de zici: lucrul acesta are stare, ori de zici: lucrul acesta stă, sau este, sau are estere. Lucrurile, care le-au făcut Dumnezău, nu sînt trebuincioase, adică, care nu pot să nu fie: iar ființa lor este trebuincioasă, care trebuie să fie și nu poate să nu fie.

IV. Ființa însului este vecinică. Nu voim ca să înțelegi această spunere așa ca cum lucrurile cu ființele sale din veci ar fi stătut, sau cum că în veci vor sta. Ci așa o înțelege: Dumnezeu ființele tuturor lucrurilor din veci le are închipuite întru înțelesul său cel nemărginit și lucrurile, care stau acum, de ar fi stătut din veci, nu ar fi fost într-alt chip cu putință: adică cercul din veci nu au putut într-alt chip să și-l închipuiască, fără numai rătund. Ci vei zice, dar de și l-ar fi închipuit cu patru unghiuri? Așa nu ș-ar fi închipuit cerc.

V. Ființa însului este nemutată și neîmpărtășită. Fiindcă ființa este trebuincioasă și amintrilea nu poate să fie (§ 28) să înțelege cum că este și nemutată, adică nu să poate muta și împărtăși. Esterea lucrurilor să poate muta, iar ființa nu să poate. Nimeni nu are atîta putere ca să poată face ca cercul să fie cerc și să nu fie rotund ci cu unghiuri, ca făptura să fie

făptură și tot să fie nemărginită. Dintru acestea să poate face întrebare: oare poate fi ca Dumnezău să dea trupului putere a gîndi? Răspundem că nu poate fi că de ar putea trupul gîndi, atunci ființa duhului, care este putere a gîndi, s-ar împărtăși cu trupul și așa trupul ar fi trup și împreună deodată ar fi și duh, pentru că ar avea ființa duhului, care lucru să împotrivește începutului zicerii împrotivă (§ 11).

VI. Dintru acestea chiar să vede pentru ce filosofii zic, cum că ființa insului nici să poate împuțina, nici înmulți. Că de ar putea ființa a crește sau a scădea, atunci s-ar muta: iar fiindcă ființa nu să poate muta (pos. 5), aievea este cum că ființa nici poate a să adaoge, nici a să micșora. Întru acest chip ființele să zic că sînt ca și numerii, adică la numărul trei nimica nu să poate adaoge, nici a să împuțina, că de vei adaoge ceva, nu este mai mult numărul trei: de vei împuțina ceva, iarăși nu este numărul trei.

DE CELE CE SĂ ZIC MAI PRESTE TOT DE ÎNS

29. Toate cele ce să zic de îns în limba latinească să zic afectiones entis, afecțiile insului, noi le putem numi cele ce să zic de ceva, adică volnicia și cuvîntarea sînt afecțiile sau cele ce să zic de om. Să nu înțelegi zisele omului pentru că omul le zice, ci pentru că sînt oarece lucru, care de om să zice, care lucru este osibit al omului aceluia, de carele să zice acel lucru.

30. Cele ce să zic de îns au sînt întru acel chip cît din ființă purced, au de afară de ființă vin și sînt în lucru. Dintre care urmează cum că cele ce să zic de îns sînt de două feluri.

Adică, cum că omul are volnicie, aceasta din ființa lui să înțelege: iar cum că este învățat sau cucernic, aceasta nu din ființa omului purcede.

31. Fiindcă neînsul nici este, nici poate să fie (§ 26) să înțelege pentru ce de neîns nimica nu să zice.

32. Cele ce să zic de ceva de purced din ființa lucrului să numesc, latinește, propria sau atributa, noi le putem zice asăuiri, sau însușiri și osibiri care bine trebuie a le osibi de cele ce sînt în lucru, dar nu purced din ființa lucrului, că acestea să zic întîmplări sau moduri și chipuri.

Cele ce purced din ființa lucrului dintru aceasta să pot cunoaște că acelea sînt care alcătuiesc ființa, adică, ca să fie om trebuie să fie ființă cuvîntătoare, volnică și cu trupul viu și altele, că de va fi ființă cuvîntătoare și volnică iar nu va avea trup viu, va fi duh: iar de nu va avea cuvînt ci va avea trup viu, va fi dobitoc nu om. Iar cele ce sînt întîmplări, acelea sînt care vin la lucru după ce să alcătuiește ființa și pot să fie sau să nu fie și făr de acelea ființa poate să fie. Chicheron frumos spune asăuirile minții ceii bărbătești, că așa zice: „A vîrtutei aceștia asăuire este a nu să teme de nimica, de toate cele omenești a nu băga samă, nimica ce să poate întîmpla omului a socoti că nu să poate răbda“. A volniciei asăuire este să trăiești cum vrei.

Învățătura este întîmplare la om, sau mod și chip, că poate fi om și neînvățat și învățătura după aceia vine omului, nu cu ființa deodată. Adică modurile sau chipurile nu fac lucrul să fie, ci lucrul care este îl fac să fie întru acesta sau întru acela chip. Așa negreața, rușața, învățătura, tăria și altele fac pre om să fie negru, roș, învățat, tare și altele. Acestea toate le vezi că sînt întîmplări, că de ar purcede din ființa omenească toți oamenii ar trebui să le aibă.

33. După ce am spus acestea, lezne vei înțelege acum aceste ce urmează:

I. Cînd să pune ființa lucrului să pun și asăuirile lui, că asăuirile purced din ființa lucrului (§ 32).

II. Asăuirile insului de la ființa lui nu să pot despărți, căci că ele alcătuiesc ființa și de s-ar putea despărți, cum ar putea rămînea ființa?

III. Asăuirile insului sînt trebuincioase și făr de mutare, pentru că ființa este trebuincioasă și făr de mutare (28, 3, 5).

IV. Modurile sau întîmplările să pot despărţi de lucrul a căruia moduri sau întîmplări sînt. Că poate fi omul om, măcar de nu va fi învăţat.

34. Încît vreun îns prin fiinţa sa este întocmit şi poate să primească moduri: întru atîta zicem că însul acela are gătire firească spre modul care-l poate primi. Adică omul are gătire firească a primi învăţătura, că omul prin firea sa, sau prin fiinţa sa, poate primi învăţătura, ca un mod.

35. Dintru acestea să vede ce este uninţa însului. Adică cuprinderea tuturor acelora prin care orice îns este numai acel îns şi «nu» alt lucru, ci numai acesta face uninţă fieştecărui îns.

Adică socoteşte lumea aceasta care stă din multe feluri de trupuri cereşti şi pămînteşti care, în multe chipuri împreunate fiind, fac ca lumea aceasta să fie numai lumea aceasta şi nu alta. Şi toată cuprinderea aceia a lucrurilor celor osibite, care fac această lume, face aceasta care o zicem uninţa lumii, adică că lumea aceasta să fie numai o lume.

36. Deci dară dacă uninţa stă în cuprinderea acelora, care fac fiinţa şi sînt împreunate cu aceia, să înţelege cum că tot însul este unul. Care uninţă să zice metafizicească şi, pentru aceia, de fieştecare îns să zice că fieştecare îns una şi nedespărţită are fiinţa sa.

DE CEIA CE ESTE ACELAŞI ŞI OSIBIT LUCRU

37. Aceleaşi lucruri să zic acelea care să pot pune unul în locul altuia aşa cît, făcînd aceasta, nici o mutare să nu fie. Alţii zic că aceleaşi sînt acele lucruri dintru care întru unul este tot ce este întru altul.

Aşa sînt: om cu minte bună — bărbat înţelept. Că măcar care dintru acestea o poţi pune în locul celeilalte şi tot acelaşi înţeles rămîne. *Aceleaşi* sînt de două feluri. Adică dacă tot ce

este în A să află şi în B atunci A şi B să zic cu totul aceleaşi. Iar dacă în A este numai ceva ce este în B, atunci A şi B să zic numai după oarece aceleaşi.

38. Osibite lucruri sînt acelea din care unul are ce altul nu are. Aşa este Traian împărat au fost om iubitor de război; Leon împărat au fost om iubitor de pace.

Să zice, pre scurt, ce este: *aceeaşi cu numărul şi aceeaşi cu felul.* Aceiaşi cu numărul este tocmai acelaşi lucru, cum e Plinie, care multe cărţi a scris lui Traian împărat: acelaşi Plinie cu mari laude a lăudat pe Traian împărat.

Iar aceeaşi cu felul este: Samoil şi Ştefan amîndoi o dată au învăţat filosofia: aici Samoil şi Ştefan sînt aceiaşi cu felul (sau cu spiţa), că întru acesta să unesc că sînt oameni.

39. Aceia din care lucrul să cunoaşte şi să osibeşte de altele să zice semn haractericesc.

Aşa a omului semn haractericesc este că are două picioare şi umblă drept şi este cuvîntători.

40. Lucrurile care au aceleaşi semne haractericeşti să zic asemenea, iar care au osibite semne haractericeşti acelea să cheamă ne asemenea. Pildă asemănării acestia ai în prea puternicul nostru împărat Iosif al doilea, şi întră împăratul Traian. Împăratul Traian de 41 de ani a fost cînd a luat ocîrmuirea împărăţiei; împăratul Iosif de 41 de ani a fost cînd a luat ocîrmuirea crăiei Ţării Ungureşti. Traian după ce au luat împărăţia au făcut război ca să supuie Dachia, Iosif asemenea face război ca să supuie şie Dachia. Traian însuşi a mers la acel război, Iosif asemenea însuşi au mers la război. Altă pildă a asemănării: Samoil prorocul vin şi beutură beţivă niciodată nu a beut, a fost fiiul Anei din semînţă preoţească închinat lui Dumnezău şi preot. Aşa au fost şi Samoil carele întîi au scris metafizica româneşte, vin şi băutură beţivă niciodată nu au beut, au fost fiiul Anei din semînţă preoţească preot, închinat lui Dumnezău prin mărturisirea călugărească.

A neasemănării pildă ai pre doi frați, pre Michie și pre Demea: Michie petrecea viața cetățască, Demea prostească; Michie au trăit neînsurat, Demea s-a însurat; Michie era om blînd, Demea om iute, Michie cu cei străini era bun, Demea și cu ai săi era rău; Michie nu era om mînios, Demea îndată se aprindea cu mînie.

41. Întocma sînt acelea care aceeași cîtința au, adică într-un chip de mare sînt: neîntocma sînt cele ce să osibesc cu cîtința, adică nu sînt într-un chip de mari. Cîtința este mulțimea celor ce fac lucrul. Mulțimea este din mai multe uninţe împreunate. Adică doi stîlpi într-un chip de mari sînt întocma.

42. După ce chiar au spus acestea, lezne vei putea înțelege aceste mai jos puse:

I. Cele ce să unesc cu ceva lucru al treilea, acelea și întră sine cu acel lucru să unesc. Adică învățătura și fapta cea bună să unesc întru acest al treilea lucru, că aduc fericire omului; așadar și întră sine să unesc întru acesta.

II. De sînt două lucruri asemenea și întocma cu vreun lucru al treilea, acelea și întră sine unul cu altul sînt asemenea și întocma. Adică doi stîlpi sînt fieștecare de trei coți, așadar sînt întocmai de mari unul cu altul.

III. Cele ce sînt întocmai și asemenea în mărime, întru altele pot fi osibite și să nu fie întocmai și cele ce sînt întocmai nu sînt mai mici sau mai mari una decît alta, iar pot să nu fie asemenea. Adică doi oameni, care de mari sînt întocmai, nu sînt asemenea, că unul este băl, altul este oacheși.

IV. Nu sînt, nici pot să fie două lucruri desăvîrșit aceleași și desăvîrșit asemenea. Socotește cu mintea că sînt sau pot să fie două lucruri desăvîrșit aceleași și desăvîrșit asemenea, apoi cum că întru aceiași vreme și întru același loc trebuie să stea (că într-alt chip nu ar fi desăvîrșit asemenea), fă cum că acele

lucruri, care ți le închipuiești cu mintea întru aceiași vreme stau și așa vei afla întru acelea osibire în loc, că nu amîndouă stau întru același loc. Sau de stau întru același loc, nu stau întru aceiași vreme și așa întru aceasta este neasemănare.

Această spunere unii filosofi o cheamă începutul lucrurilor celor ce nu să pot osibi, pentru că de ar fi două lucruri întru toate desăvîrșit și de asemenea, nicidecum nu s-ar putea osibi unul de altul.

II. MOMENTE ALE AFIRMĂRII FILOSOFIEI ROMÂNEȘTI

Într-un cuvînt, filosofia își are locul pretutindeni unde lucrurile nu sînt privite ca izolate și unde, trecînd peste particularitățile fiecărui element al raporturilor, le analizăm sub unghiul interdependenței lor.

În acest sens fiecare știință este filosofică. Căci obiectul științei nu constă în a privi cunoștințele prin prisma particularităților lor; ea se înalță la rangul de știință doar din clipa în care stabilește relații strînse între cunoștințe, îmbinîndu-le într-un tot, adică sistematizîndu-le.

TITU MAIORESCU

A. DE LA LUMINISM PÎNĂ ÎN PRAGUL MARILOR SISTEME

EUFROSIN POTECA
(1785—1858)

Gînditor luminist-raţionalist. Ideile sale, spiritul său de cunoaştere îşi au izvorul în filosofia occidentală. Opera lui René Descartes, Christian Wolf, Immanuel Kant şi alţii îi era bine cunoscută.

Ca profesor la Colegiul Sf. Sava a predat logica, metafizica, istoria filosofiei, etica. Prin cursurile şi activităţile sale a întregit spiritul şi cultura filosofică românească a epocii.

Eufrosin Poteca înfăţişează, într-o manieră proprie, idei noi pentru spaţiul cultural filosofic românesc, din literatura occidentală. Prin cursurile sale îşi propune a arăta nu numai folosul metafizicii în dezvoltarea gîndirii, a facultăţilor de judecare ale acesteia, dar mai ales aflarea fundamentelor şi principiilor ştiinţelor şi artelor.

Raportarea actuală la activitatea lui filosofică ca şi importanţa care i se dă se fac, ca şi la alţii, mai ales pentru contribuţia la introducerea acestei discipline în învăţămîntul din România şi la fixarea terminologiei filosofice româneşti. Este epoca cînd spiritul filosofic şi cultura filosofică încep să pătrundă, prin învăţămînt, oricît de restrîns, şi în masa publicului.

La lectura textelor lui Eufrosin Poteca şi în judecăţile la care este supusă activitatea sa trebuie să se ţină seama de acest lucru, şi mai ales de împrejurarea că filosofia începe să devină, prin învăţămînt, „bun" public.

Textul *Elementuri de Metafizică*, elaborat în anii 1825—1826 a rămas în mss. El a fost reprodus din lucrarea *Scrieri literare inedite*, îngrijită de Paul Cornea, Andrei Nestorescu, Petre Costinescu, Editura Minerva, 1981, p. 284—298.

ELEMENTURI DE METAFIZICĂ

PSIHOLOGHIA

Începăturile celor ce sînt. Și la 1[a] lecție de filosofie și după aceea de multe ori și acum zic că începăturile celor ce sînt trei sînt, adică: trup, suflet și minte.

Despărțire a științelor. Așadar, filosofia în trei ar trebui să fie despărțită, adică: în fiziologhie, psihologhie și ideologhie. Și fiziologhia să cuprinză numai științele naturalnice, adică tot ce e trup cu adevărat; iar psihologhia să cuprinză științele cele ce privesc viața oamenilor, a celorlalte viețuitoare și a plantelor; și ideologhia apoi să cuprinză toate începăturile ideilor abstrate care se aplică la gramatică, la loghică, la itică, la teologhie și la legile politicești.

Nedeslușire și rea despărțire a științelor până acum. Iar până acum despărțirea științelor este nedeslușită și rea, pentru că deși se pare frumos a fi despărțite științele numa în două preste tot, adică în fizice și metafizice, însă fizica să întinde prea la multe, pentru că nu bine cuprinde între trupuri și aeru și lumina și căldura și focul electric și puterea magnetului, așișderea și metafizica prea cu multe vorbe arată neputința înțălegerii omenești; pentru că așa în loc de luminare, pricinuiește întunecare; și așa încă psihologhia înțăleasă preste tot nu să cunoaște bine la care trebuie să se ție (aducă), de fizică sau metafizică.

De firea sufletului. Cu toate acestea, iată și eu nu lipsii a face puține însemnări de metafizică culese din Soavie și din cugetările mele. Și 1. *De firea sufletului.* Deci dar a mai repeti ceea ce de multe ori s-au zis învățînd istoria filosofică: haldeii socotea că sufletul e un fel de foc; Evripid un etir prea supțire; iar Anacsimandru, Anacsimen, Dioghen și Arhelau îl credea născut din aer, de unde și grecește să zice: πνεῦμακαιψυχή adică, *suflare* și *suflet*, latinește *anima* și *spiritus* și slavonește Δȣχ. Critica îl judeca făcut din sînge, Galinos din spiritul sîngelui, Empe-

docli din toate elementurile, Zinon Eleatul din căldură, din frig, uscăciune și din umezeală dopotrivă; iar stoicii, unii zicea că stă în căldura aceea prin care răsuflăm și ne mișcăm, precum zicea și Zinon și Posidonie; iar alții, cu Hrisip și Apolodor, îl privea ca o părticică din ființa aceea focoasă pe care o credea vărsată în toată lumea și pre care o numea sufletul lumii și alții altfel. Deosebiți de aceștia fură Socrat și Platon, carii hotărîră pre suflet ființă semplice și nematerială și de aicea nemuritori.

De unde simplitatea sufletului. Din însăși firea gîndului se vede că ființa aceea care gîndește necesitește trebuie să fie semplice.

De unde dar sufletul. Multe dar fură părerile de începutul sufletului omenesc și prea deosăbite între dînsele: 1) pentru că unii socotiră și aceasta, adică: că sufletile ar fi fost vecinice izvorîte din Dumnezeu și mici părticele din dumnezăiască ființă, închise în trupuri; al 2) iar alții cum că ar fi din ființa aceea luminoasă care însuflețește toată lumea; al 3) și alții apoi fieșcare după felul său, așa să face și la viețuitoare, între care se cuprinde și omul, adică fii[i] oamenilor răsar din sămînța însuflețită a părinților lor și, crescînd la împlinirea vîrstei lor rodesc asemenea sămînță care iarăși sămănîndu-se după rînduiala firii, răsar alți fi[i], după cum și din sămînța sănătoasă a grîului sau a altor plante, care are în sine începătură de viață, răsar mici plante și, crescînd, la împlinirea vîrstei lor rodesc asemenea sămînță, și dintr-aceasta iarăși sămănîndu-se răsar altele și așa în vecii vecilor; așa dar să face și la fii[i] tutulor viețuitoarelor și ai oamenilor, adică se nasc din sămînța părinților și așa mîntuiesc și sînt felurile tutulor celor ce sînt vii în vecii vecilor.

Părerea cea mai adevărată. Acum dar de m-ar întreba cineva care dintr-aceste mai sus zise trei păreri (lăsînd pre celelalte) seamănă mai mult cu adevărul după simțirea de obște, eu aș zice că și cei din 1, au dreptate, dar mai mult cei de al doilea și cu mult mai mult cei după urmă. Și să nu se mire cineva de aceasta, pentru că și biserica cîntă: „Omul este ca iarba și zilele lui ca floarea cîmpului“. Iar de m-ar întreba cineva de unde dar

se fac rodurile și sămînța, atît a plantelor cît și a viețuitoarelor, oare din hrana cu care se hrănesc? din umezeală? din aer? din lumină? eu aș răspunde în glas mare că din toate acestea. Și așa zicînd tot, tot atîta zic ca cum aș zice că din Dumenezeu, pentru că mărturisit și cunoscut este că toate sînt de la Dumnezeu și întru Dumnezeu trăiesc, se mișcă și sînt și Dumnezeu este întru toate cele văzute și cele nevăzute și mai presus de toate.

Ființa întrînsecă a sufletului. Noi vedem, cunoaștem și știm că toate cele ce sînt s-aduc la trei ipostasuri, adică la trup, suflet și minte. Dar ce este întrînseca lor ființă noi nu o pricepem, nici a trupurilor, nici a sufletelor și nici a minților, ci atîta numai cunoaștem din experiențe, că trup în filosofie zicînd, înțălegem un ipostas pipăit care are lungime, lățime, grosime, greime și multe alte însușiri; iar suflet în filosofie înțălegem un ipostas deosăbit în trup, adică o putere mișcătoare, simțitoare, poftitoare, gînditoare și pomenitoare; și minte în filosofie zicînd, înțălegem un ipostas mult mai dohovnicesc decît celelalte, adică o putere înțelegătoare, judecătoare, socotitoare și voitoare.

Ce e omu? Omul dar este o ființă trisipostatică, adică alcătuit din trup, suflet și minte. Deci dar pînă cînd aceste trei ipostasuri sînt sănătoase (care noi nu pricepem cum stau în om), pînă atuncea omul este bine. Iar cînd unul dintr-acestea să vătămă, atuncea omul e bolnav, din care poate să și moară; și atuncea noi nu mai știm ce să face de viața omului, adică în ce stare să află sufletul lui, pentru că pînă aicea ajunge sufletul nostru; și aicea este otarul filosofii[i], de unde apoi începe cuvîntul credinții și al descoperirei.

Nădejde de nemurirea sufletului. Dar însă, afară de cuvîntul credinții, noi putem nădăjdui nemurirea sufletului, pentru că dacă trupul se desface în elementurile din care au fost alcătuit și care nu poate să se prăpădească, așa și sufletul și mintea vor zbura spre lumina lui Dumnezeu, de unde venisără, și se vor mîntui în vecie nemărginită. Și afară de aceasta, dacă Dumnezeu este drept și mulți drepți aicea rămîn nemiluiți, așadar le va răsplăti în viața cea fără de moarte.

ONTOLOGHIE
(SAU CUVÎNTARE DE CELE CE SÎNT)

Metafizica celor vechi. Ontologhia, care va să zică cuvîntare de estimi, era metafizica celor vechi. Și nu era altceva decît un șir de hotărîri de ființă și făptură, estime și neestime, sostanță și mod; de unime, adevăr, bunătate, rînduială și săvîrșirea estimilor, de aceiașime (ταυτόης) și deosăbime, asemănare și neasămănare, de tot și parte; de estime semplice și composte; de lățime, tărime, spațiu (deșert), loc, vreme, mișcare, putere mișcătoare, putința, împotrivirea, inerția (neἐυεγγία), mărginit, cauza și efect, putincios, neputincios, necesar și întîmplător, facere și periciune ș.c.l.

Începătura și înțălegerile după cei noi. Prin mijlocirea simțitoarelor organe dobîndim noi toate ideile și înțălegerile de estimile trupești. Dar însă nimenea n-au putut încă spune în ce chip prin simțiri ajunge sufletul să cunoască starea trupurilor și cu cît mai vîrtos însușirile lor. Mirosurile, gusturile, caldul, frigul, sunetile, colorile... nu sînt de sine, ci sînt numai modificații ale sufletului nostru. Acum dar, dintr-aceste simțiri care sînt toate într-însul, cum ajunge el a cunoaște starea lucrurilor atîta de osăbite de dînsul, cum sînt trupurile?

De unde ideea de trup, deosăbirea între cele ființelnice și lucrelnice din cele întîmplătoare și părute. Ideile singure de lățime și tărime sînt destoinice de a face pre ideea de trup; pentru aceasta lățimea și tărimea să cheamă felurimi ale trupurilor ființelnice, neputîndu-se lua de la dînsul fără să se piarză ele. Iar celelalte felurimi, precum mirosurile, sapori (sugurile), sunetul, caldul, frigu, colorile, toate acestea să cheamă întîmplătoare, pentru că în trup pot să fie și să nu fie fără de a peri ele. Afară de acestea, lățimea și tărimea se cheamă felurimi lucrelnice, iar celelalte părute, pentru că orbii nu cunosc colorile, surzi[i] nu sîmt sunetile, și mulți nu sîmt mirosurile și sucurile. Aceste felurimi dar să zic că nu sînt lucrelnice, nu pentru că n-ar fi în trupuri sau n-ar ieși din trupuri ca niște însușiri adevărate ale trupurilor, precum

iese lumina din foc, ci pentru că nu stau de sine fără trupuri, precum nici lumina nu stă noaptea în casă după ce se stinge lumînarea. Iar lățimea și tărimea trupurilor se zic felurimi lucrelnice, pentru că întru adevăr acestea sînt însuși trupurile, adică multe părți unite și îndeșite.

Ințălegere de felurime, atribut, mod, întîmplare, însușire, ființă, estime și deosăbirea între trup și materie, între suflet și minte. Hotarăle acestea, adică felurime, atribuit, mod, întîmplare, însușire, adeseori se iau întru aceeași însemnare. Însă felurime este hotar de obște și general pentru că însemnează tot ce se cuvine la un lucru și slujește spre a-l deosăbi și a-l arăta ce fel este; iar atribut se zice o felurime ființelnică, iar mod o întîmplare; și însușire aceea ce se cuvine numai la un lucru sau la un clas singur. Și în ogeturile ce ne înconjură, noi alta nu simțim decît felurimile lor. Și acestea de sine nu pot sta fără a se înțelege oarece care slujește ca un temei. Acum dar acest lucru necunoscut nouă, dar ințăles a sta supt felurime se cheamă ființă, grecește: *usia* sau *iposta* (οὐσία ἤ υποστασίς), latinește supstancia. Pentru aceasta dar trupul se hotărăște un ipostas lățit, tare, colorit și primitor de multe felurimi, iar sufletul un ipostas simplu, acesta este un duh, o putere mișcătoare, acesta este însăși viața care stă în puterea de a simți, a pofti, de a-și aduce aminte, de a gîndi, de a ințălege, de a judeca, de a cuvînta și de a voi, de a să mișca și a lucra. Iar mintea e un ipostas dohovnicesc, adică o putere de a ințălege, a judeca, a cuvînta și a voi. Acesta este o putere ințălegătoare și întru adevăr este o însușire a sufletului; pentru că noi nu pricepem cum mintea ar putea sta de sine fără suflet, precum nici acesta fără trup. Trup însă și materie iarăși are deosăbire; pentru că materia să zice în generală toată ființa lățită și tare din care sînt trupurile, iar trup o parte de oarecare materie, adică: un ce materialnic hotărît. Estime și ființă iarăși are deosăbire pentru că ființă se zice tot ce este și poate să fie sau trupesc, sau sufletesc, sau ințelegător; iar estimea un ce deosăbit și hotărît, așa estimea aurului este aur. Și noi știm estimea aurului pentru că este însăși aurul; dar ființa întrînsecă a lui ne este necunoscută precum a tutulor celor ce sînt.

Idei de relație și asemănare. Cînd s-alătură două sau mai multe lucruri unu cu altu, dacă au tot aceleași felurimi, se cheamă asemenea, iar dacă nu neasemenea. Asemănarea însă poate să aibă multe trepte, după numărul felurimilor ce au asemenea. Asemănarea și atîțimea (cît, atît) iar au deosăbire, pentru că atîțime se zice după cîtîțime, iar asemănarea după felurime; pentru care două lucruri pot să fie atîtea fără să fie asemenea, și asemenea fără să fie atîtea, eczem: două trigoane, unul mai mare și altul mai mic vor fi asemenea, iar nu atîtea.

Ințălegeri și idei universale. Din relația de asemănare se nasc prin scădere ințălegerile și ideile universale; adică, preste tot privind noi că părticelile mirositoare care ies din trandafir, din garoafe, din micșunele au toate acestea însușiri a lovi nevrele de mirosiri și a face în suflet o simțire, așadar ne face ințălegerea universală de miros; așa din verde, roșu, galbin, ideea de colori. Așa și ideile compuse; adică ideea universală de copaci se face după ce am văzut un stejar, un plop, un ulm, un măr, un măslin..., privind cu gîndul felurimile ce se cuvin la toți, adică de a primi hrana din umezeala pămîntului, și însuflețire din aer și lumină, de a vedea un trunchi, ramuri foi... Așa și ințelegerea de răutate, privind ce e deobște, la mîndrie, la scumpete, la mînie, la zavistie, adică de a fi rele deprinderi împotriva cuvîntului și a legilor, fără a căuta ce deosăbește o răutate de alta. Acum dar ideea universală cu cît mai mare număr de felurimi cuprinde în sine, atîta poate cuveni la mai mare număr de lucruri, iar la aristotelici 5 lucruri era universale, adică: neamul, felul, deosăbirea, însușirea și întîmplarea.

Relațiile de {atîrnare / dipendență} cuprind pre cele de cauză și efect. Cînd un lucru produce pe altu, cel 1. se zice cauză și cel al 2. efect. 4 feluri de cauze socotea sholastici[i]: materialnică, formalnică, destoinică și sfîrșalnică (τελίκουἕθίου) sau finalnică. Materialnică, din care efectul e compus; formalnica, din care

forma ce să dă la materie; destoinică, sogetul care dă la materie acea formă; și finalnică era scoposul spre care efectul se îndrepta. Alți mai adăugară și cauza ogazională, adică aceea care dă ogazie la făcători ca să producă efectu; iar platonicii adăugară și cauza egzemblară, adică modelul ce-și propune unul după care să urmeze efectul. Așadar, la o statuie de lemn, cauza materialnică e lemnul; formalnică, figura ce i să dă; destoinică, scopitorul care-i dă figura; finalnică, scoposul ce-și propune făcînd statua; ogazionalnică, circonstanția ceea ce-l hotărește a face; și egzemblară modelul ce-și face în minte pînă a nu-l începe. Iar din toate aceste cauze, cea destoinică este care produce efectul. Dintre cauzele destoinice, cea dintîi este Dumnezeu, iar al 2. sînt cele naturalnice, și acestea sînt de aproape și de departe. De aproape se zice aceea care produce efectul de drept; iar de departe acelea ce pornesc pre cea de aproape ca să producă efectul[1].

De cuvîntul destoinic și de condiția fără de carea nu se face. Tot ce este, este pentr-un cuvînt destoinic. Acum, spre a să produce un efect este necesarie o condiție (împlinire) fără de care efectul nu să face. Așadar, ca să vedem aice un oget e necesarie condiția că acel oget 1) să fie bine luminat, al 2) să fie într-o distanță cuvincioasă și al 3) ochiul să fie sănătos.

Mîntuirea de obște a oamenilor. Acum, spre mîntuirea de obște a oamenilor e necesarie pacea și liniștea. Iar spre dobîndirea acestora e necesarie soțietatea întocmită spre pacea și liniștirea, adică binele de obște. Și aceasta dar este, cînd este întemeiată pre legea naturalnică: 1) a se socoti toate mădularile ei frați; al 2) a se rîndui un cap și cu slujitorii săi, ca să privegheze spre împlinirea sau pacea legilor ce trebuie să privească enteresul de obște; al 3) a contrebui toți fără osebire spre împlinirea cheltuielilor fără de carele soțietatea a să ținea nu să poate[2].

Ce e rînduiala? Rînduiala dar este folositoare nu numai la lucrurile firești și politicești, ci și la științi și la toate meșteșugurile. De aceea dar este arătat că și glasurile unde nu se fac după oarecare lege rînduită, nu arată armonii, nici melodie, ci numai o confuzie neplăcută și nefolositoare. Așadar, nici un cuvînt, sau ritoricesc sau filozoficesc, nu să înțălege de nu va fi bine rînduit, iar la lucrurile văzute rînduiala se cheamă simetrie și aceasta este cînd așezat un punt în mijloc, ogeturile de amîndouă părțile sînt împărțite întocma și răspund la figură, la mărime și la distanță analoghicește.

Frumusețea. De frumusețe multe sînt părerile celor vechi și celor noi filosofi; dar de la toți aceștia rămîne adevărat că toată frumusețea fizicească e relativă. Iar cît pentru cea metafizică, de este în cuvinte, acelea sînt mai frumoase care cuprind mai multe idei folositoare și lesne de înțăles, încît să nu ostenească pre minte. Judecătorul dar al frumuseții este plăcerea ochiului și folosința de amîndouă pot să aibă mai multă simțire oamenii cei învățați și îmbunătățiți.

Ce e bun? Iar bun este din cele fizicești numai ce e plăcut la gust și folositor, iar din cele moralicești numai ce e drept, cinstit și folositor după firea dreptului cuvînt. Dar precum ce e frumos s-aduce de obște la vedere, așa ce e bun s-aduce la gust.

Fericirea. Multe sînt și de fericire părerile filosofilor. Aristip așeza toată fericirea omenească în plăcerile simțirilor, la care hotărîre sînt încredințați mahometanii. Epicur adaugă plăcerea de virtute: dar următorii săi supt nume de epicurei să luoară după învățătura lui Aristip. Stoicii, al căror cap era Zinon, punea fericirea întru singură virtutea minții, pre care o chema știința de a obicinui pre suflet neturburat la toate relele. Platon, fiindcă zisese că sufletul ar fi închis în trupuri ca într-o temniță întu-

[1] Așa, la un șir de cărămizi puse una lîngă alta încît, surpînd una, toate să cază și cea după urmă să strivească un gîndac, pricina de aproape a morții gîndacului e cărămida cea după urmă, iar cea de departe sînt toate celelalte cărămizi, și cea din 1 este cine a surpat cărămida 1. Mai sînt și alte cauze, adică organice, fizice și moralnice.

[2] De aceea dar se nasc toate datoriile unora către alții, adică a ocîrmuitorului către supuși (cei ce cîrmuiesc) și a celor ocîrmuiți către ocîrmuitor, care datorii nepăzindu-se, pricinuiesc războiul și stricarea soțietății.

necoasă, unde ideilor lor cele din 1, pentru carele era fericite, s-ar fi fost întunecat şi turburat, fericit socotea numai pre acela carele prin învăţături şi prin cugetare ajungea să se rîdice din norul simţirilor. Iar apoi Aristotel aşează fericirea întru a vieţui după întrebuinţarea cuvîntului drept şi într-aceiaşi vreme a dobîndi toate bunurile de afară fără vreo amestecare de rele şi neîncetat. Adevărul este că fericirea e relativă. Cel de tot sărac pofteşte în 1. hrană, îmbrăcăminte şi casă, apoi bogăţie, apoi feciori şi fete, apoi nume mare, după această, stăpînire şi închinăciune de către patrioţii săi şi apoi de către toate neamurile pămîntului; care de ar dobîndi-o, după aceasta ar pofti nemurirea şi dumnezeirea pre pămînt. Aceasta este firea şi lăcomirea oamenilor! Aceasta cunoscînd-o filosofii hristiani, şi că nu să poate fericire întreagă pre pămînt, adică ca să sature pofta omului, şi-au pus nădejde în ceruri şi nemurirea după moarte şi slava vecinică împreună cu domnul nostru Iisus Hristos, pentru care slavă în cît n-ajunge cuvîntul împlineşte descoperirea şi aşa încredinţează pre cei ce vieţuiesc după dînsa, adică iubind pre Dumnezeu din toată inima şi pre aproapele ca pre sine.

COSMOLOGHIA

Păreri ale filosofilor vechi de începutul lumii. Haldeii, persii, indienii, chinezii, eghiptenii, frighienii, trachii, finichii şi toţi cei vechi, afară poate de evrei, primea două începuturi vecinice: *materia* şi *focul*, semnul cărora la dînşii era figura unui ou cuprinzător de seminţăle tutulor celor ce sînt, adică simbolul lumii. Materia pătimitoare şi focul lucrător. Şi această focoasă începătură era la dînşii dumnezeirea cea prea înaltă pre care credea vărsată în toată lumea şi era sufletul lumii. Pentru aceasta dar toţi se închina focului şi soarelui pre care îl socotea izvor al focului neîncetat; şi aşa toţi de obşte mărturisea panteismul, adică privea pre Dumnezeu ca o fiinţă vărsată şi întrupată în toată natura.

Ale grecilor. Iar din greci, Talis zicea că toate din apă sînt şi iarăşi în apă se întorc. Iar alţi, ionici, cu toate că toţi credea materia vecinică, însă priimiră şi o fiinţă dumnezeiască care da formă la materie; şi cinstea pentru această hotărîre să da lui Anacsagora, însă pare că el o avea de la însuşi Talis. Şi această dogmă apoi fu propoveduită mai bine de Socrat, ieşit de la aceeaşi şcoală, şi mai vîrtos de Platon, ocenicul său. Dar însă şi acesta priimi materia vecinică dar neformată de sine şi formată apoi de Dumnezeu după vecinicia ideii, carile era la dînsul, precum zice Aristotel, niste fiinţe netrupeşti şi nestricăcioase. Întîiele elementuri era, şi după Platon, materia şi focul. Iar apoi Aristotel, ocenicul lui Platon, aşeză trei începături într-acest chip: *materia, forma* şi *lipsirea*. Cine ar zice mai mare deşertăciune! Pentru care mari pricini s-au născut de înţălegirea care trebuia să se ia aceea pre care Aristotel o numea întîi materie. Averoi şi următorii săi întăriră că aceasta n-ar fi fost alt decît însuşi Dumnezeu. Aşa pare şi lui Ghenovezi că socoteala lor ar fi fost: 1) că o lăţime nemărginită stă din vecie simplă şi nestrămutată; 2) că acela este lucrul cel 1.; al 3) că într-însa se nasc după necesitatea naturii toate formile trupeşti şi pentru aceasta 1 materia, această natură, acest Dumnezeu ar fi fost întîiul sojet de toate formele Universului. De aicea urmă în faptă că oarecare aristotelici amestecară natura cu însuşi Dumnezeu şi priimiră panteismul. Iar stoicii arătat îmbrăţişară panteismul răsăritenilor. Socoteala acestora era 1) că lumea ar fi fost compusă din materie şi din sufletul lumii care era la dînşii însuşi Dumnezeu şi pentru Dumnezeu altceva nu înţălegea decît un foc prea curat; al 2) că totul era îndreptat de ursită, la care şi însuşi Dumnezeu era supus, şi pentru ursită înţălegea rînduiala nestrămutată şi nemişcată şi schimbările necesarie de toate lucrurile; al 3) că lumea apururea au stătut, dar trebuie să se strice odată de foc, ca să se renască apoi din sămînţa sa şi iarăşi să se strice şi iarăşi să se renască după periodi aşezaţi de ursită. Sufletul lumii era priimit însă şi de Pitagora, dar ca un lucru deosăbit de Dumnezeu. Iar începuturile trupurilor la pitagorici era *unimea, doimea*. . ., de unde veni părerea că ei ar fi zis că elementurile trupurilor era numerile;

dar însă ei nu aritmiticește înțălegea unimea aceea. Iar Csenofan, nemulțămit a privi pre Dumnezeu vărsat în toată natura ca răsăritenii, socoti că în toată natura numai o ființă ar fi vecinică, nestrămutată și nemișcată și sferică și că această estime ar fi însuși Dumnezeu. Apoi și Epicur îmbrățișă părerea *atomilor* din carele credea că se fac toate. Această părere au fost veche.

Părerea de obște a celor vechi. Din cele pînă aicea însemnate 1) că la toți filosofii cei vechi era materia vecinică; al 2) că toți priviră lumea însuflețită și că acest suflet din lume ar fi fost însuși Dumnezeu vărsat în toate lucrurile (afară de Pitagora și Platon care deosăbea pre Dumnezeu de sufletul lumii și afară de atomiști, carii nu cunoștea nici un suflet în lume); al 3) că mai toți priimiră sufletul și pre Dumnezeu ca o ființă trupească, afară de Socrat și de Platon sau poate și Talis, Anacsagora, Pitagora și Aristotel, carii cunoscură pre Dumnezeu și pre suflet ca niște estimi simple și deosăbite de materie; al 4) că mai toți socotea că lumea și Dumnezeu era supuși la necesitate și la ursită; al 5) că uni[i] nu primiră în lume decît o ființă.

Surparea acestor păreri. Soavie voiește să surpe aceste păreri ale celor vechi. 1) zicînd că materia nu e lucru ființelnic, ci este o idee abstrată, iar de să înțălege acest nume în cele particulare, ele nu stau de sine; al 2) că de să înțălege focul sau etirul pentru sufletul lumii, acestea sînt materialnice și că vecinicia materii[i] acum o surpă; iar de să înțălege Dumnezeu însuși, adevărat că Dumnezeu este pretutindenea, dar nu legat în trupuri ca sufletul omului în trupul său; al 3) că slobod e și sufletul omului, cu tot mai vîrtos ființa înțălegătoare, ocîrmuitoarea lumii; deci, dar, ursita e nesurpată; al 4) că Spinoza, căci a zis că numai Dumnezeu stă de sine, și din care sînt toate ca niște modificații dintr-acea ființă, au zis pe cea mai nebună absurditate[3].

---

[3] Adevărat aceste cuvinte surpătoare de părerile celor vechi sînt prea bune după simțirea de obște; dar pentru un filosof carele priimește adeverirea axiomelor: *că din nimic, nimic să face*, și că *nu este efect fără cauză*, și *că tot ce să face, să face pentru cuvînt destoinic*, surpările acelea nu sînt destule; eu o mărturisesc fără să poci face altele mai bune.

Facerea lumii și vremea facerii. Începutul adevărat al lumii, zice Soavie, ne este spus de Moisi în cartea facerii, de care nu ne îndoim, zice el, fiind dumnezeiască scriptură; dar că vremea facerii nu se poate hotărî, pentru că, văzînd munții văroși, unde puși unii preste alții, unde amestecați cu cei granitoși și crăpați, și care lipsiți de trupuri de mare, care plini de oase preste seamă, alți fărmați din materii rătunde din repegiunea apelor, semne arătate în multe locuri de vulcani mai vechi decît toată pomenirea, mergerea așternuturilor în munți, unde orizontalnice, unde plecate spre orizont, unde drept în gios și unde neregulate cu totul și răstornate în tot felul, acestea ne dau semne de mari întoarceri și frămîntări întîmplate în lume, fără a ne face să cunoaștem cînd s-au întîmplat, nici cîtă vreme au trecut pînă s-au întîmplat. Mulți au arătat anale de multe mii de ani, adică lăcuitori de la Vetica în Ispania de 6 000 ani; niște indieni socotea 1401 de la Vahos pînă la Alecsandru; oarecare eghipteni să fălea cu istoria de 12.000 și 15.000 de ani și 18.000 mai mult de la împărățiile dumnezeilor și ale iroilor, încît mai mult de 30 000 de ani făcea să se suie vechimea lor; din haldei iarăși, după Diodor Sichioliotul, unii din vremea lui Alecsandru zicea că au observații astronomice de 473.000 de ani; dar pre toate acestea trebuie să le socotim fabuloase de nu voim a socoti anii pă luni sau pre zile, precum se pare unora, și să alergăm iară la sfînta scriptură, dacă stăpînește mai mult decît fieșcare alt. Însă prea mare deosăbire se află și la aceste între textul evreesc cel samaricesc și între tîlcuirea celor 70 de tî[l]maci, și mai vîrtos pentru anii carii au trecut de la facerea lumii pînă la potop și de la potop pînă la Avraam; și nici nu e lesne a le întocmi, deși mulți s-au apucat de acest lucru și pînă la 70 de sisteme hronologhicești s-au făcute deosăbite, dar fără a să putea hotărî care ar fi cea mai adevărată și spre adeverirea deosăbirei. Iată, se însemnară cîteva din cele mai întîi, începînd de la facerea lumii pînă la nașterea lui Iisus Hristos:

Scaligher	socotește	3950	
Petavie		3984	
Userie		4004	
Riciorci după Volgata		4184	
După cei 70 de tîlmaci		5674	ani
Eusevie		5200	
Tablele alfonsine		6934	
După pashalia noastră		5508	

Iar catolicii, dintre atîtea hronologhii, cea de obște îmbrățișată, fiindcă trebuie a ținea una drept istorie, este a lui Userie.

De forma pămîntului. Din ipotezurile multora de forma pămîntului, mie îmi plac mai vîrtos două, pentru că sînt aproape de cugetările mele. Una, că pămîntul ar fi mai nou decît alte trupuri cerești. Și pentru ce nu? Totul e plin de sferi, altele mai mari, altele mai mici. Așadar, poate fi că altele să fie mai vechi și altele mai noi. Iar alta este că învărtirea pămîntului în vremile vechi pare că se făcea mai iute. Și aceasta poate fi, pentru că această sferă fiind la început mai mică, își făcea învîrtirea împrejurul osiii sale mult mai iute. De unde fie că anii celor vechi era mai mici decît ai noștri. Dar din ce e pămîntul născut și din ce crește el? Din ce e născut nu știm. Dar din ce crește vedem. El crește din apa ocheanului și a tutulor mărilor care prin lucrarea soarelui se face: 1) aburi, al 2) ploaie, al 3) plante, hrănindu-le apa ploilor, al 4) viețuitoare hrănindu-se din plante, al 5) pămîntul adăugîndu-se neîncetat din trupurile moarte ale viețuitoarelor și ale plantelor, al 6) piatră și metaluri prin lucrarea arderilor vulcanice, ș.c.l. Din care culegem că nu noi sîntem din pămînt, ci pămîntul e din noi; iar începutul nostru e ceresc.

Sistima lumii. Încă din vremile cele prea vechi stelele fură socotite ca niște sori puși în nemăsurata lățime a cerului și păruta lor mișcare de la răsărit spre apus fu cunoscută ca un efect al mișcării Pămîntului împrotivnice, adică despre apus spre răsărit împrejurul osiii sale. Parmenid însă și Iparh socotiră Pămîntul nemișcat în mijlocul Universului, după care socoteală urmă și Aristotel și Ptolomei. Dar Nicolae Copernic, născut în Polonia

la 1472, așeză iarăși sistima mișcării Pămîntului. Iar acela ce adusă această sistimă la săvîrșire fu Isaac Nefton, născut în Anglitera, la 1642, și după socoteala acestuia fieșcare stea este un soare și fieșcare poate are planitele sale care se învîrtesc împrejurul lui. Precum soarele nostru este în focul a deosăbite orbite (înconjurîri) eliptice ale planitelor care se învîrtesc împrejurul său. Și împrejurul planitelor se învîrtesc alte sfere mai mici, adică: împrejurul Pămîntului, Luna; la Joe 4 luni, la Saturn 7 și 2 la Uranus; dar și Soarele încă se învîrtește împrejurul osiii sale în 25 de zile și 12 ceasuri.

De lumea cea mai desăvîrșită. Acum dar, cine privește sau în ceri statornicile și rînduitele întoarceri ale nenumăratelor trupuri, sau pre pămînt minunatul meșteșug al tutulor celor mai mici părți, mai ales în viețuitoare și în plante nu poate să nu se mire de nemărginita înțălepciune a făcătorului celui, preaînalt, carele au dat început la această minunată și nemărginită machină și pe care o păzește apururea într-o rînduială atîta puternică. Cu toate acestea, din oameni se află mulți și nemulțămiți care îndrăznesc a zice că, de ar fi fost ei la urzirea lumii, ar fi sfătuit multe bune a face și multe rele a lăsa. Alții iarăși întăresc că aceasta este lumea cea mai desăvîrșită. Dar întru nemăsurata lărgime a cerului, cîte lumi nu pot fi într-aceeași vreme una mai desăvîrșită decît alta!

Noi privim într-această lume că Dumnezeu au așezat într-această lume multe semne de săvîrșiri; începînd de la tină noi încet-încet venim pînă la metalurile cele mai prețioase, apoi de la plante la viețuitoare necuvîntătoare și pînă la om. Cine dar ar fi putut opri ca să nu facă Dumnezeu asemenea un șir nemărginit de lumi? Și într-acest șir cine din oameni ar putea să adevereze că lumea aceasta în care s-a născut el este mai desăvîrșită?

TEOLOGHIA NATURALNICĂ

Estimea lui Dumnezeu. Din nimic, nimic se face. Eu sînt, trup, suflet și minte; pentru că așa au fost tătă-meu și mumă-mea. Și aceștia au fost pentru că au fost părinții lor... pînă la bărbatul

și femeia oamenii cei dintîi carii au fost și acei pentru că au fost Dumnezeu; pentru că din nimic, nimic se face [4].

Ființa celor ce sînt. Dar noi vedem că toate cele ce sînt să aduc la 3 ipostasuri, adică: trup, suflet și minte. Așadar, ființa celor ce sînt e trisipostatică precum să vede mai deslușit în om și acestea de sine nu sînt, ci sînt pentru că este Dumnezeu [5].

Ființa lui Dumnezeu. Acum dar, dacă ființa celor ce sînt e trisipostatică și toate cîte sînt, sînt pentru că este Dumnezeu, urmează: 1) că ființa lui Dumnezeu este trisipostatică [6]; al 2) că Dumnezeu este ființa cea mai presus de toate și care este de sine; al 3) că este fără început; al 4) că și fără sfîrșit; al 5) nemărginit; al 6) cuvîntător; al 7) nemuritor; al 8) atoateștiutor; al 9) preaînțelept; al 10) preaslobod; al 11) preabun; al 12) preadrept; al 13) preasfînt; al 14) preaputernic și, dintr-acest, al 15) prea fericit și domn a toată făptura care este, pentru că este Dumnezeu; al 16) că toate cele văzute au început; al 17) că pentru aceasta

---

[4] Așadar, eu sînt fiul tatălui meu și al maicii mele, tatăl meu și mumămea fii ai părinților lor . . pînă la cei dintîi carii au fost fii de drept ai lui Dumnezeu. Așadar, putem zice și de celelalte viețuitoare și de toate plantele; adică cele de acum sînt din sămînța celor mai nainte de dînsăle și acelea dintr-a celorlalte iarăși pînă la cele dintîi, carele au fost de la Dumnezeu, pentru că din nimic, nimic se face. Așadar, poate fi că și pămîntul e produs dintr-alt trup materialnic din nemăsurată lărgime a cerului și acela dintr-altul, pînă la cel dintîi, carele au fost produs de drept din Dumnezeu, întîia pricină și preaînaltul făcător; pentru că din nimic, nimic se face.

[5] Și aceasta este la toți arătat: 1) din cunoștința de sine; 2) din cunoștința celorlalte viețuitoare și a plantelor; al 3) din teoria lumii; al 4) că toate neamurile la aceasta se învoiesc; al 5) că știința întrinsecă a tutulor oamenilor mustră pentru fapte rele și veselește pentru bune; al 6) că tot omul din fire poftește să ajungă la desăvîrșita fericire și acest fel de fericire nu poate fi decît însuși Dumnezeu.

[6] Trei sînt cei ce se mărturisesc în cer: Tatăl, Cuvîntul și Sfîntul Duh. Și acești trei unul sînt și acesta e Dumnezeu (Ioan. *Ev.* Cap. 5. Stih. al 7) Aceasta e dogma cea mai înaltă a noastră, pre care însă pare că o avea și platonicii și haldeii (vezi *Hrismosul lui Zoroastru în Istoria filosofiei.* Stanleu).

vor avea și sfîrșit, însă nu toate o dată, ci altele se strică, altele se fac și se strică pentru ca să producă Dumnezeu altele mai bune [7].

Deșertăciunea materiii neorganisite și neînsuflețite. Iată dar dovedirea ființei lui Dumnezeu! Iată și atributurile sale. Iată cît pentru materia neorganisită și neînsuflețită, adică: pămîntul, acesta nu e altceva decît un gunoi, rămășițe din cele ce au fost oarecînd trupuri organisite. (*Cosmol.* § 28). Așadar, foarte neînțălepțește dogmatisea Epicur împreună cu următorii săi, ce în lume nu primea decît materie (de carecumva supt nume de materie, nu înțălegea și pre suflet și pre minte). Pentru că este adevărat că materia neorganisită și neînsuflețită nu e altceva decît gunoi și de unde dar urmează: întîi, că nici urzici n-ar putea să producă, de n-ar fi un duh de viață, care lucrează întru toate și le însuflețează? al 2., că afară de acest duh, organisirea, rînduiala și frumusețea celor ce sînt vii destul arată încă și pre o minte nemărginită și cu voie slobodă, care nimic nu face în zadar [8].

Elementuri adevărate ale celor ce sînt vii pre pămînt. Dar însă pare fără îndoială că apa, aerul și lumina ar fi elementurile începătoare și adevărate ale celor ce sînt pre pămînt, și mai vîrtos aerul, carele de ar lipsi, îndată toate moarte ar rămînea. Deci dar de n-aș ști că și aerul iese din apă, prin lucrarea căldurii soarelui și apa iarăși să analizește și să cheltuiește și încă și lumina soarelui nu e nemărginită, noi ne-am închina bine la acestea în loc de Dumnezeu; dar încă aceste elementuri mărginite și schimbăcioase fiind, ele nu sînt Dumnezeu; ci ele sînt, pentru că este Dumnezeu.

Ce este Dumnezeu. Așadar, adunăm cu cuvînt din cele zise: 1) că Dumnezeu este o ființă trisipostativă (§. 9) și tată de obște nu numai al oamenilor, ci și al tutulor viețuitoarelor și al tutulor

---

[7] Aceasta zicem în neam; dar însă noi credem și în parte personalicește că moartea noastră e începătura nemuririi, a fericirei și a vieții cei vecinice, dacă vom viețui iubind pre Dumnezeu și pre aproapele nostru ca pre înșine.

[8] Și acest adevăr e netăgăduit, deși multe ierburi și viețuitoare sînt veninoase și vătămătoare la noi și pre noi nu știm pentru ce sînt.

elementurilor celor văzute și a celor nevăzute; al 2) că din cele pre pămînt omul e făcut după chipul și asemănarea lui Dumnezeu [9].

Pronia lui Dumnezeu. Dar Dumnezeu încă și grijește de om, pregătindu-i toate cele spre mîntuirea lui și păzînd estimea și puterea tutulor lucrurilor din lume în neam și în fel și în persoană și îndreptînd pre toate prea înțălepțește către cele mai bune sfîrșituri [10].

Pronia lui Dumnezeu cu deosăbire pentru om. Dar Dumnezeu are deosăbită pronie pentru om; pentru că au orînduit toate lucrurile spre trebuința omului [11].

Ce e cinstirea de Dumnezeu. Iar cinstirea de Dumnezeu este arătare a supunerii noastre la Dumnezeu. Și aceasta e *întrinsecă* și *ecsternă.* Cea din 1) este arătarea supunerii noastre înaintea lui Dumnezeu cu inima și cu sufletul și aceasta stă în dragostea cea către Dumnezeu, în slăvirea numelui său întru cunoștința slăbiciunii și ticăloșii noastre și în chemarea spre ajutor. Iar al 2) adică cea de afară, este mărturisirea supunerii noastre înaintea lui Dumnezeu prin semne ecsterne. La aceasta dar să aduce închinăciunea, citirea rugăciunilor, ascultarea învățăturilor.

---

[9] Iar chipul și asemănarea lui Dumnezeu într-un om să vede din asemănarea dumnezăieștilor săvîrșiri; pentru că Dumnezeu are minte, dar și omul este înzestrat cu mintea. Dumnezeu din însuși firea sa alege numai binele și leapădă tot răul. Dar și în om este o înnăscută poftă a binelui și neplăcere a răului. Dumnezeu au dat omului și suflet cuvîntător, și cu urmare nemuritor, căci noi vedem întru înșine o ființă gînditoare, care are putere de a cunoaște pre sineși și pre celelalte lucruri.

[10] Pronia lui Dumnezeu stă întru aceasta că el păzește estimea și puterea tutulor făpturilor, de unde fieștecare lucru își are puterea sa spre oarecare lucrare după bună voirea lui Dumnezeu.

[11] Soarele, luna, stelele, pămîntul, marea, apele, vînturile, ploile, rodurile pămîntului și toate dobitoacele cîmpului pare că slujesc mai mult spre trebuința omului decît pentru dînsăle. Și afară de acestea Dumnezeu arată omului multe chipuri și multe mijloace, care-l povățuiesc spre virtute; pre unul întoarce de la rău cu frica, pre altul îndemnează spre bine cu răsplătiri și cu alte nenumărate mijloace îndreptează faptele și socotelile oamenilor spre bine. Așadar, adunăm necesitește că Dumnezeu are deosăbită pronie de om.

Datoriile noastre către Dumnezeu. Noi dar, fiind încredințați că Dumnezeu este ființa cea preaînaltă și apururea fiitoare, adică fără început și fără sfîrșit... (§ 33), sîntem datori: 1) să pomenim numele lui cu cea mai mare cucerire; al 2) să întocmim toate cugetile și lucrurile noastre după voia lui; al 3) dacă Dumnezeu este binele cel desăvîrșit, să cuvine ca inima noastră să se lipească de dînsul cu cea mai mare dragoste și să caute a să uni cu dînsul; al 4) dacă Dumnezeu e drept și nefățarnic judecător, să cuvine să ne păzim ca să nu călcăm legea lui cea sfîntă și vecinică și să cădem în dreapta lui urgie; al 5) dacă el e preasfînt, să cuvine să luăm aminte ca nici să facem ceva, nici să gîndim prin care s-ar împuțina slăvirea lui înaintea altora; al 6) dacă Dumnezeu ne-a făcut și grijaște de noi păzind rînduiala și armonia lumii și într-însa păzind felurimile viețuitoarelor și felurimile rodurilor spre îndulcirea și hrana noastră, sîntem datori a mulțămi apururea lui Dumnezeu în care stă mai vîrtos cinstirea de Dumnezeu; al 7) dacă dreptatea lui Dumnezeu leapădă pre cei nedrepți, care cu nedreapta lor defaimă numele lui, răsplătește și priimește pre cei drepți milostivi, carii cu dreapta lor și cu milostenia cinstesc numele lui, noi să cuvine să-l cinstim și pentru această răsplătire; care să face adevărat și într-această viață, dar noi credem și nădăjduim că cei îmbunătățiți să vor ferici mai vîrtos după moarte în viața veacului ce va să fie. Amin.

ION HELIADE-RĂDULESCU
(1802—1872)

Gînditor luminist, de formațiune enciclopedică. Prin pregătirea, ideile și activitatea sa a jucat un rol hotărîtor în edificarea și formarea culturii naționale românești moderne.

Scrierile sale filosofice, ca și cele din literatură, sînt elaborate de pe pozițiile luminismului înaintat și ale raționalismului. Se orientează de la început spre acțiune și, mai ales, spre acțiunea politică. Ideea trinitarismului este subordonată tezei *echilibrului între antiteze*. Influențat de dogma creștină, el sparge totuși cercul strîmt al acesteia și pătrunde larg în spațiul gîndirii laice, practice a epocii. I. H. Rădulescu militează atît prin activitatea și opera sa, cît și prin ideile pe care le propune a fi realizate prin raționalism, umanism, evoluționism pentru dezvoltarea infinită a spiritului, pentru împlinirea socială a ființei umane.

Filosofia lui Heliade este centrată pe ideea renascentistă a realizării omului, a fericirii sale, a perfecționării instituțiilor sociale, în cadrul cărora acesta, ca socius, își desfășoară activitatea. În opera lui, ca și a lui Cantemir, se originează și filosofia istoriei, și filosofia progresului, filosofia socială etc., etc.

Între scrierile sale filosofice pot fi amintite: *Cîteva cugetări asupra educației publice* (1839); *Filosofie. Încheiere la cele zise* (1842); *Echilibru între antiteze* sau *Spiritul și materia* (1859—1869).

Textul lui Ion Heliade-Rădulescu, este selectat din lucrarea *Echilibru între antiteze . . .*, București, 1869, p. 269—274.

[METAFIZICA]

TIMPUL ȘI LOCUL

I

Metafizicii se ocupă mai întins despre asemenea objete intelectuali sau materiali, din cari Timpul și Locul sunt în prima linie. — A le înțelege sau percepe, este deajuns mintea fiecăruia om.

Fiecare percepe de la sine și prin sine ce este Timpul și Locul sau Spațiul.

De n-am fi venit în lume cu facultatea de a percepe și distinge prin noi înșine objetele imateriali, nici un instrutor, nici un metafizic n-ar fi fost în stare de a ne face să le cunoaștem și să le distingem.

Toate cele eterne au fost de la început totdeodată; mintea umană însă are oarecare ordine de la care începe, și după dînsa îi vine mai bine a pune Timpul și Locul ca o diadă primordială.

Sunt oameni cari deneagă Timpul, zicînd că Timpul nu este decît mișcarea Locului sau a Spațiului; instinctul însă al Omului, bunul-simț general pot distinge unul din altul. Toate limbele posed aceste două numiri, cum și atribute distincte pentru amîndoi termeni, după cum vom vedea.

Una este a întreba cei cari deneagă Timpul: « *cînd* s-a întîmplat cutare eveniment?» și alta a întreba: «*unde* s-a întîmplat?»

A confonda pe *cînd* cu *unde* este semn nu de erudiție, ci de idiotism.

Timpul și Locul au existat din eternitate, există și vor exista. *Ieri, azi* și *mîine* în toate limbile arată Timpul, precum *înapoi, aci, înainte* arată Locul.

Termenii însă acestei diade sunt așa de corelativi, paraleli și simpatici, încît unul presupune pe celalalt, unul este complinirea celuilalt; și astfel este natura tutulor diadelor simpatice.

Cînd zice cineva *filiu* înțelege părinți; cînd zice scolar, înțelege și profesor, cînd zice mire înțelege și mireasă, și cu toate acestea una este filiul și alta părinții.

Cînd zicem Timp, cată să presupunem și Loc; și cu toate acestea ambele objete sunt cu totul distincte unul de altul, și fiecare își are atributele sale distincte, proprietățile sale, termenii sau vocabularul său.

Despre Timp zicem *cînd*, despre Loc, *unde*.

Timpul *pasă*, Locul *stă*.

Timpul se *mișcă*, Locul se *măsoară*.

Timpul se compune din *durate*. Locul se compune din *extensiuni* sau distanțe.

Timpul este *etern*, Locul este *nemărginit* &.

În această diadă corelativă Timpul este termen activ pentru că neîncetat pasă sau trece, și Locul este termen pasiv pentru că neîncetat stă.

Locul sau Spațiul este necesariu Timpului; pentru că de n-ar fi Spațiul, peste ce ar trece Timpul?

Timpul iar este necesariu Locului; pentru că de n-ar fi Timpul, ce s-ar ști despre durata Locului și despre distanțele lui?

II

Cînd voim a studia analizînd, ca să zic așa, Timpul, începem de la o clipă sau moment; și moment lîngă altul face o durată de o secundă; mai multe secunde dau un minut, mai multe minute o oră, și zicem 24 de ore fac o zi și o noapte.

Din zile ajungem la săptămîni, luni, ani, lustri, epocă, secol.

Și daca ne întoarcem cu mintea în trecut, din secol în secol, pînă la începutul creațiunii (daca poate avea început), ne putem întreba: Ce a fost înaintea creațiunii? — Nu știm. — Dar timp a mai fost? Despre acestea mintea ne asicură că timpul tot a existat.

Și de ne vom sui cu mintea oricît, pînă cînd am pierde și numărul întunerecelor de seculi, tot nu am putea afla începutul sau capătul primar al Timpului.

Plecăm iară cu mintea din clipa de acum în viitor, și din mîine în alt mîine, din săptămînă în alta, din an în an, din secol în secolii viitori, Timpul tot va fi; și de s-ar distruge pămîntul și universul întreg, secolii tot se vor succede cu miile, cu milioanele și bilioanele pînă la întunerece nenumărate de secoli, fără capăt în viitor, ca și în trecut.

Această infinitate sau nemărginire a Timpului se zice *eternitate*; și prin urmare Timpul este etern.

Tot asemenea, ca să ne facem o idee despre loc sau spațiu ne imaginăm un punct unde suntem, și din punt în punt formăm o linie pînă la alt punt, pînă la cea mai depărtată stelă ce mai putem vedea în spațiu. Asemenea linii ne putem imagina în toate părțile împregiurul nostru, pînă unde poate ajunge vederea.

De ne-am strămuta cu mintea în cea mai depărtată stelă, de acolo iar ni s-ar descoperi împregiurul nostru o asemenea întindere.

De aci strămutați iară în cel mai depărtat punt al firmamentului, ni s-ar descoperi iar împregiur o asemenea întindere; și daca ni s-ar fatica[1] mintea, străbătînd din întindere în întindere, tot n-am mai descoperi o margine, și dincolo de nemărginire tot ar mai fi o întindere sau spațiu.

Locul, dar, sau Spațiul, neavînd margini, este infinit, nemărginit.

Spațiul sau Locul este, după cum a zis Pascal, o sferă nemărginită, al căruia centru este pretutindeni și circonferința sau marginile nicăiri.

Eternitatea este proprietate a Spiritului.

Infinitatea sau nemărginirea este proprietate a Locului.

Timpul împrumută Locului eternitatea, și Locul împrumută Timpului infinitatea sau nemărginirea, încît putem zice:

---

[1] Osteni (n. ed.).

Timpul este etern și infinit.

Spațiul este infinit și etern.

Timpul, după natura lui, este un șir infinit de durate al căruia atom intelectual este clipa sau momentul.

Locul, după natura lui, este un șir nemărginit de extensiuni sau distanțe al cărora atom este puntul.

Clipă lîngă clipă, cum am zis, compune durată, punt lîngă punt, formă linie sau extensie.

Timpul se are către Loc ca durata către distanță.

Timpul am zis că pasă, și Locul că stă; însă daca Locul este o sferă al căruia centru e pretutindeni și circonferința nicăiri, a se mișca Timpul va să zică a trece despre centru către circonferință, și prin urmare a nainta neîncetat.

A ne mișca ca materie din loc în loc, vedem că facem, spre exemplu, o oră; de ne înturnăm înapoi cu aceeași iuțeală, facem altă oră. Locul ce l-am lăsat iar îl avem, căci venim de unde am plecat; orele însă ce au trecut nu le mai avem. Distanța de la un punt la altul a fost de o oră, în loc ne-am înturnat, iar în timp am înaintat, în timp am făcut două ore.

Fiecare dar se convinge că Timpul și Locul există fiecare cu o natură distinctă de a celuilalt. Timpul este intelectual, și Locul material, Timpul — activ, și Locul — pasiv.

Atît suntem convinși că Timpul și Locul există și că fiecare, de distincte nature, unul întregește pe celalalalt, încît fiecare îi percepe de sine; și că oamenii simpli mai mult se întunecă decît să se lumineze prin explicațiunile ce le fac metafizicii de o parte și materialiștii pe de alta.

Spune unui om al naturei, unui copil, că timpul nu există, ci este numai mișcarea locului, că l-ai confuziat de tot. Mai toți pretinșii eruditi sunt urîcioși vulgului, pentru că în loc de a le ajuta și dirige judicata, mai mult voiesc a i-o perverti, a i-o întoarce pe dos cum ar întoarce un ciorap. Încercarea este audacioasă și penibilă, și de aceea bieții oameni, mai vîrtos copiii, nu vor să se lase pe mîna pedanților.

Să spunem curat oamenilor că Timpul e timp și Locul e loc, sau că ce e timp nu e loc, și ce e loc nu e timp.

Unui medic naturalist i s-a întîmplat un neajuns cu un român. După cîțiva ani, întîlnindu-se cu românul tot în locul unde o pățise, îi zise:

— Știi tu una, Stane? *Aci* și *acum* este tot una.

Stan se uită mult la dînsul și după ce îl cunoscu, îi zise:

— Ba nu, jupîne. *Aci* mi-aduc aminte că te-am tîrnuit odată... și *acum* văz că îți lipsește binișor din doagă.

SPIRITUL ȘI MATERIA

I

Daca ne-am imagina Timpul și Locul, de sine nu sunt decît niște viduri, deșerturi.

Însă nimic nu este vid în natură. Locul sau Spațiul este plin, și împlinirea lui este Materia; Timpul asemenea cată să fie plin, și împlinirea lui este Spiritul sau Mintea.

Locul este domiciliul Materiei, și Timpul domiciliul Spiritului; sau:

Materia este locuitorul Locului, și Spiritul este locuitorul Timpului.

Cu materia sau cu corpul, spre exemplu, suntem în Loc; în Timp nu putem fi decît cu spiritul sau cu mintea.

Și fiindcă Timpul străbate Locul, Spiritul străbate și Timpul și Locul.

Homer, Pindar, ca oameni, ca materie, existară într-un loc oarecare, în Grecia; ca spirit, ca idei, ca întreg al ideilor lor străbat toate locurile, și ca spirit dùră cît și Timpul.

Precum Timpul este corelativ cu Locul, asemenea și Spiritul este corelativ cu Materia, unul este necesariu altuia, unul presupune pe altul, unul este complinirea celuilalt.

Spiritul însă este activ, pentru că posede mișcarea, și Materia este pasivă, pentru că posede inerția.

Timpul trece, însă trece peste tot spaţiul pretutindeni totdeodată; asemenea Spiritul se mişcă şi pune în mişcare toată materia.

Tot ce este materie, fie oricît de fluidă şi imponderabilă, fie ca lumina, ca electricitatea, ca căldura, nu poate fi spirit pentru că acestea se află numai unde se află, iar nu pretutindeni.

Unde nu e lumină e întunerec, unde nu e cald este rece, pe cînd, spre exemplu, mintea este şi aci şi în Pekin, şi în ziua de azi şi în 1848.

Spiritul se are către Materie ca Timpul către Loc.

Şi precum ce este Timp nu este Loc, asemenea ce este Spirit nu este Materie; cu toate acestea unul prin altul se întregeşte.

De n-ar fi Materia, Spiritul n-ar avea pe ce să se manifeste, ci în etern ar rămînea necunoscut.

Căci cine ar cunoaşte geniul, idealul unui artist, de n-ar avea materia necesarie spre a-şi realiza idealul său?

De n-ar fi iară Spiritul ce posede mişcarea, Materia în etern ar rămîne inertă şi informă.

II

Ca activ, Spiritul se poate compara cu mirele universal; ca pasiv, Materia se poate compara cu mireasa universală. Unul pe altul se caută, se cere, şi între ambii termini este o nuntă perpetuă.

Spiritul, ca mire, este adorator, Materia, ca mireasă, este adorabilă; unul este fecundator, şi alta fecundabilă şi fecundată.

Mulţi artişti, de orice genere, mulţi statuari[2] s-au văzut căzînd în genunchi spre a-şi adora idealul realizat prin materie.

Simpatia ce există între Spirit şi Materie, între activ şi pasiv se zice *amor*.

Şi amorul toate egalìză, toate nivelează; amorul n-are orgoliu, nu pretenţiuni, nu mînie, nu rancună; toate le iartă şi le suportă; amorul este întreg bunătate.

[2] Sculptori (n. ed.).

Acest amor singur a făcut ca Activul să se considere singur echivalent Pasivului, şi Binele să nu poată exista decît în stabilirea şi manţinerea acestui echilibru.

Spre a se manţine echilibrul între Spirit şi Materie, Spiritul, ca activ şi etern bun, şi-a impus datorii, şi Materiei, concedînd, a prescris drepturi.

Căci, daca Spiritul, ca activ, şi-ar fi arogat drepturi, ar fi fost de mai multe ori activ, şi prin urmare ar fi fost nedrept, despot.

Şi daca Materiei, ca pasivă, i s-ar fi prescris datorii, Materia ar fi devenit de mai multe ori pasivă, şi prin urmare nedreptăţită; echilibrul, prin urmare, ar fi fost rupt, dreptatea n-ar fi existat.

Şi fără acest echilibru, fără dreptate, universul ar fi fost Caos.

Astfel tinereţea mirelui inamorat îşi impune datorii şi concede tinerei sale mirese drepturi.

Astfel amoroasa consoarte singură îşi impune datorii, pe cît predomină spiritul într-însa, şi recunoaşte consortelui său drepturi, şi astfel echilibrul conjugal realìză armonia domestică.

Tot astfel, părinţii ce sunt activi, în carii spiritul sau mintea viază şi predominnă, îşi impun de bună voie datorii, şi de bună voie conced pruncilor lor drepturi, pentru că în aceştia domină mai mult materia; spiritul nefiind încă manifestat atîta.

Prin amorul divin [al] Pasivului, Materiei i s-au prescris drepturi, şi aceste drepturi s-au stabilit prin legi eterne, nemutabile.

Instinctul, bunul-simţ popular între toate ginţile, aceste legi prescrise Materiei le-au numit *scrisul*, *ursită*, *Destin*, *Făcut*, *Fatum*, *Fatalitate*.

III

Proprietăţile Spiritului sunt Puterea, voia liberă sau Libertatea, Mişcarea, Progresul, Amorul.

Spre a se conserva echilibrul, spre a-şi afla fiecare termin din aceste proprietăţi ale Spiritului contragreutatea sa, Materia posede:

Corelativ Puterii Spiritului, Forţa,
Corelativ Libertăţii, Destinul sau Fatalitatea[3].
Corelativ Mişcării, Inerţia sau nemişcarea;
Corelativ Progresului, Conservaţia.
Corelativ Amorului, Atracţia materială ce stă locului spre a conserva amorul Spiritului.

De n-ar fi fost Puterea Spiritului, Forţa latentă a Materiei în etern ar fi stat adormită în sînul ei; şi de n-ar fi fost forţa Materiei, pe ce s-ar fi manifestat Puterea Spiritului?

De n-ar fi existat inerţia Materiei, mişcarea exclusivă a Spiritului ar fi fost o singură clipă de la un cap fără început al Timpului sempretern[4] pînă la celalalt: durată, repaos, viaţă n-ar mai fi existat — pe ce s-ar fi pus Spiritul spre a cultiva şi fecunda Materia?

De n-ar fi fost conservaţia Materiei, cum am mai fi cunoscut Progresul? Pentru că Progresul naintat nu este decît o conservaţie de mai multe progrese.

De n-ar fi fost Atracţia Materiei, Amorul Spiritului n-ar fi aflat, ca să zicem aşa, braţele deschise, unde să-şi producă prodigele[5] Creaţiunii.

De n-ar fi fost Scrisul sau fatalitatea Materiei, pe ce ar fi fost sigure mişcarea şi libertatea Spiritului?

Numai pentru că Materia îşi are legile sale, drepturile sale, scrisele sau prescrisele sale, fatalitatea sa, din care nu poate ieşi sau scăpa, numai pentru aceea Spiritul sau Mintea umană a putut inventa şi stabili ştiinţele exacte şi artele.

Pentru că fără fatalitate, cînd ar fi fost Mintea sicură că, puind grîu, n-ar culege spini sau nisip?

---

[3] Vorba fatalitate, din cauza inoranţei şi abuzului, a căzut mult, în limba vorbitoare, din însemnarea ei adevărată; mai de multe ori se ia spre rău, pe cînd în adevăr nu este decît destinul, legile scrise Materiei, *Ananga* a grecilor, *nevoie* a românilor: Spiritul are *voie*, Materia *nevoie*.
[4] Sempitern, nepieritor, veşnic (n. ed.).
[5] Miracolul (n. ed.).

De n-ar fi fost metalurilor prescris de a se topi totdauna în foc la cutare sau cutare grad de căldură, cum s-ar fi stabilit maestriele fierăriei, bronzeriei şi altor metaluri?

Fără fatalitatea materiei nimic n-ar fi sicur, toate ar fi hazard: astăzi din hidrogen şi oxigen s-ar produce apă, mîine foc, altă dată altceva, altă dată nimic.

Astăzi din leşie sau potasă şi din gresimi s-ar produce săpun, mîine piatră, altă dată altceva sau nimic.

Fără fatalitate sau legi prescrise Materiei, generii, speţiele nu s-ar propaga: astăzi taurul şi junica ar produce viţel, mîine alt animal.

Cu un cuvînt, fără fatalitate nici o ştiinţă pozitivă sau exactă n-ar exista.

IV

Prin urmare Binele stă în echilibrul între Putere şi Forţă, între Mişcare şi Inerţie, între Progres şi Conservaţie, între Amor şi Atracţie, între Libertate şi Fatalitate, între Drept şi Datorie.

Răul este lipsa Binelui, lipsa acestui echilibru; Răul stă sau în predominarea unui termin, sau în anularea cu totul a unuia prin altul.

Binele, cu un cuvînt, stă în echilibrul antitezilor, şi Răul în rumperea echilibrului antitezilor.

Timpul şi Locul, — Spiritul şi Materia, — Sufletul şi Corpul, — Puterea şi forţa, — Mişcarea şi Inerţia, — Progresul şi Conservaţia..., cu un cuvînt, Activul şi Pasivul sînt nişte antiteze sau antinomii ce fòrmă nişte diade sau dualităţi simpatice, corelative, paralele, foarte aproape una de alta, încît un termin presupune pe altul unul întregeşte pe celalalt; între dînşii nu încape luptă, ci nuntă; din Teze şi Antiteze, iese Sinteze; din Activ şi Pasiv iese Rezultat.

Cînd zicem Spirit, cată să înţelegem şi Putere, şi Libertate, şi Mişcare, şi Progres, şi prin urmare şi inteligenţă.

Cînd zicem Materie, cată să înţelegem şi Forţă, şi Fatalitate, şi Inerţie, şi Conservaţie şi inoranţă.

Unde predomină Spiritul, acolo predomină Putere cu puţină forţă, mişcare răpede cu puţin răpaos, Progres sau naintare fără folos. Libertate cu puţină ştiinţă exactă, datorii cu puţine drepturi, Abnegaţie cu puţin Egoism (vezi articolul *Egoism şi Abnegaţie*), prin urmare, rău mai mare sau mai mic.

Unde predomină Materia, acolo se vede forţă cu puţină putere, inerţie cu puţină mişcare, conservaţie cu puţin progres, Fatalitate cu puţină libertate, adică sclavie mai mult şi mai puţin, inoranţă, drepturi cu puţine datorii, egoism cu puţină abnegaţie.

Şi cu cît Materia predomină mai mult, cu atît predomină Forţa, inerţia, stagnaţia, inoranţa, fatalitatea, egoismul, despotismul.

Amorul sau Caritatea fiind proprietate a Spiritului, acesta nu poate fi decît în etern bun.

Şi Spiritul, fiind bun, este liber numai de a opera binele; căci un minut de va opera răul, încetează de a mai fi spirit.

Omul fiind compus şi din Spirit şi din Materie, cînd este potent şi tare numai ca să opère binele, cînd este liber numai spre a face bine, atunci într-însul proprietăţile spiritului sunt în echilibru cu proprietăţile materiei; atunci devine omul moral.

În omul moral dar cată să fie atîta forţă cît şi putere, atîta libertate cît şi supunere la fatalitate sau la legile materiei, atît datorii cît şi drepturi, atîta abnegaţie cît şi egoism.

Spiritul, ca liber şi bun ce îşi impune datorii, ca inteligent, are responsabilitatea despre cîte opèră.

Materia, ca fatală, ca privilegiată numai cu drepturi, ca inară [6], n-are nici o responsabilitate despre cîte îi sunt scrise.

Piatra, spre exemplu, despărţindu-se şi căzînd de pe culmea unei înălţimi, după legea greutăţii, cată fatalmente (neapărat) să cază pe pămînt. Vai de capul, dar, ce s-ar afla în calea ei. Piatra nu e responsabilă; aşa îi este scris, voie liberă n-are spre a se da în lături.

[6] Ignară, ignorantă (n. ed.).

Bomba sau glonţul, ca materie repezită din ţeava unui tun sau a unei puşce, cată a-şi urma fatalmente calea sau linia, formînd o curbă după legile-i prescrise o dată; tot ce întîmpină în cale cată a distruge după forţa ce i s-a dat; în dreapta sau în stînga nu ştie a se abate, de nimic nu este responsabilă. Responsabilă este mintea ce a îndreptat ţeava, ce a făcut a se întinde mîna şi a da foc pulberii din ţeavă.

Cînd săgeata să răpede de mîna unui tată, vai de filiul ce stă în calea ei. Materia este fatală, nu ştie a se abate din legile ei ce i s-au prescris.

Lancea, ca materie, avînd punta sau fierul ascuţit, străbate prin tot ce este mai moale decît fierul, după forţa cu care este împinsă. Omul, ca materie, se poate răpezi ca şi săgeta; ca minte însă, cu voie liberă, se poate aresta [7], se poate abate în dreapta sau în stînga, şi cînd dă înainte cu lancea întinsă, străbătînd şi distrugînd tot ce întîmpină, atunci cu atîta este mai responsabil cu cît răul ce a comis este mai mare.

Şi cînd omul devine numai pasiv sau subaltern, supuindu-se comandelor altora, responsabilitatea cade asupra activului ce a dat comanda.

Unde libertatea lipseşte, acolo şi responsabilitatea lipseşte.

Corpul Omului iară, ca materie, după legile nemutabili, este mai greu decît aerul. Omul ce le cunoaşte să nu se încerce a călca aceste legi, că pedeapsa este imediată, adică numaidecît.

Nici Papa, nici Cezarul să nu cerce, suindu-se pe creştetul cupolei de la San Petru, să se avînte de acolo spre a zbura sau înota în aer, că nu va scăpa de pedeapsa ce îl aşteaptă.

Unde nu e inteliginţă şi echilibru sau dreptate, voie liberă, nu e Libertate, ci e forţă, o mişcare brutală şi toantă.

Libertatea Spiritului universal este inteligentă şi făcătoare de bine, Individul cu atîta este mai liber, cu cît este mai bun, mai drept, mai inteligent.

[7] Opri (n. ed.).

Libertatea individului fiind o proprietate, toate proprietățile au margini sau hotare. Libertatea fiecărui cată să înceteze acolo unde începe libertatea altuia.

Omul numai cu drepturi, fără datorii, omul cu o libertate absolută și exclusivă este un despot din cei mai tonți, este o forță brutală, este o fiară turbată fără nici o schinteie de inteligență.

Ca să împlinim ideea despre Spirit și Materie, încheiem arătînd că tot ce este materie cată fatalmente, mai curînd sau mai tîrziu, a-și schimba forma prin mișcarea Spiritului.

Tot ce începe sau se naște subt o formă, neapărat sau fatalmente cată să moară spre a trece sau a rencepe subt altă formă.

V

Libertatea este nu numai proprietate, ci însuși lege a Spiritului ce îl mărginește în natura lui de etern, de infinit și de bun sau caritabil, lege ce îi reguleazä omniputerea, ce îi impune dreptul și datoria de a fi în etern și în nemărginit bun.

Legea ce este prescrisă o dată Spiritului, este prescrisă în același timp tutulor faptelor spirituali ce emană dintr-însul. — Spiritul este liber de a fi tezaurul bunătăților.

În prima sa definiție sau însemnare, Libertatea este facultatea ce are o ființă activă de a se mișca în toate părțile sau în tot coprinsul naturei sale.

Însă Libertatea, cum s-a zis, fiind o lege, nu este în sine alta decît un drept și o datorie totdeodată și viceversa.

Spiritul, dar, are și dreptul și datoria de a fi întotdauna și pretutindeni bun.

Libertatea, dar, fiind legea Spiritului, definiția ei se poate traduce în frazile următoare:

Libertatea este facultatea de a face binele;

Libertatea este dreptul de a face binele, cu datoria de a face binele.

Dreptul și datoria, fiind lege a libertății Spiritului, sunt prin urmare lege și a libertății tutulor oamenilor.

Prin urmare dreptul și datoria este numai la bine; căci a avea drept la a face rău, dreptul n-ar mai fi decît strîmb.

Avem dar dreptul și datoria la bine, la ameliorare, la progresare. Tot ce este perfectibil și progresibil, acela este și liber.

Libertate, cu un cuvînt, va să zică *Caritate. Libeo*, va să zică că *îmi place*, libesc sau iubesc, de unde și *libov* slavon.

Spiritul ar fi inert ca Materia daca Caritatea sau libertatea n-ar fi legea lui. Motivul sau mișcătorul la toate este amorul, plăcerea.

Prin urmare Omul rău nu poate fi niciodată liber; este un sclav, cînd nu poate fi tiran.

Libertate spre rău, daca n-ar însemna abuz al libertății, ar fi una cu expresia *Caritate spre rău.*

Liber, bun, caritabil, drept sau just sunt sinonime atributuri ale Spiritului.

Ce mai putem zice noi ăștia, domnii liberali? Suntem buni, suntem caritabili, suntem drepți cu inima și cu mintea ca să avem puterea și știința de a fi liberi?

Și fiindcă nu suntem buni și drepți, suntem sclavi după cum suntem, cînd suntem supuși, și suntem tirani cînd suntem domni.

Isaia, cînd Spiritul lui Dumnezeu se pune peste dînsul, iată cum se exprimă:

« Spălați-vă, curățiți-vă, ștergeți răutățile din sufletele voastre, să nu le mai vază ochii mei;

Încetați de la răutățile voastre, învățați a face bine, căutați dreptatea, mîntuiți pe nedreptățiți, judecați[8] orfanului, faceți dreptate văduvei.

Și veniți apoi și vom vorbi împreună, zice Domnul... »

Cine e Domnul? — Cel ce a scos din casa servității Libertatea Libertăților.

---

[8] Faceți dreptate (n. ed.).

VI

Cînd pe terenul material se pune cineva a studia legile Materiei, subt orice formă se prezentă ea, fiecare lege descoperită este o ştiinţă exactă.

Şi legile eterne ale Materiei nu se inventă, pentru că au existat din toată eternitatea, ele se află.

Însă şi Spiritul îşi are, dimpreună cu proprietăţile sale, şi legile sale, asemenea de eterne, asemenea de fatali sau neevitabili.

Spiritul se distinge din Materie ca şi Timpul din Spaţiu; nu se poate însă percepe ca Materia ce cade în simţurile noastre.

Spiritul nu se lasă a fi studiat decît atunci cînd prin prodigele creaţiunii sale se manifestă asupra Materiei. — Şi fiindcă Materia este nemărginită ca şi Spaţiul, şi fiindcă Spiritul este infinit şi etern ca şi Timpul, studiul legilor Materiei şi Spiritului este nemărginit.

Legile Materiei în genere şi ale Spiritului se zic cu un cuvînt *Natură*. Cine însă este Legiuitorul? [9]

Tot ce am putut studia şi percepe din acest mare şi nemărginit condice, aceea ştim şi exact.

Mare parte din naturalişti, printr-un studiu îndelung şi monoton, ajung ca într-o stare de monomanie, şi devenind unitari, nu recunosc decît un singur termin, un singur princip, Materia.

Aceşti materialişti deneagă Spiritul, sufletul, inteliginţa, ideile înnăscute, voia liberă, puterea morală şi însuşi divinitatea.

Pentru ei tot e materie şi proprietăţi ale materiei, totul posede numai forţă, totul este Fatalitate.

Aceşti oameni, studiind mult, fac ca şi călătorii ce, în toată viaţa lor călătorind, se întîmplă să uite cu totul puntul de unde au plecat.

Materialiştii vorbesc mult de spaţiu, de toate cîte sunt în spaţiu, şi Timpul îl uită cu totul sau se fac că îl uită. Şi daca nu-l uită, Timpul poate rămînea vid? Cu ce îl reîmplu?

[9] Vezi *Issachar*, pagina 14.

Cum pot a-şi imagina legi ce le recunosc, fără a recunoaşte un legiuitor; unde ar ajunge universul numai prin forţa materială ce posede, fără puterea spirituală?

Tot ce este Materie este supus la adăogire şi la scădere, la mărire şi împuţinare.

Materia luată dintr-un loc şi pusă în altul este în locul în care s-a pus şi nu mai este în locul de unde s-a luat.

Spre exemplu, cine adună banii din pungele tutulor îi grămădeşte în pungele şi casele sale, şi pungele tutulor rămîn vide, deşearte. — Materia are a face cu locul.

Cu Spiritul nu este aşa.

Poate cineva să adune, să culeagă ideile tutulor, să le rezume în sine, să-şi înavuţească mintea, şi fiecare ce şi-a dat ideile să rămîie tot cu dînsele înavuţite şi înmulţite prin travaliul minţii rezumătoare. — Ce zic materialiştii la acest fenomen necontestabil?

Cine ia cele materiale ale altuia, se zice fur, răpitor; pretutindeni este temut şi persecutat [10].

Cine adună ideile contimporanilor şi predecesorilor săi se zice rezumator, redemptor [11], incarnarea cuvîntului, omul oamenilor, mintea minţilor; lumea îl binecuvîntă şi îi înalţă altare.

Alta este Spiritul şi alta Materia. — Naturalizaţii [12] uită de unde au plecat. Cunosc multe, numai pe sine nu se cunosc.

Inteliginţa umană parţială se poate aresta pe tot ce este material, a studia proprietăţile şi legile materiei îndelung şi din toate punturile de vedere, cum şi manifestările Spiritului.

Cînd însă inteliginţa se avîntă exclusivamente în nemărginitele dominiuri ale Spiritului, inteliginţa în dominiul nematerial nu află nici un punt de susţinere, nici un punt pe care se poate aresta; Mintea plănă numai în vag, nu poate decît numai specula, şi

[10] Urmărit (n. ed.).
[11] Mîntuitor, izbăvitor (n. ed.).
[12] Naturaliştii; cei ce studiază legile naturii (n. ed.).

orice ştiinţă conchere este numai speculativă, n-are nimic de pozitiv, nimic de exact. – Pentru că partea nu poate coprinde sau percepe totul.

Despre cele spirituali nu putem percepe decît acolo unde Spiritul se manifestă pe materie.

Ca om, ca materie, cuget, aşadar exist, viez, şi viaţa nu e materie nici proprietate a materiei, ca forţa, şi forţa nu e inteligintă.

Omul, şi viu, este una plus una, adică două;

Omul mort este două minus una, adică numai una, numai corp, numai materie.

VII

Spiritul posedînd mişcarea şi inteligința şi fiind imaterial, nu poate veni în contact cu Materia decît prin tot ce este mai puţin material, prin părţile sau formele materiei cele mai fluide, cele mai sublimate, prin părţile ei cele mai imponderabili, cu un cuvînt, prin esenţia, sau cum se zice pe româneşte, prin spiritul Materiei, daca este iertat a se zice aşa.

Mişcarea sau Puterea Spiritului se adrèsă la forţa materiei ce stă latentă, şi o deşteaptă prin magnetism, prin electricitate, prin caloare sau căldură, prin lumină.

În grîne şi în sîmburi Spiritul dă viaţă germenului prin căldură, prin lumină, prin electricitate, şi face a creşte şi a prospera prin umiditate sau ploaie.

În tot ce este animal Spiritul vine în contact cu materia prin atracţia masculelui către femine, prin magnetism şi electricitate, prin esenţia materiei corporale, în părţile cele mai simţibili [13].

Fluidele, materia imponderabilă sunt agenţii prin care Spiritul vine în contact cu Materia, îi comunică viaţa şi inteligința şi îi deşteaptă forţa.

[13] Sensibile (n. ed.).

Astfel s-a creat universul, deşteptîndu-se forţele din materia universală prin fluidele ei cele mai imponderabili, şi tot astfel printr-un etern şi tot june amor, universul este într-o perpetuă nuntă, perpetuă creaţie şi perpetuă generare, fie în tot, fie în parte.

Ne rezumăm dară:

Spiritul fiind etern şi nemărginit, ca şi Timpul, Materia fiind eternă şi nemărginită, ca şi Locul, Materia este echivalentă Spiritului şi echilibrul cată să fie recunoscut, constatat.

Proprietăţile Spiritului împreună sunt echivalenţi proprietăţilor Materiei împreună.

Fiecare proprietate în parte a Spiritului este echivalentă proprietăţii corelative a Materiei.

Mişcarea şi puterea Spirituală este echivalentă inerţiei şi forţei materiali.

Libertatea este echivalentă Destinului sau Fatalităţii.

Cît e de mare inteligința Spiritului, pe atît e de mare inoranţa şi brutalitatea Materiei.

Şi toate aceste proprietăţi sunt nişte contrapese [14] în echilibrul universal.

Materia, ca inertă, este gravidă, stabilă, forte, tare, inară [15] şi brută.

Spiritul, ca imaterial, este mobil de sine şi răpede, caritabil, şi, ca inteligent şi potent, în locul forţei sau tăriei, posede Puterea sau convingerea.

Spiritul, iar o mai repetăm, de bună voie îşi impune datorii, recunoscînd drepturile Materiei.

Datoria, rolul Spiritului este de a cultiva, de a adora, de a fecunda materia, de a o aduce din perfect în mai perfect, în nemărginit; el poate, iar nu fòrţă, convinge, iar nu viòlă.

Egiptenii, ca mai grosolani, avea de simbol al amorului generator al Spiritului pe cel mai afrodisiac din animale, pe ţapul, şi grecii, mai estetici, îl prefăcură în Pan.

[14] Contraponderi (n. ed.).
[15] V. p. 9, nota ed.

Iar drept simbol al fecundităţii Spiritului luară apa, şi totdeodată şi vasul ce coprinde apa; adică canop[16], ciup sau cupă.

Grecii, mai tîrziu, în filocalia[17] sau în gustul lor mai exquis[18], luară columba drept simbol al amorului Spiritului.

Creştinii, în cuvioşia şi filocalia lor, luară de simbol al Spiritului tot columba.

Spiritul se consideră în toţi timpii că este în mare relaţie cu apele, adică cu gazele. — Căci apele în plural are altă semnificaţie în limbele antice.

De aci expresiunile: « Spiritul Domnului preste ape», « Naraiana preste ape», cum şi simbolurile Spiritului: ţapul şi canop; columba şi colimbitra[19] sau scăldătoarea.

---

[16] Vas ritual funerar, pe al cărui capac era gravat un cap de om sau de animal (sacru), în care se puneau măruntaiele morţilor (n. ed.).
[17] Iubire de frumos; gust estetic (n. ed.).
[18] Rafinat (n. ed.).
[19] Baptiseriu (n. ed.).

GEORGE BARIŢIU
(1812—1893)

Unul dintre marii cărturari care a militat pentru eliberarea socială şi naţională a românilor din Transilvania. În articolele şi studiile sale a susţinut interesante idei de filosofie a culturii, filosofie a istoriei, filosofie a dreptului etc. Pentru el, ca şi pentru ceilalţi revoluţionari de la 1848, vitală era *cultura naţională*, dezvoltarea ei spirituală, împlinirea ei ca personalitate în marea familie a naţiunilor europene.

Adept al unei concepţii practice, Bariţiu discută despre economie, istorie, politică, şcoală, educaţie etc.

Activitatea lui este focalizată asupra *individului*, a ridicării acestuia şi prin el a naţiunii române. Cugetările lui filosofice, activitatea pe care o desfăşoară, simţirile sale îl fac să domnească *peste tot* şi *peste toate*. Prin tot ce face, cuvînt şi libertate, vorbire şi gesturi, rîs şi lacrimi, omul „este minunea pămîntului". Spiritul său creator, dorinţa de împlinire, gîndul său constructiv s-au născut cu el, au venit din istorie, indiferent de vremuri, cu el.

Scrierile filosofice ale lui George Bariţiu sînt: *Adevărul* (1838); *Cultura* (1848); *Despre educaţiunea femeilor la naţiunea română* (1869); *Filosofia poporului* (1876).

Textul a fost selectat şi reprodus din lucrarea *Viaţa şi ideile lui George Bariţiu*, Studiu introductiv, antologie şi note de Radu Pantazi, Editura ştiinţifică, 1964, p. 71—78, 135—144, 248—250.

[FILOSOFIE, ADEVĂR, CULTURĂ]

FILOSOFIA POPORULUI

Auzi acolo, filosofia și poporul! Dară la care universitate va fi învățat poporul filosofia! Nu cumva veți face ca „poporul" să depună și examene riguroase, să-și ia diploma de doctor în litere sau cum zic germanii, în filosofie!

Și cu toate acestea, oricare popor dotat de la natură cu rațiune sănătoasă, prin care omul se distinge de animalele necuvîntătoare, își are filosofia sa, care adesea îi lumină ca un far aprins pe țărmii mărei, întru întunecimea nopților spirituali. Acea filosofie a poporului se cuprinde în proverbele sale, numite și parimii, sau cum zisese repausatul Ant. Pann, fost psalt la Mitropolia de la București, *Povestea vorbei*. Așa filosofia poporului se cuprinde tot numai în axiome și sentințe, asupra cărora se vede că el meditase mulți seculi, pînă ce le formulă așa precum se aud ele din gura lui. Acea filosofie nu dispută asupra lui *Ich et Nicht-ich*, ca mai pe urmă să se piardă și să nu mai știe, care este Eu, care Tu și care El, ca secuii cînd au trecut prin Tîrnava și se pierdea unul pe altul numărîndu-se.

Colecțiunea lui Anton Pann au ajuns așa de rară, încît nu se mai poate afla cu nici un preț și este vorba de vreo 3–4 ani, ca cineva să înduplece pe erezi la edițiune nouă.

Între acestea dn. G. Baronzi, cunoscut publicului nostru din mai multe opere poetice și literare, mai tîrziu prefect în districtul Covurlui, capitala Galați, în vol. I al *Operelor sale complete*, publicate în a II-a edițiune în a. 1872, de la pag. 49–63, adună una serie frumoasă de proverbe proprie numai poporului românesc, iară de la pag. 64–71 adaose de acelea, pe care d-lui le află mai mult sau mai puțin comune poporului românesc cu cel francez. Dn. Baronzi, născut și crescut în Muntenia, funcționar în părțile Moldovei, au avut ocaziuni foarte dese de a veni în contact cu poporul ambelor țări românești, a culege din gura

lui mai mulți idiotismi în adevăr clasici (pag. 40–48), proverbie și așa-numite zicători. Precum se întîmplă și la alte națiuni, așa și la noi, unele proverbe moldovene sau muntene nu pot fi înțelese, sau încai nu de ajuns dincoace de munți, pentru că ele cuprind unii termeni neuzitați pe la noi, sau că fac aluziune la lucruri care nouă nu ne pot fi cunoscute; așa de ex. cine să înțeleagă toți termenii marinarului, dacă nu este marinar. Alteori o pățim cu cîte un termen de peste munți, ca și cu unii de aci de la noi, cum o pat și germanii și maghiarii cu ale lor. [...] Avem însă în colecțiunea d-lui Baronzi mulțime considerabilă de idiotismi și proverbe, sau comune la întreaga națiune românească din Dacia, sau încai de acelea, care deși pînă acum nu se auziră dincoace de munți, pot fi totuși înțelese ușor de toți, îndată ce ni se vor face cunoscute. Apoi scopul suprem al fiecărui român trebuie să fie, ca să ajungem cu toți, națiunea toată, la întregul tezaur al limbii noastre. Dacă dn. Cipariu a numit în aug. 1867 cuvintele noastre de origină latină grăunțe de aur, apoi fie-ne permis și nouă ca idiotismii și proverbele noastre să le comparăm cu petrile nestimate.

Cu permisiunea d-lui Baronzi vom reproduce aici una serie din proverbele culese de d-sa, cu care și-a cîștigat merit nepieritor pentru națiune. Cu aceasta sperăm să satisfacem și una din dorințele d-sale, unde zice că ardelenii vorbesc destul de bine, dară scriu foarte urît și nesuferit auzului românesc. Așadar să ne dăm ocaziune unii la alții de a ne cunoaște limba întreagă, pentru ca să se poată zice apoi românului din Dacia superioară: acum ai în posesiunea ta limba întreagă, pentru ce mai scrii rău? Că mulți dintre noi scriem rău, nu negăm; deocamdată însă cerem numai indulgența fraților noștri de sînge și limbă, pînă ce nu vom desface limba din ferecăturile limbilor de natură cu totul diversă, precum se poate vedea între altele, chiar în unele traducțiuni mizerabili, în care se prezentase limba noastră prin documente publice, încît ne vine să zicem: decît așa, mai bine nicidecum. Tot în acel timp în care ne vom dezrobi noi, frații munteni care toți vorbesc de minune frumos, dară scrierile celor mai mulți vermuiesc de erori gramaticale și de licențe poetice

pînă la scandal, se vor pune cu tot adinsul pe învăţarea gramaticii şi se vor deda să respecte cel puţin regulile principale ale limbii, vor mai împuţina şi din barbarismele turceşti, iară galigismii nu-i vor arunca în limba noastră fără pic de alegere şi adesea fără nici o necesitate, ca şi cum ai încărca un car cu furca de lemn; în fine se vor deprinde şi ei şi noi cu critica obiectivă, serioasă, binevoitoare [...]

ADEVĂRUL

Adevărul şi dreptatea sînt vecinicii acei stîlpi pe care stă şi se odihneşte toată lumea cea morală, cea sufletească: şi noi în zadar vom tot zice: Tatăl nostru... vie împărăţia ta, de cumva aceşti stîlpi de temelie s-au scuturat şi au slăbit. Fără de cunoaşterea şi împlinirea adevărului ne lipseşte toată lumina, care este să ne lumineze întru călătoria vieţii noastre. Oh, vai, dar cîţi sînt din toată omenirea carii cunosc adevărul! Aceasta ni se va arăta prin cele care urmează.

Nu este cu putinţă să fie fost întradins ce au scris odinioară marele Frideric craiul Borusiei: „Oamenii nu sînt zidiţi pentru adevăr. Eu privesc la dînşii ca la o turmă de cerbi în grădina unui domn mare, care nu se cuprind cu nimic alta decît cu înmulţirea şi umplerea ciurzei lor". Se pare că aceasta n-au fost decît o satiră amară cu care încoronatul filosof au vrut să nimerească pe o plasă de oameni aleasă. Nimeni nu ştia mai bine decît dînsul cum că adevărul este moşia şi averea tuturor oamenilor dacă s-ar folosi cu el. Oh, nenorociţi toţi aceia, pe care soarele adevărului nu-i încălzeşte şi nu-i luminează! Trista lor soartă este să rătăcească întru întunerec, fiind lipsiţi de dulcea bucurie ce o simte numai acela care au cunoscut adevărul lămurit. Unde are sălaşul său rătăcirea şi oarbele prejudecăţi, acolo nici o fericire statornică nu este. Ursită a toată fiinţa cu minte înţelegătoare dăruită este să cunoască adevărul; aceasta, este calea

cea mai sigură către virtute: singurul temei neclătit pe care trebuie să aşezăm noi mulţumirea şi odihna noastră cea dinlăuntru.

Aşadar, adevărul e vrednic ca să-l căutăm, necruţînd nici vreme nici osteneală pentru aflarea lui. Care face aceasta, acela lucră ca un înţelept, ca un om care îşi cunoaşte vrednicia împlinind bucuros datoria sa. Dar la aceasta trebuieşte bărbăţie multă şi o sîrguinţă statornică, care la cei mai mulţi lipseşte. O parte din oameni are minte mai slabă decît să-i ajungă spre a cunoaşte adevărul în sine, alţii n-au curajul de a-l mărturisi şi cei mai mulţi n-au nici minte nici curaj, ci rătăcesc, tăgăduiesc, pipăiesc ca orbii sau se dau odihnei în toată viaţa lor pînă la mormînt Pe care nu l-au precuprins apucăturile vechi şi vrea din inimă să-şi lăţască cunoştinţele sale, adică să cunoască adevărul, acela trebuie să păzească cu o statornicie de fier rîndul său, sentimenturile curate, religia şi toate ce sînt nedespărţit împreunate cu sfînta moralitate, însă aceasta pofteşte bărbăţie şi osteneală.

Oricît de nemăsurată e sfera adevărului, totuşi nici un adevăr nou nu este. Adevărul e vecinic ca şi Dumnezeu însuşi. Adevărul nu se află ci se descopere; şi cine au descoperit un adevăr, acela au făcut mai mult decît că ar fi întemeiat o împărăţie pămîntească cît de mare, căci aceasta astăzi mîine îşi ia capetul său, iară adevărul rămîne în veacul veacului.

Precum ştim preţui lumina mai bine privind la umbră, aşa si adevărul alăturînd lîngă dînsul rătăcirea.

Adeseori trebuieşte mult mai mare bărbăţie şi hotărîre de nşie a spune adevărul decît a-l cerceta, din pricină că la prea mulţi le este prea neplăcut să-l auză, nefiindu-le dedate urechile şi cu atîta mai puţin inima lor ca să străbată într-însa. Cu mulţi păţim ca sfîntul Pavel apostolul cu Felix, căruia după ce s-ar fi încumătat a-i spune adevărul în faţă, îşi auzi cuvintele aceste: eu te voi chema iară, cînd voi avea vreme mai întocmită spre aceasta. Adevărul nu este clevetire şi cui spunem adevărul, pe acela nu-l urîm; dară cui ne linguşim şi îl minţim, pe acela îl urîm şi-l urgisim. Oh, dară cît de puţin şi însuşi din cei care se ţin cultivaţi sînt însufleţiţi de aceasta! Ei nu aud bucuroşi aceea

ce răpeşte iubirea de sine, ei se supără cînd aud spuindu-li-se cu cruţare oricît de delicată, cum că părerile ce le-au avut pînă acum sînt greşite; cînd te atingi de vreo prejudecată oarbă a lor, li se pare că vreai să le scoţi ochii; dacă voieşti să-i înveţi la ceva mai bine, ei se simt cu totul vătămaţi; ei te iau la prigonire, căci ai fost aşa de slobod a vesti un adevăr care dînşii sau nu-l pot cuprinde nefiind aleşi, sau se împotrivesc cu egoisticele lor interesuri, şi tu sărmane plăteşti pentru îndrăsneala ta cu fericirea vieţii tale sau însuşi cu viaţa. Aceasta putea să fie pricina, de au zis Fontenelle [1], cum că, de ar avea el mîinile pline de adevăruri, ar sta la îndoială să le deschiză. Fără îndoială, descoperirea adevărului are primejdii mari cu sine împreunate. Apa şi focul sînt elementuri fără de care nu putem să fim, dară ele strică şi prăpădesc întrebuinţîndu-le la loc şi la vreme necuviincioasă. Tocmai aşa este şi cu lumina adevărului; cine umblă cu aceasta fără socoteală, poate să ajungă la soarta lui Faeton, care purtă carul Soarelui spre prăpastia sa şi a lumei [2].

Foarte multe relaţii de ale soţietăţii omeneşti au zăstămul [3] său pe rătăcire, o mulţime de oameni îşi află hrana vieţii sale întru rătăcirea altora. Popii idolilor spre pildă nu s-ar fi făcut niciodată vrăşmaşii aşa neîmpăcaţi a creştinătăţii; de n-ar fi pricinuit propoveduirea ei, ca să se împuţineze jărtfele cele grase, taurii şi berbecii, vinul şi ospeţele bogate, aurul şi mulţimea celorlalte daruri, care le punea poporul în mîinile lor şi fără care ei nu putea să trăiască cu familiile lor aşa de împărăteşte ca mai înainte. [...]

În toate vremile s-au dovedit puterea adevărului prin aceea că mărturisitorii lui fuseră însufleţiţi cu o bărbăţie înaltă, care dă faţă cu orice îngroziri ale morţii, lumina de dînşii lăţită străbătea cu o iuţeală minunată, biruind pretutindeni împărăţia întunerecului. De atotputernicia adevărului tremura şi cei mai trufaşi şi însetaţi de sînge tigri, la a căror poruncă sîngele nevinovaţilor curgea în rîuri; dar ei fuseră mai pe urmă siliţi să puie jos încruntatele-şi arme, ruşinaţi de neisbutirea sa. Nu este nici un adevăr mai sontic [4] care să nu-l fie iscălit mii de oameni cu sîngele său. Calea care o au luat duhul lumei în veacurile noastre este pardosită cu oasele mai multor milioane şi adăpată cu sîngele lor. Arunce oricine o privire cît de repede peste istoria neamului omenesc, mai ales ce se ţine de religie, şi se va încredinţa deplin. Dară biruinţa şi triumful adevărului ne este chezăşuită nouă prin însuşi planul proniei cereşti şi împărăţia lui are să se lăţească fără de margini.

Pe cît sînt aceste de adevărate, pe atîta este de netăgăduit, cum că iubirea de adevărul curat, statornic, nepărtinitoriu încă pînă astăzi este o arătare, un fenomen rar între oameni şi între creştini. Sînt oameni, care caută toate mijloacele spre apăsarea adevărului; sînt alţii, care întradins şi cu scopul cel mai apus şi spurcat, *tăgăduiesc, strică, acopere*, adevărul: sînt sclavi cu inimă de pisică, nişte năimiţi ticăloşi, făţarnici scîrboşi, care de frica oamenilor, din pofta de cîştig, luptîndu-se cu convingerea sa cea dinlăuntru, lucră împotriva adevărului; cei mai mulţi sînt leneşi, răci, fără rîvnă în toată cercetarea adevărului, care cît văd cum că prejudecăţile într-înşii rădăcinate află împotrivire din partea adevărului, îndată se şi întărîtă. De aici e la mulţi boldul acela pipăit cu mîna, de a şti să seamene prepusuri asupra tuturor adevărurilor: sînt oameni, care numai pentru deşertăciune şi desfătări, numai pentru trebile trupeşti sînt îngrijaţi, de toate celelalte nu le pasă nimic: sînt oameni cu *ştiinţă superficială*, adică care toate lucrurile le-au învăţat numai de deasupra *(scioli pedantes)* [5] care nici un lucru nu-l cunosc cu temei, şi totuşi pe lîngă prea sărăcuţa lor învăţătură, îşi închipuiesc în creierii săi înţelepciunea geniilor şi a talentelor neobosite,

[1] Fontenelle, B. le Beauvier (1657–1757), scriitor şi filosof francez, premergător al iluminismului (n. ed.).

[2] Faeton, fiul Soarelui, primind învoirea de a conduce o singură zi carul Soarelui, a fost pe punctul de a aprinde universul. Nume simbolic dat celor încrezuţi, care-şi asumă obligaţii peste puterile lor (n. ed.).

[3] Reazem, temei (n. ed.).

[4] De seamă (n. ed.).

[5] Semidocţi pedanţi (lat.). (N. ed.).

se țin destoinici a face și a isprăvi toate, a da sfaturi la toată lumea; sînt oameni, care neavînd altceva și în capul său decît o sumeție deșartă și o poftă de a trece de duhuri mari înaintea norodului, după ce învață pe dinafară cîteva sentenții, locuri, paragrafuri sau capete din vreo carte, poate doară chiar din Sfînta Scriptură, fără să înțeleagă ceva din acele, apoi cu mijloace de aceste vor să facă pe toată lumea ca să crează cuvîntul lor numindu-i *rabbi, învățători și dascăli*. Unii ca aceștia știu să lege ochii la gloate de oameni; sînt iară alții, căror toată cercetarea adevărului le este spre greutate; sînt oameni orbiți de duhul sectelor religioase, oameni — ferește Domane! — cu atîta mai primejdioși, cu cît le este fantezia mai aprinsă, creierii mai înfierbîntați, inima mai goală, duhul mai sarbed, cu un cuvînt: oameni, pe care îi prind și îi țin cele mai rele friguri duhovnicești; aceștia, ticăloșii, fără să știe pentru ce, urgisesc tot și pe toți care sînt de alte păreri religioase, crezînd că toată lumea este „în rătăcire", afară de dînsul și de cei într-o părere cu el; ar vrea să întrupeze pe tot neamul omenesc în religia sau secta în care se află el; tuturor cari nu cred ca dînsul, le gătește mai înainte vreme cvartiruri pentru cealaltă lume. Asemenea fanatici, netoleranți, care nu vor să știe, cum că în lumea aceasta atîtea religii sînt cîte și inimi omenești, cum că înaintea lui Dumnezeu nu se caută de se va închina cineva în muntele cesta ori celălalt numai inima să fie curată, asemenea neghiobi zic, se află mai în toate plasele și preste tot pămîntul, și care îi ascultă, sînt tot așa fanatici ca și dînșii. Ce să mai zicem? Sînt oameni care temîndu-se cum că adevărul niciodată nu va fi iubit de toți, ei încă se dau după moda veacului său, își bat joc de toate cele mai sfinte lucruri, numai ca să nu fie judecați de fiii veacului, sînt iarăși dimpotrivă oameni bigoți cu totul, cărora de le vei arăta adevărul ca să-l poată chiar pipăi, ei nu se pleacă ca să-l îmbrățișeze, ci se țin orbește de ce au apucat, de ar ști că tocmai de acolo le va urma stricarea lor; sînt oameni, cărora tot atîta le pasă, fie adevărul cunoscut sau necunoscut, fie iubit sau urgisit, fie lățit sau apăsat, și pentru aceea astfel de muritori fără de nici un caracter, încă

nu mult se sfiesc a-și bate joc de cele mai frumoase și mîntuitoare de omenire adevăruri.

Din toate aceste se cunoaște, cum că simțirile noastre sînt vrășmașul cel mai mare al adevărului. Care vrea să ne înșale, deșteaptă întru noi plăcerile, și cu aceasta își ajunge scopul, ca să ne tragă la rătăcire. Simțirile domnesc pe fieștecare om deosebi în deosebite chipuri. Pe unul îl împiedecă întru înțelegerea și cercetarea adevărului duhul său cel trîndav, pe altul sentimentul său cel viu și nestatornic. Pe acesta îl tîmpește apusa poftă de cîștiguri și averi, pe cela desfătările dobitocești, spre a nu putea cuprinde scumpele descoperiri ale adevărului. Colo nu vor să se înțeleagă oamenii din pricina necioplitei lor cruzimi, aici din cultură scîlciată. La cela împiedică sărăcia toată înălțarea duhului său; acesta din pricina traiului bogat și desmierdat nu poate să-și vie în minți. La unii s-au iscat răceala asupra adevărului, din niște fărădelegi ce-i stăpînea mai dinainte; și iarăși la alții este urmarea unor întipăriri grozave timpuriu în creieri învăscute [6]. Niște părinți afurisiți, fără de nici o frică dumnezeească, i-au lăsat pe ei să crească ca sălbatecii fără nici o procopsință; așa sentimentele lor cele bune fuseră la început îndată nădușite cu totul; lingușitorii i-au nebunit pe dînșii; un dascăl sau un popă cu purtarea scîlciată, nelegiuită, au vărsat venin în inimile lor, arătîndu-le pilde dărăpănătoare de toată moralitatea în cuvinte și în fapte; temerea de cei care dau tonuri în adunări, i-au îndu-plecat să facă mai curînd acele ce sînt plăcute fiilor veacului, decît care le voiește Dumnezeu. Astfel de conversații otrăvicioase îi legănară, adormiră, amețiră pentru toată viața lor.

Pe lîngă toată osteneala ce o pune cineva spre a lăți împărăția adevărului și a apăra pe sine și pe alții de rătăcire, de prejudecăți și de păreri oarbe, totuși niciodată nu va putea ajunge la scopul dorit. Pînă cînd rămîne omul strîmtorat între pereții simțirilor, adică pînă cînd rămîne omul om, pînă atunci cercetarea adevărului poate să facă mult, dară nu toate. A greși este slăbiciunea omenească; numai cel atotputernic nu greșește. Greșeala este o

[6] Acoperite, învelite (n. ed.).

judecată rătăcită, care o ţinem de adevărată; şi ca să greşim e pricină *părerea*. Cît de uşor este a lua părerea în loc de adevăr! Spre pildă, cine va îndrăsni a imputa unui ţăran simplu, dacă acesta nu crede, cum că Soarele stă şi Pămîntul se roteşte pe lîngă el, cum că Soarele nu răsare nici nu apune, ci Pămîntul se întoarce acum cu o parte acum cu cealaltă către el? Ţăranului această părere i se pare adevărată şi sfîntă, aşa şi altele multe. Aşa multe pricini de dinafară dau cugetelor, judecăţii şi credinţei oamenilor un îndreptariu pentru care ei nu sînt de vină, spre pildă creşterea, procopsirea, traiul vieţii, conversaţie şi a.; au n-ar fi o minune, dacă între astfel de pricini şi împrejurări, toţi oamenii s-ar potrivi la judecăţile sale. Cu toate aceste acel postulat (poftire), ca omul trăind în viaţă să se nevoiască necurmat a birui rătăcirea şi a primi în sufletul său tot mai mult şi lămurit adevăr, acel postulat, zisei, nu este nedrept: căci adevărul este o hrană sufletească, fără care el nu poate să fie. Dar ca să înfrunţi şi să împrăştii întunerecul, nu trebuie să te pripeşti, căci

„Nur selten wird der Irrthum schnell geheilt,
Der Weise sucht ihn stückweis zu besiegen;
Wer in dem edlen Kampf sich übereilt,
Der wird, o glaub' es mir, erliegen." [7]

Pfeffel

Cea mai primejdioasă împrejurare este, cînd greşala şi rătăcirea s-au făcut sistematic, încît adică să fie zidită toată ştiinţa, credinţa şi toate interesurile cuiva şi trupeşte şi sufleteşte pe oarbele rătăciri: atunci de vei atinge cît de puţin acest zid întunecos, deodată se ridică cerber cel cu trei capete ca să te sfîşie în bucăţi pentru îndrăsneala ta. Cruţă dar cruţă! Muma nu poate să zică pruncului: pune păpuşa la o parte; el o strînge cu atîta mai tare către peptul său, cu cît îi amerinţi mai mult că o vei

---

7 Numai rareori eroarea se împrăştie repede,
Înţeleptul caută s-o învingă treptat;
Cine în nobila luptă se pripeşte,
Acela, o crede-mă, este înfrînt. (erm.) (N . ed.)

răpi de la dînsul. Lasă-l dară, lasă-l, să vie la anii priceperei şi atunci o va lăpăda el de sine însuşi, ruşinîndu-se de ceea ce îmbrăţişase mai înainte. Într-aceea tu te străduieşte să-i dai educaţie amăsurată puterilor lui şi răspunzătoare dumnezeescului scop de *luminarea omenirei întregi*. Întocmai este şi cu ceilalţi oameni în sfera cunoştinţelor şi a dezvoltării lor ca şi cu pruncii; căci ce sînt oamenii de rînd altcevaşi decît prunci mari, precum pruncii sînt oameni mici? Genii îi scot afară de la această regulă; şi *cine are urechi de auzit să auză*. Nu-ţi bate joc de rătăcirea oamenilor, că nu vei folosi, eşti om înţelept înălţat pe deasupra duhurilor de toate zilele: întîmpină cu răceală neghiobiile lor ce le ţin ei de bune şi sfinte, cu aceasta mai mult bine vei pricinui; calcă-ţi pe inimă, muşcă-ţi limba, taci, şi vei vedea urmările purtării tale. Să mă crezi, că e numai vreme pierdută a vrea să dărapeni prejudecăţile şi să împrăştii întunerecul acolo, unde ochii oamenilor de cea mai puţină lumină se strîng şi îi dor; a vorbi la un norod crescut şi îmbătrînit în rătăciri, de rătăcirea lor a vrea să-l deşteptezi, mai totdeauna însemnează atîta cît a spune predicaţie lătinească la un popor ce nu înţelege nimic lătineşte.

Rătăcirea şi prejudecata au multă asemănare între sine, dară sînt deosebite una de alta totuşi. Prejudecata e orice părere ce o ţinem de preţul sau dispreţul unui lucru, fără ca să avem dovada la aceea, prin care să ne încredinţăm, ci credem numai la zisa sau întărirea altuia; aşa prejudecata poate fi de un lucru adevărat sau neadevărat, după întîmplare. Oricine vede, cum că a crede astfel fără convingere dinlăuntru, este lucru primejdios foarte. [...]

Prejudecăţile sînt de mai multe feluri, şi ar fi nebunie a vra ca să le dărapeni toate deodată. Sînt unele, care numai atunci se fac stricăcioase, cînd vrei să le nimiceşti. Sînt alte prejudecăţi, care numai pe încetul şi cu paza mare se poate birui şi care, spre a depărta o stricăciune mai mare, trebuie să le laşi să domnească pînă la alte timpuri mai părtinitoare. Eri alaltăeri întroduse sultanul la turcii săi uniforme europeneşti, fesul nu vrură să-l

lapede crezînd că cu un petec de pănură roşie îşi lapădă şi credinţa părinţască; dar nu vor crede ei tot aşa. Eri alaltăeri să văiata biata maică, vărsînd lacrămi, căci au tuns pe fiul său ducîndu-l la şcoală nemţească sau ungurească, că acum şi-au lăpădat legea cu părul din cap, şi dacă va intra în biserică de altă religie, se departă îngerul de la el atîtea şi atîtea zile. Cînd au venit pruncuţul ei de la învăţătură, aştepta să-l vază plin de bube şi de răni, căci ştia că el între naţii de alte legi nu postise, dar mulţămită lui Dumnezeu, că puiul maichii e mai sănătos decît mai înainte, lui i-au mers mai bine decît acasă, ştie şi carte; să dăm bărbate şi pe cest mai mic tot la aceeaşi şcoală, ca să nu le fie urît la amîndoi. Iată cîteva prejudecăţi stinse deodată! [...]

Cînd te apuci să sfărîmi prejudecăţile, ia măsuri la mînă, care să-ţi slujească a isprăvi lucrul deplin. Dacă tai copaciul al cărui rod amar nu vreai să-l mai guşti, sapă-i şi rădăcinile cu totul, ca nu cumva să odrăslească mlădiţă împrejurul tulpinei. Care nu se simte destoinic a săvîrşi un astfel de lucru pe cît de mîntuitoriu, pe atîta şi primejdios, acela să se tragă mai bine la o parte, ca nu cumva să strice şi mai mult.

Nimic nu este mai apus şi mai vrednic de hulă pentru un om iubitoriu de cinstea sa decît cînd cineva, împotriva convingerii sale dinlăuntru, apără şi propteşte nişte rătăciri şi prejudecăţi înrădăcinate la norod, care el nu le crede, ci numai să făţăreşte că le crede. Ce primejdie mare e pentru dînsul, ca nu cumva mai tîrziu deşteptîndu-se orbii aceia din ameţeala lor, văzîndu-se înşelaţi de asemenea iporiţi, mai pe urmă nici acelea să nu le crează, care sînt spre mîntuirea lor. Dar fie destul; căci

„Gefährlich ist's den Leu zu wecken,
Verderblich ist des Tigers Zahn;
Iedoch der schrecklichste der Schrecken,
Das ist der Mensch in seinem Wahn.
Weh' denen, die dem Ewigblinden

Des Lichtes Himmelsfackel leihenl
Sie strahlt ihm nicht, sie kann nur zünden,
Und äschert Städt, und Länder ein." [8]

Schiller

Eu sînt pătruns de aceste cuvinte a marelui poet, ştiu cît cuprind în sine, simţ, simţ îngrozitoriul lor adevăr; pentru aceea: pune Domane pază gurei ş.c.l.

CULTURA

Homo non nascitur, sed fit. [9]

Înainte cu zece ani unul din articulii „Foaiei" noastre fu *Cultura;* astăzi aşezăm în fruntea „Gazetei" iarăşi *Cultura.* Atunci privirăm cultura mai mult numai din punctul teoriei morale astăzi fie-ne iertat a o privi şi din punctul politicii.

Omul prin aceea că se născu din mumă-sa, încă nu s-au făcut om. Ci el se face mai tîrziu prin educaţie şi prin suma tuturor împrejurărilor care conlucră asupra sufletului şi trupului omenesc. Noi însă sîntem dedaţi a vorbi numai despre educaţia omenească ori barbară a cutării om sau oameni şi uităm de atîtea ori că popoară şi naţii întregi încă au trebuinţă de educaţie, încît dacă soarta sau provedinţa sau nişte bărbaţi geniali nu vor îngriji a da cutărui popor un îndreptariu cătră o educaţie generală sănătoasă şi bună, educaţia numai a unora din popor foloseşte nimic. Acest adevăr e întărit cu exemplul mai multor popoare

---

[8] Este primejdios să trezeşti leul,
Periculos este dintele tigrului;
Totuşi, cel mai îngrozitor lucru dintre spaime
Este omul în rătăcirea sa.
Vai de acela, care celui veşnic orb
Îi dă lumina făcliei cereşti!
Ea nu-l luminează, ea poate doar să aprindă
Şi să prefacă în cenuşă oraşe şi ţări. (Germ.) (N. ed.)

[9] Omul nu se naşte, ci se face. (Lat.) (N. ed.)

antice și noi pe care cîțiva bărbați răspîndiți ca niște lumine rătăcite în mijlocul unui întunerec de barbarie nu le putură scăpa de apunere și periciune.

Calea pe care Dumnezeu dă educație genului omenesc ne-o arată istoria lumii și istoria omenimei. Cursul educației națiilor particulare, propășirea și repășirea lor în barbarie și cultură ne-o arată istoria națiilor și a staturilor. Politica se știe folosi colo bine aici rău de rezultatele și de adevărurile istorice, spre a-și ajunge scopul ce-l gonește adică sau spre a înainta cultura într-un înțeles nobil cum îl cere și ideea libertății, sau spre a i se lungi în drum, ca ea să nu străbată la cutare popoare sau clase de popoare, pe care crede că de ar fi mai luminate nu le-ar putea ține în serviciul său, nici întru îndestularea intereselor sale. Dacă noi am fi încredințați că politica în cărarea sa nu caută decît numai dreptul și dreptatea, cultura și libertatea, atunci ar fi prea de prisos a tot predica popoarelor cultură, cultură prin toate mijloacele, ci ar ajunge a ne adresa numai către reprezentanții politicei, a-i reflecta din timp în timp la mijloacele ce ar avea a lua ei spre binele popoarelor, apoi a-i lăsa în pace să lucre după cugetul și înțelepciunea lor. Politica însă înșelă pînă acum pe popoare așa des și așa cumplit, încît ei nu trebuie să-i cadă cu greu, dacă acelea încă se încearcă a o mai controla cîteodată. Popoarele, văd că în cutare timp și veac li se deschid școale, universități, academii, biserici, poliții privighetoare asupra moralității și altele asemenea; află însă după timpuri că mai toate acele așezăminte produseră unele rezultate cu totul contrarii celor dorite; află că templele cu idoli, pagodele indiene pline de zei căscați și deformi în loc să producă evlavie înțeleaptă și religiozitate limpede, ele mai vîrtos îngrașă credința deșartă, apără și razimă întunerecul, barbaria, despotismul, tirania, află iarăși că multe școli în loc să fie lumini, ele sînt degradate a fi numai unelte pregătitoare de supuși cu mintea și judecata scîlciată, supuși antihriști, care cutează a zice că și libertatea și servitutea ar veni tot de la Dumnezeu; mai află că unele poliții adună pe femeile publice din uliță spre a le folosi ele însele, apără însă și

se închină la toate Mesalinele de ranguri mari, la toate metresele celor puternici ș.a.ș.a. Deci fie-ne și nouă iertat a scărmăna ceva mai pe larg această materie de așa mare interes.

Ce e drept, clima, supt care vețuiește un popor, încă dă un îndreptariu minunat atît caracterului cît și culturii lui. Nu mai e îndoială că tocmai și raporturile soțiale, de la care mult puțin atîrnă și cele morale sînt condiționate cîteva prin climă; și aci să socotim de exemplu la multa varietate a căsătoriilor, cum și la lungimea sau scurțimea vieții omenești după clime. Cu toate acestea datorința și problema politicii este tocmai aceea de a paraliza pe cît se poate mai mult influențele climei în interesul moralei și al libertății; căci altminterea, dacă politica tocmai din contră crede că ea trebuie să rămîie supusă legilor climatice, atunci nici ea nici noi n-am avea dreptate a ne plînge spre exemplu asupra despotismului și a tiraniei orientale și africane, condiționate atît de mult prin fierbințeala climei.

Politica spre a-și goni mai bine scopurile, sau de multe ori numai spre a-și coperi păcatele, avu plăcere a asemăna starea culturii popoarelor cu vîrstele vieții omenești zicînd că unele popoare se află în starea pruncilor sugători, altele în starea băiețanilor, altele iarăși în puterea junească sau bărbătească și iarăși unele în vîrsta bătrînilor neputincioși. Ce e drept, între gradurile culturii și între perioadele vieții omenești este o asemănare bătătoare la ochi, ea însă șchioapătă ca toate alte asemănări. Așa este, fost-au și mai sînt popoare, care zăcură tocmai mii de ani în starea prunciei celei mai simple, mai vîrtos dacă atît clima le îngreuia desvoltarea, cît și mai vîrtos dacă capii lor pricepea foarte bine măiestria de a le ținea înțepenite tot la un loc; de aci însă nu urmează nicidecum ca o politică omenoasă și dreaptă să ție pe acele popoare înfășate ca mumiile egiptene și amețite prin o legătură egoistică: ci datorința ei este a slobozi raze călduroase, adică razele științelor și ale moralității, cum și alte mijloace nutritoare spre a le renaște, crește și întări. Politica nu trebuie să uite că multe tocmai din acele popoară, ce zăcură mii de ani într-întunerec și în umbra morții atinse numai de renvietoarea vargă a unor principi conductori, în

40—50 de ani se înălţară la o treaptă a culturii, de care se minună lumea. Din mai multe exemple să ne subvie unul singur al lui Filip, tatăl lui Alesandru, care în răstimp numai de 30 ani, pe locuitorii Macedoniei onoraţi pînă atunci de către ceilalţi greci numai cu numele de „barbari", îi făcu să merite a fi domnitorii Asiei şi a întregii Grecii luminate. Din contră unele naţii fac salturi din starea pruncici de-a dreptului la neputinţa nemîngîioaselor bătrîneţe; alte iară după o îndelungată neputinţă şi oboseală le vezi deodată rentinerind şi apucînd pe o nouă cărare a lucrării bărbătoase. Tocmai în una şi aceiaşi naţie cultura poate fi foarte osebită după treptele şi stările societăţii omeneşti; pe ţăran îl vei afla în starea prunciei, ca pe o unealtă încovăioasă în mîna preoţimei sau şi în nesimţiciunea bătrînească, nepăsîndu-i de jugul sclaviei cu care s-au dedat din veacuri, cînd de altă parte tot acolo dai de un stat mijlociu anume în cetăţi, spre exemplu în Spania, care simte setea de june şi de bărbat pentru libertate. Deci spune-mi, în ce treaptă de cultură se află asemenea naţii? Noi zicem că pentru ştiinţele practice şi anume pentru politică asemănarea de sus plăteşte prea puţin; ea poate servi de mantelă celor care cern toată ziua, pentru ca să nu frămînte niciodată.

De mai mare însemnătate este varietatea (osebirea) pe care o produce între oameni clima şi alte influenţe fizice, cum e vecinătatea mărei, sau a vreunui rîu mare plutitoriu, ţări muntoase sau plane, apoi modul vieţuirei [...]. Pescarii, vînătorii, păstorii nomazi, economii arători carii au casă şi masă, cetăţenii căldişori şi delicaţi, sau tocmai în patriile noastre: tisanul, cîmpeanul, mocanul, ciobanul, boierul, neguţetoriul, cîtă varietate şi modificare produsă prin climă şi vieţuire!

Însă noi după premiterea acestora, să trecem la două întrebări mari, atît de mari, încît acelea nici pînă astăzi nu sînt recunoscute ca deslegate nici chiar în Europa. Acele întrebări privitoare la cultură sînt de natură politică şi sună aşa: 1) statul, adică potestatea statului, are ea dreptul sau datorinţa de a îngriji pentru cultura popoarelor; 2) dacă acel drept îl are, ce măsură, ce princip să păzească întru lăţirea culturii, sau adică, să lumine la unele clase de locuitori mai mult decît la altele?

La cea dintîi întrebare mulţi în multe veacuri ziseră (şi paşii tot o mai zic) că statului n-are a-i păsa nimic, ori că învăţă poporul ceva, ori că nu învaţă nimic, ori că într-o ţară întreagă „de la vlădică pînă la opincă" nu ştie citi nici unul, cum era pe la anii 800—1400, sau că ştiu toţi; ori că au vreo religie, sau că toate bisericile stau închise, acoperite cu paie, săpate pe supt temelii de feară, ruinate de tot, sau că peste tot se înalţă templuri trufaşe, în care oamenii cîntă, predică, glorifică pe Dumnezeu ş.a.ş.a. Alţii din contră, însă mult mai puţini, voiră a întrebui toate putincioasele mijloace spre a lumina, a deştepta, a ferici totodată pe popoare.

Prietenii neştiinţei şi ai barbariei adaugă: statul spre a-şi căuta de scop, care este siguritatea publică a persoanelor şi a proprietăţii, să aibă numai destule mîni armate, soldaţi, argaţi, dorobanţi, poliţii, spioni ş.a., apoi prinsori, beţe, unelte de tortură, ghilotine, spînzurători, carnefici[10] îndemînatici, spre a ţinea pe supuşi în frică şi cutremur, iară mai încolo să nu-i pese de nimic. Vezi bine dacă omenimea, dacă popoarele în care se împarte omenimea ar fi tot atîtea spiţe de fiară sălbatice: despoţii tirani care fac precum şi vorbesc ar avea mare dreptate.

Noi însă, călcînd pe urma celor mai renumiţi bărbaţi de stat ai veacului nostru, apărăm că statul nu numai are dreptul, ci şi datorinţa de a-i păsa, de a îngriji pentru cultivarea supuşilor, prin urmare pentru deschiderea aşezămintelor omenoase. Căci, deşi cultura nu este scopul principal în stat, ci numai singurătatea; aceeaşi însă este, cel puţin ca mijloc, atît de strîns legată cu scopul principal, încît noi nu putem cugeta un stat barbar, totodată sigur, fără cultură; iar cine ar vrea a ne refrunta în acest punt, ar fi datoriu a ne arăta exemple pozitive din istoria staturilor. Oamenii unui stat, care prin cultură învăţară a respecta dreptul propriu şi dreptul străin, care prin deşteptare şi învăţarea mai multor meserii începînd de la agricultură pînă sus la frumoasele arte îşi pot cîştiga pîinea trebuincioasă şi o proprietate, aceia

[10] Călăi (n. ed.).

singuri de bunăvoia lor vor împuţina pe furi şi lotri, pe înşelători şi ucigători, prin urmare siguratatea publică va înainta nemărginit, fără vărsări de sînge, fără carnefici şi furci plîntate pe la toate satele. Peste aceasta un stat omenos va înainta cultura şi cu scop de a înfrîna prin ea despotismul şi tirănia, carea încă aduce sigurătatea publică adică scopul statului în pericol, tocmai ca şi lotrii de la păduri; căci adică oamenilor adunaţi şi uniţi în stat tot aşa le este, ori că le-ar răpi averea şi viaţa lotrii, ori că-i taie Abderaman, sau paşa care taie pe bieţii creştini nestoriani fără nici o vină alta decît sau spre a-şi stîmpăra setea de avuţii, sau fanatismul, sau şi numai un capriciu de om nebun, ca unii împăraţi romani şi greco-romani. Aşa este, statul omenos e datoriu a înainta maturarea, cum am zice scăparea de supt epitropie a popoarelor şi formarea unei opinii cît se poate mai publice. În urmă statul ca stat mai are şi un alt cuvînt pentru înaintarea culturii, privită din punctul economiei statului. Dacă statul va domni numai peste barbari, sălbateci, vite cu forme de om, trunchi vorbitor: de unde-şi va scoate el tactici isteţi, comandanţi ageri, ingineri deştepţi, aritmetici deprinşi, consilieri înţelepţi şi credincioşi pentru tot cuprinsul domniei sale? Va aduce din vecini? Aşa? Parte mare străini prodători sau cel puţin lucrători ca de iobăgie?! Însă dacă toate staturile s-ar învoi cum am zice a semăna şi a cultiva numai barbarie şi stupiditate? Atunci despoţii ar trage în serviciul lor îngeri sau draci?

Însă despoţii zic liberalilor: dacă voi daţi staturilor dreptul de a sili pe oameni la cultivare, atunci tăieţi arburele sub voi; căci unde este libertate, nu încape silă. Această obiecţie se deslegă aşa: îndată ce un popor e barbar sau semibarbar, sau cu măiestrie orbit şi barbarizat, urmează de sine că el ca şi pruncul nu ştie ce-i lipseşte; deci noi ne învoim numai la acele mijloace silitoare, pe care el însuşi dacă ar fi maioren, le-ar recunoaşte de bune şi la timp dorit venite. Apoi lunga experienţă adeveri că fiind institute de-ajuns şi bune, iar nu numai spoituri şi făţării, oamenii, generaţiile după o îndemînare serioasă, fără silă mare, alergară de sine către lumină. Sila formală ar fi atunci, cînd statul ar pretinde ca toţi sau mai toţi supuşii să se facă filosofi, ritori,

iurişti, medici, ingineri, teologi ş.c.l. Datorinţa statului e numai: a deschide şcoale elementare, populare, politehnice, gimnase, seminarii, pedagogii, liceuri, universităţi, biserici, — apoi a îndemna cercetarea lor.

Mai grea ar fi întrebăciunea a doua, dacă potestatea statului ar avea dreptul a da educaţiei şi cultivării poporului o anumită şi specială direcţiune, sau mai româneşte, a i-o da cu măsură. Pentru ca să pricepem lucrul mai bine, avem a preînsemna, că din veacuri în veacuri se aflară nu numai domnitori, ci şi unii filosofi şi legiuitori, care întăriră că guberniul ar avea tot dreptul a da popoarelor educaţie amăsurată scopului său particular, care ar fi, ca prin o cultivare, cum o înţeleg ei, să le poată ţinea pururea în frîu şi supunere, să le ducă încătrău vor vrea. Exemple de acestea mai bătătoare la ochi ne dederă Egiptul sub faraoni, India pînă în ziua de astăzi, China în decursul miilor de ani, unele provincii americane, şi anume Paragaiu sub domnia iezuiţilor şi chiar în zilele noastre sub doctorul Franţia, şi — ce să îmblăm aşa departe, cînd putem afla asemenea exemple tocmai şi în Europa noastră... [11] Pînă şi la Montesquieu, cum şi mai tîrziu la cîţiva bărbaţi ai Revoluţiei franţuzeşti află plăcere principiul de a cultiva pe popoare după nişte forme plăsmuite şi prescrise numai de guberne, cum am zice, ca la olari, care dau lutului forma care vreau. În privinţa aceasta Napoleon, ca un despot genial cum era, ne dede cel mai minunat exemplu, cum poate cineva preface prin conscripţie un popor în soldaţi, iar prin o universitate împărătească, prin un catehism împărătesc şi prin un terorism repezit asupra tiparului, să crească o naţie întreagă în servitute. Ce e drept planul lui nu eşi la deplinire, pentru că soartea-i neagră îl opri; el însă lăsă în urmă-şi învăţături amăgitoare pentru alţi domnitori, încît tocmai şi în Franţa casa Burbonilor (vezi bine iarăşi spre a sa periciune) cercă a-şi îndestula interesele sale cum şi pe cele aristocratice tot prin sila de tiparu, apoi prin şcoale iezuitice, prin misionari şi prin călugări numiţi

[11] Punctele sînt de fapt o aluzie la situaţia din Imperiul Habsburgic (n. ed.).

frații neștiinței *(fratres ignorantini)*, care toți avură nebuna părere, că ei pe o nație trecută o dată prin crîncena școală a revoluției și a războaielor de 25 ani o vor mai reduce la credința deșartă a veacului mijlociu și la sclavie. Iată la semenea mijloace alergară și în veacul nostru toți aceia, care încă tot mai apără privilegiuri apăsătoare și sugrumătoare de popoare.

Cu toate acestea noi nu voim a denega statului dreptul de a-și căuta interesul său și prin educația poporului, dacă același este în adevăr curat, ferit de egoismul înnecătoriu. Dacă, precum atinserăm și mai în sus, am fi siguri că toți domnitorii, fie monarhi, fie aristocrați, sînt oameni înțelepți, neinteresați și feriți de patimă, iubitori de dreptate și de omenire, atunci popoarele și-ar putea încrede cultivarea lor fără nici o grijă în mîinile acelorași. Însă istoria pentru cîți domnitori atît de buni ne dă mărturie? Cîți sînt aceia, care să nu alunece la amăgirele miniștrilor sau ale consilierilor lor! De aci încheiem, că pe cît se poate să cunoască toți cei mai nepricepători ai poporului spre ce scop și după care formă se îngrijește pentru cultura lor. Toți care nu primesc acest adevăr și pretind ca poporul să închidă ochii la orice educație le-ar da domnitorii și conductorii lor, vin în pericol de a face din popoare numai fiare sălbatice. Să punem, că unui despot i-ar trece prin cap a forma din toți supușii săi numai furi și lotri: ce ușor o poate el face aceasta! Cine nu ne crede nouă, caute exemple vii în istorie. Spartanii învăța pe fiii săi a fura, și ei această meserie o deplinea pînă la măiestrie. Statul algiritan înainte de 1830, ce era mai mult decît un stat compus din lotri; pentru ce? Aceasta le fusese educația. De aci nu ne putem destul mira de Montesquieu, cînd el pretinde că principiul educației în staturile despotice trebuie să fie frica, în cele monarhice onoarea, în republice virtutea. După această învățătură ar fi vai și iară vai de toate acelea popoare, ale căror cerbice apucase o dată a trage jugul despotismului! Ele îl vor trage și îl vor purta pînă la capătul lumii. Toți știm că despoția, tocmai pentru că e despoție, adică domnie călcătoare de legi, fie aceeași monarhică, aristocratică ori popească, pururea are unele interese, pe care nicidecum nu-i dă mîna a le face cunoscute și poporului. Firește despoții nu mărturisesc acest adevăr, ci masca lor este cu totul alta; ei adică zic, că dacă poporul se va lumina prea mult, nu va mai rămînea în supunere. Dacă aci este vorba de o supunere cum o înțeleg ei în fundul sufletului lor, ca adică poporul să tacă ca peștele la toate fărădelegile, tiraniile, despoieturile lor, atunci ei au toată dreptatea; căci în adevăr nici un popor luminat nu va suferi asemenea purtări afurisite. Dacă însă e vorba de o supunere rațională, atunci noi rugăm pe despoți, că de se tem a face cercare cu oameni, să facă deocamdată numai cu vite, să trateze pe o pereche de cai sau boi cu blîndețe, iar pe cealaltă numai cu bătăi. Cine ar crede! Cunoaștem pînă și constituții republicane însuflate de acest spirit neomenos și spurcat. Așa în Nordamerica, statul Carolina are o lege de la 1800, care demandă 20 corbace pentru tot sclavul ce ar cuteza a petrece în vreo societate de oameni deștepți și învățați. Tot în Carolina, în Georgia și Luisiana sclavilor le este oprită învățarea cititului și a scrisului cum și vînzarea de cărți la alți sclavi supt pedeapsă de 30 corbace. Iar dacă vreun om alb ar cuteza a face asta, plătește gloabă 5 000 tal. Toate acestea din singurul temei, că dacă sclavii ar învăța la școală și s-ar deștepta, ar căpăta îndemn spre revolte! Au nu este aceasta cea mai spurcată mască aristocratică în acele staturi curat republicane? Dacă cultura și învățătura este lucru rău, pentru ce o căutați voi albilor? Iar dacă este un ce bun, pentru ce nu suferiți ca ea să străbată și la ochii și la mințile altor semeni ai voștri.

Mai este o altă opinie, pe care prietenii ei o cred a fi calea cea mijlocie de aur, *juste milieu*. Aceeași ține că statului ce e drept trebuie să-i pase de cultivarea poporului privită din punctul de vedere al siguranței publice, prin urmare că el e datoriu a deschide și institute publice, cu spesele sale; însă aceleași să nu fie menite pentru toți supușii fără osebire, ci statul să caute a lumina numai pe o părticică a poporului, pe o lamură, firește în toate ramurile științelor teoretice și practice în măsură precum o cer și cei mai liberali din zilele noastre; din acea lamură apoi să-și împlinească toate posturile enumerate mai sus, prin acei cîțiva bărbați cultivați în toată privința să guberne pe gloate, să

le conducă, să le ţină în frîu, totodată să îngrijească ca din institute să iasă necurmat alţi împlinitori de vacanţe ce s-ar deschide. De aci încolo cu celălalt popor să nu-şi mai piardă, nici timpul, nici moneda, spre a-i întemeia şcoale ş.a., căci de exemplu ţăranului la plătirea contribuţiei, la facerea robotelor şi la purtarea armelor, cititul, scrisul, şi toate sistemele filosofice îi ajută nimic, iar legile ţării de cîte are el trebuinţă i se macină o dată de două ori la urechi, pe urmă neascultătoriului i se şi mai tipăresc prin alun, sau el devine la închisoare spre a medita asupra lor cu toată comoditatea.

Aşa ne vorbea mai dăunăzi doi bărbaţi fruntaşi. Noi le reîntoarserăm: domnilor, să ne înţelegem asupra principiilor mai înainte de toate, să vedem pe ce temeiuri clădim. Întîia întrebare este: dacă sîntem pătrunşi cu toţii că sufletele tuturor oamenilor au aceleaşi atribute, că ele sînt nemuritoare, că au aceleaşi drepturi primitive şi că numai facultăţile şi puterile sufleteşti sînt variante, la unii mai mari, la alţii mai mici. Dacă primim acest adevăr, ne vom înţelege uşor, iar de nu, rămas bun, toată disputa e deşartă. Noi încă nu cerem ca statul să fie datoriu a ridica în toată treanţa de sat cîte un gimnaziu, liceu, universitate, ci apărăm numai că acelaşi tocmai în interesul său e îndatorat a da prilej la toate plasele de popor, ca din acelea să se poată alege şi înălţa tot ce e talent şi geniu. De unde ştie statul că în cutare sătuleţ nu zace un general, un ingineriu, un consilier mare, ascuns în pănura sa cea groasă tocmai ca şi un diamant în noroi? Ce fusese Moise mai mult decît un prunculeţ de sclav prins pe Nil; şi David un păstoraş ca toţi ciobănaşii; Romulus asemenea; Catarina I nevasta unui dragon; Franklin legătorul fulgerilor un biet tipograf sărac; Napoleon un corsican, pe care dacă tată-său nu-l ducea la şcoala ostăşească în Franţa, lumea nu l-ar fi cunoscut şi nu i s-ar fi închinat niciodată. Ş.c.l., ş.c.l. Deci aci opinia noastră este: să se ridice peste tot la oraşe şi sate şcoale comunale, să se pîndească cu toată luarea aminte la orice semne de talente s-ar arăta; acestora să li se dea ocazie a înainta cît vor putea mai mult; iar de aci încolo toate minţile ordinare, capete mai puţin cuprinzătoare, să-şi caute sfera lucrării lor între plasele mijlocii sau de jos ale poporului; sau adică: să stea drumul neînchis pentru toţi, ca să propăşească fiecare pînă unde-l ajută puterile. De altă parte, toţi cîţi ameţesc sus, să-i lăsăm a merge în jos. Numai aşa cultivarea va sta în deplină armonie atît cu scopul omenimei, cît şi chiar cu al statului....

SIMION BĂRNUŢIU

(1808—1864)

Şi-a dedicat întreaga activitate luptei pentru eliberarea socială şi naţională a românilor din Transilvania. Alături de ideile sale social-politice un loc important îl are estetica, filosofia etc.

Filosofia se ocupă, după cum ne spune Bărnuţiu, de legile originare ale minţii omeneşti care se raportează la cunoaşterea, la cugetarea sintetică sau formală. Acesta este obiectul ei fundamental. Numai bazat pe cunoaştere, omul poate lupta „contra tuturor rătăcirilor", poate „astupa izvoarele prejudecăţilor", poate „împrăştia norii neştiinţei", poate „surpa fanatismul şi despotismul".

Ideile de cunoaştere, libertate, progres, umanitate ocupă un loc central în cursurile şi activitatea lui Simion Bărnuţiu. Pentru a le putea împlini însă oamenii trebuie să fie luminaţi, ei trebuie să-şi întemeieze activitatea pe ştiinţă, pe cunoaştere. Ajunşi aici ei pot înţelege şi explica natura prin ea însăşi.

Tematica abordată de Simion Bărnuţiu în cursurile sale este următoarea: *filosofia generală, logica, învăţătura cunoaşterii, ştiinţa dreptului* etc.

Scrierile lui Simion Bărnuţiu privesc: *Dreptul public al românilor* (1867), *Metafizica* (1859, rămas în manuscris), *Psihologia empirică şi logica*, publicat postum (1871), *Etica, Estetica* (1863).

Textul a fost selectat din lucrarea *Raporturile românilor cu ungurii şi principiile libertăţei naţionale — Discurs rostit la 2/14 mai* [1848] *în catedrala Blajului* şi reprodus din *1848 la români. O istorie în date şi mărturii*, de Cornelia Bodea, vol. 1, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1982, p. 446—483.

DISCURS ROSTIT LA 2/14 MAI 1848

FRAŢI ROMÂNI!

Cine să nu se închine înaintea înălţimii omeneşti cînd se uită la această adunare măreaţă, care face să salte de bucurie inima fiecărui român bun şi insuflă respect şi spaimă celor ce nu vor libertatea oamenilor şi urăsc pe români! Cine va mai putea zice că românul nu doreşte o stare mai fericită, că pe el nu-l mişcă nici versul cel dulce de libertate, nici chiar sentimentul de moarte care i se prepară în adunările ungureşti?

Ci, judecaţi, fraţilor! Oare dacă presimţesc rîndunelele apropierea verii şi a iernii, şi animalele furtuna cea grea şi dacă unii oameni îşi spun mai înainte chiar şi ora morţii, o ginte întreagă să nu presimtă pericolul ce o ameninţă, un popor întreg să steie nemişcat ca piatra cînd îi bate ora fericirii şi să tacă asemeni unui surdomut cînd i se trage clopotul de moarte? Aceasta ar fi un lucru în contra naturii şi de tot cu neputinţă; inima românilor a bătut întotdeauna pentru libertate, şi iată că-i vedem şi acum cu multă bucurie cum s-au deşteptat şi prin ce unire minunată s-au legat că nu vor mai suferi să-i calce în picioare alte naţiuni [. . .]

Eu zic că *libertatea ce adevărată a oricărei naţiuni nu poate fi decît naţională.* Care om nu se va simţi vătămat pînă în suflet dacă îl vei opri să vorbească, pe unul pentru că l-a făcut natura mai tîrzielnic, pe altul mai repede la vorbă, pe unul pentru că l-a făcut natura ungur, pe altul sas? Dacă îl vei opri să umble pe unul pentru că are mersul mai lin, pe altul pentru că păşeşte mai repede decît alţi oameni; au nu li se va turbura fierea cînd îşi va auzi unul: taci, tîrziule? altul: taci moară de vînt! altul: ţine-ţi gura, ungure, sasule etc. Într-adevăr, toţi vor fierbe de mînie; pentru că tot omul are voie să vorbească şi să meargă cum i-a dat natura şi cum poate; şi, cînd i-ai atacat libertatea aceasta, i-ai vătămat tododată sentimentul de onoare. Aceasta însemnează că libertatea oricărui om e legată de persoana lui

cu cea mai strînsă legătură, e proprietatea lui cea mai personală și poartă chipul persoanei fiecărui om, așa că nimeni nu se mișcă, nu cugetă, nu vorbește, nu umblă etc. decît fiecare în formele sale. Acum, trecînd de la persoana omului la persoana națiunii, care și ea are personalitatea ei (dacă e drept că persoanele nu-și pierd natura cînd se leagă într-un corp național cu limbă și datini comune), vom fi constrînși a zice și de națiune același lucru pe care-l zicem și de o singură persoană: că libertatea națiunii e și ea legată strîns de persoana ei, ca și a persoanelor firești, dacă nu chiar mai strîns; libertatea națiunii și ea poartă chipul națiunii, cum poartă libertatea personală chipul persoanei omului; și națiunii i-a dat natura forme ca și persoanelor firești; cu persoana națiunii deodată se naște și libertatea ei, ca și a deosebitelor persoane, și cu persoana dimpreună se stinge. Tot ce ajută și împiedică persoana ajută și împiedică libertatea națiunii; tot ce lățește libertatea, aceea crește în același timp și prețul națiunii și-i înalță demnitatea; cu cît își prețuiește mai mult persoana sa o națiune oarecare, cu atît își prețuiește mai mult, cu atît își iubește mai fierbinte și libertatea, cu atît are mai mare preț și respect înaintea neamurilor și cu atît face și pate lucruri mari pentru onoare; ea nu sufere nici un scăzămînt din libertatea sa, pentru că ea simte că fără de libertate nu e onoare pe pămînt și viața națiunii fără onoare e mai amară decît moartea. Pentru libertate își pune averea și viața, libertatea e coarda inimii ei cea mai personală, proprietatea ei cea mai națională, inima ei, sufletul ei, podoaba ei! [...]

Dacă e nimicită libertatea poporului fără de naționalitate, e nimicită totdeodată și cultura și fericirea aceluia, fiindcă fără de libertate nu e cu putință cultura; deci observațiunea asta singură ar ajunge ca să vedem unde ne duce uniunea [1], periclitînd naționalitatea; ci, fiindcă cultura fiecărui popor astăzi e măsura fericirii și a siguritătii lui doară mai mult decît a fost oarecînd, să cercetăm mai deaproape legătura culturii și a libertății naționale.

[1] Se referă la încercarea de a îngloba Transilvania în Ungaria, hotărîtă de dieta și autoritățile maghiare (n. ed.).

Poporul, care cunoaște că lumina științelor și a artelor mai mult nu poate fi proprietatea unor clase privilegiate, ci trebuie să se facă bun comun a toată națiunea, acela trebuie să facă din cultură negoț comun a toată națiunea. Să cercăm la popoarele luminate, care sînt mijloacele culturii? și vom afla că acele sînt școalele și institutele *naționale* pentru științe și arte, iară mijlocul culturii politice în specie îl aflăm în universități; universitățile nu sînt nicidecum mijloc arbitrar, ci sînt un mijloc necesar, dictat de aceeași indegință firească a popoarelor chemate la viața politică, care i-au învățat pe oameni a semăna și a coace pîine ca să trăiască; numai de la universități se poate aștepta jurisprudență luminată, de la școale și institute naționale cultura națiunii; însă chiar pentru că cultura e puterea cea mai tare pe pămînt și e o cetate nouă a unității naționale, națiunea întreagă trebuie să-și împreune puterile întru ridicarea acestor așezăminte și să facă negoț comun din cultură, de vrea să se bucure de fructele ei ca de un bun comun; însă cum se va putea apuca națiunea de acest negoț comun fără de limba națională? Să luăm de exemplu, că guvernul republicii francești demandă învățătorilor de prin institutele țerii, ca să nu mai facă învățăturile în limba francescă, ci în cea latină; să zicem, că tot asemenea demandă și guvernul anglesc, guvernele italice și germane: ce ar urma din această strămutare? Nu zic că învățătorii acestor națiuni luminate n-ar fi în stare a face învățături și în limba latină, dar mă leg, că n-ar trece mult și universitățile acestor popoare n-ar fi mai luminoase decît liceul catolicilor din Cluj: îndată ai vedea că nu le e îndemînă nici învățătorilor, nici învățăceilor a cugeta în limba lui Cicernone ca în limbele lor, mintea s-ar osteni sub greutatea cea străină, știința din zi în zi tot mai mult s-ar întuneca, s-ar face mai grea de învățat și mai ușoară de uitat, toate regiunile ei, și cele mai luminoase, s-ar umplea de erori, cum era pe timpul despotismului limbii scolastice, și rătăcind o dată mintea de la calea cea adevărată, ar trece cente de ani pînă și-ar veni în ori, ca să-și cunoască rătăcirea; religiunea s-ar îngropa în fanatism și filosofia n-ar fi în stare să ridice piatra de pe ușa mormîntului; invențiunile și descoperirile în arte și în știință ar înceta îndată;

industria şi comerciul, care numai la lumina ştiinţei înfloresc şi numai arta le poartă, mult s-ar împiedica şi parte ar cădea cu totul; starea cea înfloritoare a omenimii de astăzi s-ar vesteji, sentimentul de libertate ar amorţi şi la naţiunile libere, de n-ar mai rămînea cine să lucre pentru desjugarea naţiunilor aservite. Însă eu vă asigurez că naţiunile aceste luminate niciodată nu vor lua limba străină pentru învăţătură; ci vor demonstra totdeauna, cu consens universal, că natura pentru aceea i-a dat limbă fiecărei naţiuni, ca să se folosească cu aceeaşi în toate negoaţele vieţii, precum i-a dat picioare omului ca să umble pe picioarele sale, urechi ca să auză cu urechile sale, ochi ca să vadă cu ochii săi; vai de omul pe care îl poartă altul, vai şi de naţiunea care nu umblă pe picioarele sale sau nu vede decît cu ochii altei naţiuni; niciodată nu va pătrunde raza de cultură la creerii acestei naţiuni, ci va rămînea pururea întunecată ca orbul şi servă naţiunilor răpitoare.

Aşa vor păţi românii, dacă vor băga limba ungurească în şcoalele naţionale; şi cu atît vor merita mai mult despreţul lumii, fiindcă trăim în secolul luminilor, vedem descoperirile ginţilor luminate, ne spun toate acestea că cultura lor cea adevărată numai de atunci se începe, de cînd au început a învăţa în limbele naţionale. [...]

De aceea orice naţiune, dacă îşi vrea cultura, să se unească, ce e drept, însă nu cu altă naţiune care vrea să-i ieie naţionalitatea dimpreună cu cultura care o are, ci să se unească mai întîi cu sine însăşi ca să se apuce de cultura naţională cu puteri unite. În ce priveşte pe români ar fi o nebunie dacă s-ar lepăda de naţionalitate şi s-ar uni cu ungurii pentru cultură. Înţelepciunea spune că românul să se unească cu român, germanul cu german, slavul cu slav pentru înaintarea culturii. Aşadar românii mai întîi să se unească între sine spre acest scop; apoi să se unească cu celelalte familii romane, pentru identitatea limbii şi cumnăţia cea firească a cugetelor şi a sentimentelor. O însoţire ca aceasta poate să aibă loc, şi fiind oarecare naţiune împărţită sub mai multe guberne, fiindcă n-are fire şi tendenţă politică, ci este destinată singur spre înaintarea culturii umanităţii, pe calea cea firească a naţionalităţii oricărui popor. Aşa îi vedem pe germani şi italieni foarte uniţi întru înaintarea ştiinţelor şi artelor, cu toate că sînt despicaţi în mai multe guberne; însă unitatea limbii îi leagă pe toţi, fire-ar sub gubern de sultan au republican.

Iată ce însemnătate are limba naţională la toate gintele: ea regulează mişcările vieţii la toate, ca creierii mişcările trupului, le însufleţeşte şi le înalţă dacă o ştim cum se cade; lipsa ei le duce la barbarie, dacă nu ştiu să se servească cu ea. Numai în braţele ei cresc arta şi ştiinţa; numai cu aripile artei şi ştiinţei zboară industria şi negoţul; numai în aceste grădini înfloreşte fericirea naţiunilor; deci cel ce zice că naţiunea română se poate cultiva şi în şcoalele streinilor, acela vrea ca naţiunea română să rămînă oarbă şi şerbă altor naţiuni. [...]

Dacă e de lipsă ca să fie state pe pămînt, şi dacă statul tocmai o necesitate de la natură, atunci statul fără de îndoinţă numai pentru aceea e de lipsă, ca, fiind în stat, oamenii să se poată apăra mai uşor întrînsul, decît afară de stat; adică, statul e un aşezămînt omenesc spre apărarea persoanei şi a bunurilor omenirii. Cînd zic că e *aşezămînt omenesc*, atunci voi să înţeleg că nici nu e aşezămînt îngeresc mai presus de fire, nici nu trebuie să fie instituit diavolesc, iad înghiţitor de libertate şi spaima ginţilor neputincioase; cînd zic spre apărarea *persoanei*, atunci înţeleg totdeodată şi libertatea şi onoarea, căci oamenii fără libertate şi onoare mai mult sînt vite, care acum trag în jugul unui, acum într-al altui tiran, decît oameni; cînd zic spre apărarea *bunurilor*, atunci înţeleg nu numai mîncarea şi băutura, îmbrăcămintea şi locuinţa, ci, afară de libertate, înţeleg şi limba, căci cine va zice că limba e numai un lucru de prisos pentru oameni şi naţiuni şi că ar fi mai bine de oameni cînd ar fi muţi? Cînd vorbesc de *omenire*, atunci înţeleg toate naţiunile, căci cine va zice că naţiunile nu sînt părţile omenirii? în urmă, cînd zic *naţiune*, atunci înţeleg persoana unui popor întreg, care e legat între sine cu aceeaşi limbă şi datini, căci cine va zice că natura i-ar fi dezbrăcat pe oameni de demnitatea de persoană, cînd i-a unit într-un corp naţional cu legăturile frăţiei acestei minunate?

Dacă o dată e persoană fiecare om, atunci nu poate să fie un om mai persoană decît altul, prin urmare nu poate să zică cătră alți oameni: „Eu sînt statul, voia mea e lege pentru toți". Dacă e persoană oricare națiune, atunci o națiune nu poate fi mai persoană decît alta, prin urmare nu poate să zică către celelalte națiuni din același stat: „Numai eu sînt statul, numai limba mea poate fi limbă diplomatică, iar ale voastre trebuie să se smulgă ca neghina din grîu; eu singură voi pune diregători fără să întreb pe turmele neungurești ce păcurari să le pun, nu mă voi uita dacă vă veți putea înțelege cu ei sau ba, dacă veți avea încredere în ei sau ba, pentru că eu am voie și putere să așez pretutindenea oameni credincioși planurilor mele; și voi n-aveți să mă întrebați, de ce fac așa, ci voi sînteți datori numai să ascul-tați și să dați dare și ostași". Omul ce umblă să ucidă pe altul și-a pierdut dreptul suferit în societatea omenească; așa și-a pierdut dreptul de a fi suferită între națiunile de pe pămînt și națiunea care lucră spre stingerea altora după atari maxime; o națiune cuminte recunoaște drepturi și obligațiuni împrumutate și nu provoacă pe altele, ca să se apere de ea ca de o fiară săl-batică. Bine a dispus natura, ca libertatea omului să nu fie re-strînsă, decît pînă cînd este aceasta sub gubernul cel firesc al părinților săi, care nu-i cade greu nimănui, tocmai pentru că este firesc; iar dacă iese de sub gubernul părintesc, natura nu va ca să fie un om serv altui om, ci va să fie liber în toată viața, ea vrea, ca mai mulți oameni liberi să facă comunități, sate și state libere, și aceste să se guberneze de guberne așezate cu votul tuturor liberilor, după legi puse de universitatea tuturor liberilor, nu cu mandate.

Cu această egalitate a națiunilor e legată strîns libertatea lor de a se dezvolta fiecare după firea sa în toate părțile vieții statului. De aci urmează că pe lîngă toată unitatea statului nu este de lipsă nici uniformitate de drept, cu atît mai puțin uniformitate de limbă. Ce e drept, se zice, că dacă n-ar fi atîtea drepturi într-un stat, cum sînt de ex. în Austria drept austriac, unguresc, săsesc, afară de cele bisericești, al căror număr e și mai însemnat; ci dacă ar fi numai un drept în tot ținutul statului, prin aceasta ar

crește amoarea cetățenilor către patria comună; din contră, varietatea drepturilor particulare micșorează amoarea către aceeași și flăcesce statul. La aceasta au observat de mult politicii cei mai mari că sănătatea statului, ca și a altui corp organic depinde de la proporțiunea părților și a întregului, în care se face dreptate fiecărei părți. Un cetățean, o cetate, o provincie poate să-și uite de statul de care se ține, asta e o întîmplare de toate zilele, dar contranaturală; însă amoare adevărată numai către un stat ca acela pot să aibă cetățenii, în care toți iau parte la toate negoațele statului. Este o părere falsă dacă crede cineva, că dobîndește statul, dar nimicește formele individuale; cînd ar putea crea cineva în toată urbea, în tot satul un sentiment, încît să se țină măreț oricare că e membru al statului; prin aceasta întregul statului ar dobîndi putere nouă; așa dobîndește și prin drepturile particulare, cînd aceste sînt puse de voia cea universală a popoarelor diferite; din contră, impunîndu-le un drept, care nu răspunde firii lor, încetă a lua parte la lucrurile statului, se înstrăinează de către el și-l părăsesc *(Savigny)*.

Deci dacă unitatea statului nici atît nu cere, ca să fie același drept în tot ținutul statului, cu atît mai puțin cere ca să fie numai o limbă acolo unde sînt mai multe. Unde e locuit statul numai de o națiune, ar fi nu numai asuprire pe toată națiunea, ci și absurditate mare a adopta o limbă moartă sau străină pentru legi și gubernare, cum era pînă acum limba latină; asemenea asuprire și absurditate face națiunea care cearcă a-și impune limba pe cerbicia altor națiuni într-un stat ca Ungaria, care nu stă numai din unguri, ci din milioane de schiai, români și germani. În specie legislațiunea statului poliglot tocmai nu cere unitate de limbă, din contră, chiar și despotul cel mai tiranos încă e constrîns a-și publica mandatele în limbile tuturor, ca să le poată urma; cu cît mai vîrtos trebuie să recunoască libertatea limbilor un stat liber, de la care se cere mai mult și în căutarea aceasta, decît de la un despot; acesta pune legi singur, după plăcerea lui; voia lui este lege pentru toți; iară în stat liber nu poate să fie lege aceea ce voiește numai un om sau o națiune, ci trebuie să fie lege ceea ce voiește și dorește tot poporul, toate națiunile;

putea-va însă naţiunea să-şi descopere voia şi dorinţele, fiind oprită să ne vorbească în limba sa, fiind încuiată gura reprezentanţilor săi cu lăcatul altei limbi? Fiecare naţiune are interesele sale; asupra acestora trebuie să se sfătuiască în adunările comunităţilor, în adunări mai mari naţionale şi în adunarea comună a mai multor naţiuni; însă ce discuţiune poate să se facă unde nu e libertate de vorbit în limba care o ştie naţiunea; poate-se combina cu scopul legislaţiunii liberale această condamnare la tăcere a unei naţiuni întregi? [...]

O natură le-a născut pe toate naţiunile, o iubire le-a vărsat în inimă către limba lor, un sentiment de onoare va bate în inimile tuturor şi un scop le-a prescris tuturor; şi acest scop nu se poate ajunge dacă ele va domni una peste alta, ci numai domnind drept egal peste toate. Unde are aci loc privilegiul vreunei limbi cît va sta numele de drept şi de libertate pe pămînt? sau doară ungurul are privilegiul şi spre a-şi ama limba mai fierbinte decît românul pe a sa, şi să fie mai superb cu originea sa cea schitică, decît românul cu cea italiană? Pînă cînd nu se va stinge sentimentul de amoare şi de onoare din piepturile tuturor românilor — nicidecum!

Aşa este. Fără de naţionalitate nu e libertate, nici lumină nicăiri, ci pretutindeni numai lanţuri, întuneric şi amorţire. Ce este apa pentru peşti, aerul pentru zburătoare şi pentru toate vieţuitoarele, ce este lumina pentru vedere, soarele pentru creşterea plantelor, vorba pentru cugetare, aceasta e naţionalitatea pentru oricare popor. Într-însa ne-am născut, ea este mama noastră; de sîntem bărbaţi, ea ne-a crescut; de sîntem liberi, într-însa ne mişcăm; de sîntem vii, într-însa vieţuim; de sîntem supăraţi, ea ne alină durerea cu cîntecele naţionale. Prin ea vorbim astăzi cu părinţii noştri, care au trăit înainte de mii de ani; prin ea ne vor cunoaşte strănepoţii şi posteritatea peste mii de ani. Naţionalitatea e îndemnul cel mai puternic spre lucrare pentru fericirea neamului omenesc. Pe cel ce nu-l trage inima să lucreze nici măcar pentru gloria şi fericirea naţiunii sale, acela nu e decît un egoist pierdut pentru umanitate, de care e păcat că l-a împodobit natura cu forme de om. Naţionalitatea e libertatea noastră cea din urmă şi limanul scăpării noastre viitoare. După ce ne-a luat toate, numai această libertate nu a răpit-o pînă acum vreun barbar de la români. De 17 cente de ani se luptă neamul român în depărtata Dacie cu toate turmele barbarilor, şi ancora aceasta a ţinut naţiunea română în contra tuturor valurilor, de nu s-a scufundat în abisul pieirii cu barbarii dimpreună. Şi iată că uniunea cu Ungaria[2] acum vrea să frîngă şi să smulgă această ancoră de mîntuire, vrea să strice acest organ al vieţii româneşti, vrea să răpească de la români şi libertatea cea mai de pe urmă. Aceasta e uniunea pentru români! Pentru unguri e viaţă, moarte pentru români; pentru unguri libertate nemărginită; pentru români servitute eternă. Unindu-se cu Ungaria, naţiunea română nu va mai avea nici şcoale, nici dregători naţionali care să poarte grije de şcoale şi de interesele naţionale, nici chiar biserică naţională; toate acestea se vor boteza a doua oară cu nume unguresc, toate se vor îmbrăca în vestmînt unguresc. Din ora în care naţiunea se va declara pentru uniune, ea se va învoi la pieirea sa însăşi; ea va începe îndată a se stinge şi a pieri ca un arbore fulgerat. [...]

Fiindcă naţiunea, adunîndu-se din toate părţile la această sărbătoare a libertăţii, arată că nu mai vrea să fie supusă altor naţiuni, mi se pare că e nevoie ca conştiinţa şi voia aceasta a naţiunii Adunarea să o îmbrace în vestmîntul cel mai solemn, adică să proclame libertatea şi independenţa naţiunii române.

Aceasta o înţeleg astfel: naţiunea română scutură jugul constituţiunii ungureşti feudale, care pe o parte îi nimicea naţionalitatea, pe de alta călca în picioare libertatea poporului. Naţiunea română, proclamîndu-se, declară solemn că de aci înainte nu va urma decît legile cari se vor pune în dietele ţării, unde va fi reprezentată şi ea după dreptate şi cuviinţă, şi se va ţine datoare să asculte numai pe dregătorii aleşi din sînul său. Naţiunea română dă de ştire naţiunilor conlocuitoare că, voind a se constitui şi organiza pe temei naţional, n-are cuget duşman în contra altor naţiuni şi le recunoaşte tuturor acelaşi drept şi voieşte a-l respecta

---

[2] Vezi nota de la p. 106 (n. ed.).

cu sinceritate, cerînd respect reciproc după dreptate; prin urmare, naţiunea română nici nu voieşte a domni peste alte naţiuni, nici nu va suferi a fi supusă altora, ci voieşte drept egal pentru toate: „*Jus semper quasitum est aequabile, alioquin non esset jus*“ [3] (Cicero). Mai încolo: Fiindcă naţiunea, ajungînd la conştiinţa libertăţii, de aci înainte nu se mai poate purta ca servitoarea altor naţiuni; ci vrea să se ţină şi să se poarte ca o naţiune liberă; mi se pare de trebuinţă ca această obligaţiune să o întărească şi cu jurămîntul în numele a toată naţiunea cum că niciodată nu se va lepăda de naţionalitatea ei, ci o va apăra în etern cu puteri unite în contra tuturor duşmanilor şi pericolelor şi cu puteri unite va lucra pentru viaţa, onoarea, cultura şi fericirea ei în toţi timpii viitori.

Jurămîntul acesta nu este decît simbolul unirii, cu care i-a legat marea natură pe toţi fiii naţiunii noastre atunci cînd li-a dat aceeaşi limbă, arătîndu-le, că precum sînt uniţi cu limba aşa se cade să fie uniţi şi cu inima la toate lucrurile, care sînt spre luminarea, libertatea şi binele naţiunii. Precum am arătat, naţiunile conlocuitoare tot cu uniunile i-au stricat pe români, o dată cu uniuni politice, apoi cu uniuni religionare, şi românii au făcut, totdeauna acea eroare mare, că nu s-au *unit între sine*, ci, spre scăderea naţiunii noastre, cu străinii; aceasta nu trebuie să mai fie, precum nici aceea, că desfăcîndu-se adunarea, să se desfacă şi această unire frăţească, care o serbăm astăzi cu atîta pompă şi cu atîtea augurii ferici, pentru că libertatea nu se poate revendica numai într-o adunare; şi revendicîndu-se trebuie apărată şi conservată în toate timpurile, aşadară şi unirea trebuie să înflorească totdeauna între români şi ca mijlocul cel dintîi al revendicării şi conservării libertăţii naţionale, a cărei lipsă nu o poate împlini nici un alt mijloc fără de unire. De aci se cunoaşte necesitatea ca adunarea să se lege solemn cu jurămînt în numele întregii naţiuni că, precum e unită astăzi pentru un scop în această adunare, aşa va rămînea unită în etern; va apăra existenţa şi

---

[3] „Totdeauna se urmăreşte o justiţie echitabilă, altfel n-ar mai fi justiţie“ (lat.). (N. ed.)

libertatea şi va lucra pentru cultura şi fericirea naţiunii întregi cu puteri unite. Unirea, întărită într-acest chip, va forma o putere naţională, care va cîştiga respect naţiunii române şi înaintea acelora care pînă acum n-au recunoscut nici o obligaţiune către români. (Aci strigară mai mulţi din adunare: Dar să ne unim, să nu mai fie uniţi şi neuniţi între români).

Fraţilor! Să nu cugete cineva, că aş înţelege unire dogmatică, confesională, religionară, prin unirea de care vorbesc. Scopul meu nu e a chema pe români la uniune *confesională*, ci la uniune *naţională*, cu care au fost uniţi între sine românii şi atunci cînd nu erau pe pămînt formele religiunilor celor de astăzi, şi vor fi şi cînd nu vor mai fi aceste. La această unire îi chem eu pe români cu toată seriozitatea, pentru că sînt convins din profundul inimii, că naţiunea română nu s-a adunat aci ca să se facă unită sau neunită, ci ca să se facă liberă înainte de toate, apoi cultă şi fericită; libertatea însă nu e legată, nici se cade a fi legată de o religiune sau de alta, ci trebuie să fie comună tuturor religiunilor: cel ce leagă libertatea de religiune, n-are idee nici de libertate, nici de religiune şi merită compătimire, ca un fanatic rătăcit, sau despreţ, ca un om răutăcios. Deci eu zic, să nu încercăm nici o uniune religionară, ca să nu turburăm unirea aceasta frăţească naţională, care se află acum între români, fără de care nu se poate scoate la cale nici un lucru necesar spre restaurarea şi înflorirea naţiunii noastre. [...]

Uniţi-vă cu poporul toţi, preoţi, nobili, cetăţeni, ostaşi, învăţaţi, şi vă sfătuiţi într-un cuget asupra mijloacelor reînvierii naţionale, pentru că toţi sînteţi fii ai aceleiaşi mame şi cauza este comună; ţineţi cu poporul toţi ca să nu rătăciţi pentru că poporul nu se abate de la natură, nici nu-l atrag aşa de uşor de partea lor străinii cum îi trag pe unii din celelalte clase care urlă împreună cu lupii şi sfîşie pe popor dimpreună cu aceştia; nu vă abateţi de la cauza naţională de frica luptei; cugetaţi că alte popoare s-au luptat sute de ani pentru libertate. Însă cînd vi se va părea lupta cu neputinţă, cînd se vor ridica greutăţi asupra voastră ca valurile mării turbate asupra unei năi, cînd va dezlega principele întunerecului pe toţi necuraţii şi-i va trimite, ca să

rupă legăturile frăţiei voastre şi să vă abată de la cauza şi amoarea gintei noastre la idolii străini, aduceţi-vă aminte atunci cu cîtă însufleţire şi bărbăţie s-au luptat străbunii noştri din Dacia pentru existenţa şi onoarea naţiunii noastre, precum ni-a lăsat scris Bonfiniu cu aceste cuvinte: *„Coloniae Legionesque Romanae inter barbaros obrutae, Romanam tandem linguam redolere videntur, et ne omnino eam deserant, ita reluctantur, ut non tantum pro vitae, quantum pro linguae incolumitate certasse videantur. Quis enim assiduas Sarmatarum inundationes et Gothorum, item Hunorum, Vandalorum et Gepidarum eruptiones, Germanorum excursus et Longobardorum, si bene supputarit, non vehementer admiretur servata adhuc inter Dacos et Getas Romanae linguae vestigia*", adică „Coloniile şi legiunile romane, copleşite de barbari, ţin încă limba romană; şi ca să nu o piardă cu totul, atît se luptă de tare, încît se pare că nu s-au bătut atît pentru ţinerea vieţii, cît pentru incolumitatea limbii. Căci computînd bine desele inundaţiuni ale sarmaţilor şi ale goţilor, apoi erupţiunile hunilor, vandalilor şi ale gepizilor, incursiunile germanilor şi ale longobarzilor, cine nu se va mira foarte, că încă s-au ţinut urmele limbii romane între daci şi geţi". Aşa, fraţilor, aduceţi-vă aminte atunci că vă strigă străbunii noştri: Fiilor! Şi noi încă am fos nu numai o dată în împrejurări grele cum sînteţi şi voi astăzi şi no încă am fost înconjuraţi de inamici în pămîntul nostru cum sînteţi voi astăzi, şi de multe ori am suferit şi mai relė decî voi; fost-am cu goţii, dar nu ne-am făcut goţi; fost-am cu hunii dar nu ne-am făcut huni; fost-am cu avarii, şi nu ne-am făcut avari; fost-am cu bulgarii, şi nu ne-am făcut bulgari; cu ruşii, şi nu ne-am făcut ruşi; cu ungurii, şi nu ne-am făcut unguri; cu saşii, şi nu ne-am făcut nemţi. Aşa este, fiilor! Nu ne-am ungurit, nu ne-am rusit, nu ne-am nemţit, ci ne-am luptat ca români pentru pămîntul şi neamul nostru, ca să vi-l lăsăm vouă dimpreună cu limba noastră cea dulce ca cerul sub care s-a născut; nu vă nemţiţi, nu vă rusiţi, nu vă unguriţi, nici voi; rămîneţi credincioşi numelui şi limbei voastre! Apăraţi-vă ca fraţii, cu puteri unite,

în pace şi rezbel. Vedeţi cum ne-am luptat noi pentru limba şi romanitatea noastră; .luptaţi-vă voi şi le apăraţi ca lumina ochilor voştri, pînă ce se va reîntemeia Capitoliul şi va trimite la voi Senatul şi poporul roman pe Traian cu legiunile peste Dunăre, ca să vă încoroneze cu laurul nemuririi pentru constanţa şi bărbăţia voastră! *Dixi et salvavi animam meam.*

NICOLAE BĂLCESCU

(1819—1852)

Întemeietor al unei concepţii revoluţionare despre lupta pentru eliberarea socială şi naţională a tuturor românilor şi unirea lor într-un singur stat. Concepţia sa filosofică se aplică îndeosebi la problemele istoriei şi ale politicii. Ea are ca punct de plecare ideea de progres şi se întemeiază pe lupta maselor pentru *dreptate, egalitate, fraternitate.*

Opera şi activitatea sa se înscriu într-o linie ascendentă şi decurg mai ales din caracterul militant al filosofiei sale. În acest fel împlineşte pe Eufrosin Poteca sau Ion Heliade-Rădulescu, de exemplu. Deşi nu a ajuns la cristalizarea unei concepţii marxiste gîndirea sa filosofică poartă în sine germenii materialismului istoric şi dialectic.

În scrierile sale Bălcescu formulează ideea unei noi civilizaţii. Ca şi Kogălniceanu el are în vedere o civilizaţie realizată prin supunerea naturii la cerinţele omului. În această nouă civilizaţie vede posibilă „dezvoltarea absolută a cugetării şi lucrării omeneşti în timp şi în spaţiu". Şi la el, ca şi la ceilalţi paşoptişti, apar în germene configuraţiile multor altor discipline sociale: economia, dreptul, sociologia etc., etc. Dintre lucrările care le pun în evidenţă menţionăm: *Cuvînt preliminariu despre izvoarele istoriei românilor* (1845); *Despre starea socială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri* (1846); *Mersul revoluţiei în istoria românilor* (1850); *Trecutul şi prezentul* (1851).

Textul reprezintă o cuvîntare ţinută în cadrul Societăţii Studenţilor Români din Paris, la 31 decembrie 1846. El a fost reprodus din Nicolae Bălcescu, *Opere*, vol. I, ediţie îngrijită de G. Zane şi Elena G. Zane, Editura Academiei, 1974, p. 173—178.

[ADEVĂRAT TABLOU AL VIEŢII NOASTRE MORALE]

Sînt vreo cîteva zile, domnilor, de cînd în convorbirile noastre cu unii dintre prieteni ne veni ideea că ar fi folositor, ca în adunările noastre de săptămînă ce mulţi doresc să înceapă, cîte unul din noi pe rînd să ia vorba şi să trateze vreuna din chestioanele ce interesează ţara noastră. Prietenii mei mă poftiră, domnilor, a face începutul. Le-o făgăduii; dar împrejurările, slăbiciunea sănătăţii mele nu mă iertară a mă pregăti cum s-ar fi cuvenit pentru sarcina ce am luat. De aceea, domnilor, n-aşteptaţi s-auziţi astăzi un cuvînt oratoriu, ci numai o vorbire simţită, care cu toate acestea gîndesc că vă va interesa, căci voi să arunc o privire asupra stării de faţă, asupra trecutului şi viitorului Patriei noastre, şi asemenea chestioane au totdeauna interes pentru noi, oricît de slab şi superficial ar fi tratate. De cîte ori ne uităm, domnilor către ţara românilor, către pămîntul ambelor Dacii, pămînt pentru care slăviţii noştri strămoşi şi-au vărsat sîngele ca să ni-l lase moştenire, de cîte ori privim acele şapte milioane de români ce locuiesc acest pămînt nu putem a nu suferi puternic văzînd starea de acum. Îi vedem în Banat suferind legea şi influenţa slovacilor; îi vedem în Transilvania deposedaţi de moştenirea lor, robind ungurilor şi saşilor, în primejdie de a pierde cel din urmă avut ce le-au rămas: dreptul de a vorbi în limba părinţilor lor; îi vedem în Bucovina, această ţară care cuprinde templul de glorie al moldovenilor, Suceava, vechea capitală cu sfintele morminte ale lui Ştefan cel Mare şi ale atîtor alţi eroi, fala Moldovei, îi vedem gemînd sub jugul despotic al Austriei; îi vedem în Basarabia supuşi unei naţionalităţi străine. De vom trece Dunărea şi vom privi românii din Dacia lui Aurelian, pe strănepoţii vitejilor eroi împăraţi româneşti Petru şi Ioan, îi vedem sub legea turcească pierzîndu-şi cu încetul naţionalitatea română ca să îmbrăţişeze pe cea grecească. Aceea ce vedem în Moldova şi România în loc să ne mîngîie, adaugă întristarea noastră. Nişte cîrmuiri asupritoare, corupte, ipocrite, trăind prin ilegalităţi, fără altă regulă decît interesul lor, fără altă mărginire decît

voinţa lor, indiferente asupra mijloacelor, primindu-le pe toate numai să le ducă la ţinta lor; prefăcînd înşelătoria, vicleşugul, călcarea jurămîntului, tîlhăria chiar în arta de guvernare; dispreţuind morala şi omenirea; exploatînd în sfîrşit ţara în folosul lor şi lăsîndu-se a fi exploatate şi dînsele în folosul străinilor, tirane către patria lor, roabe către duşmanii ei.

De vom privi clasele de sus ale societăţii, boierii mari sau mici, care singuri reprezentează puterea ţării, îi vom vedea ambiţioşi, egoişti, urîndu-se şi sfîşiindu-se unii pe alţii, plecaţi, supuşi către cei mai mari, despoţi către cei mai mici, vînduţi sau gata să se vîndă la oricine va voi să-i cumpere; luîndu-şi drepturi ce n-au; crezînd că statul e o proprietate a lor şi că vechea lor supremaţie trebuie a rămînea în veşnicie neclintită. Ei fac opoziţie cînd interesul egoist le-o povăţuieşte. În putere, în slujbă, cînd se află, sînt despoţi, jefuitori; i-a scos din slujbă sînt patrioţi, îşi ascund interesul personal sub frumoasele cuvinte de patriotism. de libertate, de legalitate. Dar din norocire masca lor a căzut. Noi îi cunoaştem, noi ştim că religia, morala, politica lor este interesul egoist, şi numai interesul.

De privim poporul, îl vedem şi pe dînsul corupt, degradat, trăind în ticăloşie şi în lacrimi, deprins de o vreme îndelungată a suferi jugul asupririi în tăcere, indiferent la ceea ce se lucrează deasupra lui, la certele ce se fac, căci interesele lui materiale nu sînt legate de dînsele; înşelat totdeauna, el nu mai crede la un viitor, el nu mai nădăjduieşte o prefacere în starea lui.

Astfel privit acest tablou seamănă descurajatoriu. În putere, în clasele de sus, ca şi în popor nimic nu se vede care să ne mîngîie, nimic care să ne arate dignitatea omenirii. Nici o nădejde de-a vedea atîtea lanţuri rupte! Nici o nădejde de-a vedea un termen la această grozavă progresie de despotism, de degradaţie şi de indignitate! În toate părţile, în toate clasele interesul egoist predominînd; ură şi vrăjmăşie statornică între societate şi putere, între clasă şi clasă, între individ şi individ; societatea într-o dezorganizaţie completă, fără nici un sentiment comun fără altă legătură decît sila; şi alături cu asemenea stare a lucrurilor, o putere îngrozitoare şi ameninţătoare, o putere de ale cărei pro-

gresuri se înspăimîntează Europa, aţiţînd mai mult patimile personale, grăbind dezorganizaţia societăţii, pîndind cu ochi lacomi minutul priincios de a ne înghiţi.

Acest tablou, domnilor, se înfăţişează la toţi străinii ce aruncă o privire asupra ţării noastre; acest tablou întristător se înfăţişează la puţini români care cuprinşi de dragostea adevărului şi a virtuţii s-au ispitit în anii trecuţi să uşureze ticăloşiile societăţii noastre. Dar posedaţi de sentimentul prezentului mai mult decît lucrînd pentru viitor, ei se mirară că nu culeg a doua zi aceea ce au semănat cu o zi înainte. D-aci s-a născut în inimile lor un dezgust amar pentru societate, d-aci ei începură a-şi pierde credinţa lor şi a despera de viitor. Unii fugiră de lume, se traseră pe la ţară, căutînd să hrănească în singurătate, departe de ticăloşia societăţii, departe de ochii unui despotism fricos, credinţile lor neputincioase şi proscrise. Ei n-au pierdut încă acele credinţe, ei nu desperează de tot de viitor, dar socotesc că nu le este dat să facă nimic pentru dînsul, dar ei nu cred că vor vedea acest viitor şi nu îndrăznesc a-l făgădui nici chiar copiilor lor, atît li se pare că e departe de la ceea ce gîndesc, la ceea ce văd de faţă! Atît li se pare că e de grea tirania care îi apasă! Alţii, siliţi a rămînea între lume în capitale, căutînd a da lumii şi sieşi cuvintele de nelucrarea lor ca să se arate consecvenţi cu sineşi, au ajunseră a face o sistemă şi acum propovăduiesc cu aceeaşi căldură descurajarea şi inerţia cu care mai-nainte propovăduia credinţa şi lucrarea pentru viitor. Ei nu văd că descurajarea vine mai mult de la sineşi decît de la societate, că ei şi-au pierdut credinţele, fiindcă acestea era într-înşii mai mult patimi decît convincţii puternice; ei nu pricep că nu este dat unei generaţii să înceapă şi să întemeieze triumful unei credinţe; că ceea ce o generaţie a început, alte generaţii trebuie să sfîrşească şi să completeze. Ei nu văd că viaţa lor s-a tocit în lupte, că puterea lor a adormit, că vremea lor a trecut şi că alţii trebuie să le ia locul. Ei se silesc dar acum a muta descurajarea ce simt în inimile tinere, care cuprinse şi ele, ca dînşii altădată, de dragostea virtuţii şi adevărului, pline de credinţă, sau simţind trebuinţa de a avea una puternică, caută lîngă dînşii inspiraţiile lor, vor să se arunce

pe calea urmată de ei și să aducă tributul lor de lucrare și de jertfire la cauza națională. Mijloacele intelectuale nelipsind acelor români descurajați, ei zic celor tineri, în cuvinte ce se par frumoase și adevărate, ei le zic: în zadar vă mișcați. Lucrarea nu poate decît să vă compromită fără a aduce vreun folos. Orice veți face, sau va fi nefolositor sau vătămător. Să lăsăm toate și să așteptăm întîmplarea să ne ajute și să ne scape. Cum poți da viață la ceea ce e mort? Și nu vezi că e moartă societatea noastră? Ce sintiment nobil, se sintiment național o inspiră? Socotești poate că prin literatură, prin descrierea trecutului său se va putea cîștiga asemenea sintimente? Dar nu vezi? Sterilitatea scriitorilor noștri? Și cum poate fi altminterea? Ce literatură poți face sub domnirea unei asemenea stări a lucrurilor, într-o asemenea societate. La ce poate sluji o literatură națională cînd nu ești sigur că mîine va exista nația ta? De aceea să ne resignăm și să tăcem. De aceea dormi mai bine, june poet, dormi june scriitor, pleacă-ți capul sub aripa-ți de înger și dormi în tăcere. Ce ai să faci tu într-o societate mistuită de corupție și de scepticism. Merge-vei tu să-ți dai sfintele inspirații în foarfeca necurată a unei cenzuri arbitrare și despotice. Suferi-vei tu care voiești a ne aduce aminte gloriosul trecut, suferi-vei a-ți vedea faptele istorice denaturate de dînsa; nu știi că tot ce se atinge de istoria patriei trebuie să ne fie sfînt. Lasă, dar, în pace umbrele părinților. Lasă-le să nu vie înaintea noastră decît în ceasul din urmă cînd va trebui a ne mîntui sau a ne blestema. Literatura ce vă este ertat să faceți, adaugă ei, este nevrednică de voi. Știți bine ce este iertat. Un poet v-a arătat-o:

„Scrie ode, fă sonete
Cînd cei mari au sărbători,
Pune-le în cap bonete
Și îi fă nemuritori.
Așa versuri de măsură
Oricînd pot a se priimi
Oricînd trec de la cenzură“ etc.

Aceste cuvinte, domnilor, sînt oare temeinice? Ce, tot oare să fie pierdut? Tot să fie mort? Chestiunea națională nu mai este oare o chestiune de viață, ci o chestiune de moarte? Ce, nu trebuie noi să ne îngrijim cum vom trăi, ci numai cum vom muri? O nu, nu o crez. Aceste cuvinte sînt greșite, adevărul lor este numai părut. Ce, fiindcă vedeți altarul patriei părăsit, fiindcă vedeți făcliile-i stinse, fiindcă nimini nu mai vine să aducă jertfa sa pe dînsul, credeți că tot este mort? O, vă înșelați, voi luați drept moarte aceea ce este pregătirea unei transformații sociale. Toate ne-o dovedesc. Acea luptă între interesurile opozite și vrăjmașe, acea mare neunire, acea dezorganizație socială, toate sînt semne de viață, toate ne arată că o lucrare mare se face în societate, toate ne vestesc începutul zămislirii unei societăți noi. Prin asemenea simptome, domnilor, se anunciază în societățile învechite prefacerile cele mari; aceea dar ce socotiți că este moartea, este Deșteptarea, este Învierea! Cum aceste țări române care numără o existență de 18 veacuri, cum această nație peste care a trecut atîtea potopuri de nații barbare fără a o putea înghiți, fără a o face să-și piarză naționalitatea sa, care a scăpat nevătămată din grozăviile veacului de mijloc, de atîția vrăjmași puternici și mai numeroși decît dînsa ce o amenința să o cotropească, cum această nație care fu atîta vreme campionul creștinității și bulevardul civilizației și al libertății, cum va putea fi ea ursită să peară acum în al 19-lea veac, în veacul luminilor, al deșteptării popoarelor, în veacul libertății. „Dacă nici un suflet nu piere, zice d. Michelet, cum acele mari suflete ale națiilor, cu geniul lor cel plin de viață, cu istoria lor bogată în martiri, plină de jertfiri eroice, plină de imortalitate, cum oare vor putea a se stinge?“ Așa, domnilor, *Românii nu vor pieri? Românii nu pot pieri?* Ei sînt cea mai veche nație în Europa care și-a păstrat neclintit naționalitatea ei și o existență politică. O mînă providențială a privegheat asupră-i și a scăpat-o din toate primejdiile. Acea providență care ne-a păstrat fără îndoială pentru un scop, pentru un viitor oarecare, va urma a ne protecta, căci ea a hotărît tuturor națiilor o misie a împlini pe pămînt. Dar ea

ne va protecta numai cu condiţia ca şi noi să facem tot ce atîrnă de noi, ca şi noi să împlinim misia noastră.

Un argument care propovăduitorii nelucrării aduc, am arătat că este sterilitatea scriitorilor noştri sau neputinţa de-a avea acum o literatură naţională. Dumneavoastră ştiţi, domnilor, că limba mai mult decît religia şi orice alt este fundamentul naţionalităţilor. Părinţii noştri înţeleseseră aceasta. Un istoric ungur din veacul de mijloc, Bonfinie, ne spune cu mirare „că românii s-au luptat mai mult pentru păstrarea limbii lor decît pentru religia lor". Dar lupta neîncetată, zgomotul armelor, siliră pe părinţii noştri a se mulţumi a ne păstra numai limba, lăsîndu-ne nouă îndatoria de-a o cultiva şi printr-însa a dezvolta naţionalitatea noastră. De 15 ani începu la noi cultivarea limbii, dar literatorii noştri au produs pînă acum foarte puţin, o mărturisesc. De unde vine această sterilitate într-înşii? De unde? — Din lipsa credinţelor, din lipsa convincţiilor puternice. Sufletul lor este steril. Dar ia inspiraţi-le dragostea patriei, a frăţiei şi a libertăţii, vărsaţi în inimile lor credinţa şi nădejdea în viitor, puneţi un D-zeu pe altarul lor, o stea în cerul lor care să-i povăţuiască în cale şi veţi vedea dacă aceste suflete, ce vi se par acum stinse, nu se vor deştepta şi nu vor deştepta pe cele de lîngă dînsele; veţi vedea dacă ele nu vor fi în stare să răstoarne societatea învechită şi să realţe alta nouă. Dar, îmi veţi zice, poate că scriitorii nu vor putea tipări în ţară? Ce! Ca să fie citiţi au neapărată trebuinţă a tipări? Îmi aduc aminte, domnilor, de anul 1844 cînd în fierbinţeala dezbaterilor asupra minelor se ivi fabula *Măceşul.* Ce scriere tipărită a fost mai mult citită? Autorul scosese afară numai patru copii manuscrise. În trei zile nu era casă în Bucureşti care să n-aibă o copie şi poliţia mărturisi singură că trebuie să fie mai mult de 30 000 copii în oraş şi că îi este peste putinţă a le strînge.

Aşa, domnilor, acei ce cred că sufletul naţiei noastre e mort, fără nădejde de a-l vedea înviat, acei ce propovăduiesc lenevirea, indiferenţa, descurajarea şi nelucrarea, acei ce vor să lase capriciului întîmplării îngrijirea viitorului nostru naţional, se

înşel, păcătuiesc; ei sînt profeţi mincinoşi, ei sînt vinovaţi, căci rătăcesc naţia pe căi afurisite.

Trăind, domnilor, într-o epocă de tranziţie, între trecutul care piere şi viitorul care începe a ne luci, pentru noi ideile bătrîne nu mai au nici o putere, şi ideile noi, credinţa nouă, cei mai mulţi o presimţim, fără a o cunoaşte bine, fără a o fi analizat. Astfel, domnilor, cei mai mulţi din noi nu ştim unde trebuie să mergem, şi ce cale să luăm ca să ajungem la ţintă. D-aci o anarhie în toate ideile, chiar în ale acelor cu bune simţiri. D-aci o mare descurajare. Descurajare ce pricepem şi trebuie a ierta cînd este numai trecătoare, dar care e fatală şi vinovată cînd ajunge stare normală. Unii din noi dar zic: să ne făţărnicim, să tăcem şi să aşteptăm evenimentele şi atunci să ne arătăm oameni. Rătăcire, domnilor. Acele evenimente trebuiesc pregătite din vreme, altminterea nu vor veni. Noi înşine şi societatea noastră trebuie să fim pregătiţi, alminterea nu ne-am putea folosi de dînsele. Alţii zic: să ne făţărnicim iarăşi, să căutăm a ne alia cu puterea, cît de rea va fi, şi să tragem în favorul naţional, ca cum ar putea fi alianţă vreodată între principii contradictorii, între egoism şi jertfire, între fără de lege şi virtute! Alţii preocupaţi mai mult de prezent decît de viitor, zic: puterea nu este o stavilă, s-o răsturnăm. Noi credem că şi aceia se rătăcesc. Ei văd tot răul în individuri, iar nu în corupţia societăţii. Cîrmuirile, domnilor, sînt expresia societăţilor. Dacă societatea e rea şi cîrmuirea trebuie să fie rea. Lăsînd societatea în starea de mai înainte şi răsturnînd oarecare persoane ce sînt în capul ei, nu facem alt fără numai ne punem în îndatorire de-a începe a doua zi lupta cu cei ce le-au luat locul. Societatea dar, domnilor, trebuie a regenera, iar nu vreo cîteva individuri a preface.

Ţinta noastră, domnilor, socotesc că nu poate fi alta decît *Uniunea naţională a românilor.* Unitate mai întîi în idei şi în sintimente, care să aducă apoi cu vremea unitatea politică, care să facă din munteni, din moldoveni, din basarabeni, din bucovineni, din transilvăneni, din bănăţeni, din cuţovlahi, să facă un trup politic, o naţie românească, un stat de şapte milioane de români. La crearea acestei naţionalităţi, la o reformare socială

a românilor, bazată pe sfintele principii ale dreptăţii şi ale egalităţii, trebuie să ţintească toate silinţele noastre. *Românismul* dar e steagul nostru, sub dînsul trebuie să chemăm pe toţi românii. Mijloacele ce vom întrebuinţa, calea ce trebuie să luăm este bine de găsit. Să ne uităm împrejurul nostru la vecinii noştri. Să privim la slavi, la nemţi, la greci, cum pregătesc ei naţionalitatea lor şi să facem şi noi asemenea. Practica virtuţii, propaganda prin scris, prin grai a acestor idei pînă atunci pînă cînd ele vor ajunge convincţii puternice pentru majoritatea naţiei. Luminarea şi ridicarea poporului din starea lui cea apusă făcîndu-i loc la banchetul naţional, acestea vor fi mijloacele noastre de lucrare. Făcîndu-ne datoria noastră în calea legii, noi avem puţin a ne teme de împiedicările dinăuntru. Cît despre împiedicările din afară nu vă îngrijiţi, domnilor, ele sînt trecătoare, străinii nu au nici o influenţă morală în ţara noastră, şi influenţa lor politică cea mai mică întîmplare, cel mai uşure vînt de la apus o poate dezrădăcina. Toate popoarele merg astăzi cu paşi iuţi către libertate. Această mişcare a lor va favoriza şi mişcarea noastră.

Dar cui se cuvine a lua iniţiativa regeneraţiei societăţii? Un poet român, domnilor, ne-a arătat-o. D. Murăşanul zice într-una din poeziile sale:

„La noi e putred mărul, nu-i mod de curăţire
Şi tot ce se sperează sînt sîmburii din el.
Aceştia cer plăntare, silinţă şi unire
Atunci va creşte cedrul din ramul tinerel!"

Dar domnilor, Junimei Române şi numai ei este păstrată cinstea de a lua iniţiativa acestei regeneraţii a naţiei. Într-însa naţia nădăjduieşte. Iar mai cu seamă, domnilor, aceasta se aşteaptă de la d-voastră care, aflîndu-vă aci, într-acest templu al luminilor şi al libertăţii, aveţi mai multe mijloace a vă pregăti pentru o asemenea misie. Nu pregetaţi, domnilor, a vă înzestra mintea cu studii solide, iar mai cu seamă a vă înzestra inima cu convicţii puternice. Astfel, întăriţi şi pătrunşi de sfinţenia vieţii sociale, mergeţi, domnilor, uniţi împreună; mergeţi cu

inimă să vă împliniţi misia voastră. Nu ziceţi, sîntem slabi! Cînd D-zeu dă o misie, dă şi puterea de-a o împlini. Nu ziceţi, sîntem puţini! Ei erau numai doisprezece acei apostoli care reformară lumea. Dar ei au izbutit căci avea în mîinile lor pe Cristos, adică dragostea umanităţii şi jertfirea. Fie acestea şi simţămintele d-voastră şi veţi regenera naţia. Dară, domnilor, o veţi regenera!

MIHAI EMINESCU
(1850—1889)

Unul dintre întemeietorii culturii moderne românești. Ideile sale, concepția activistă pe care a promovat-o, cu mult înaintea lui Max Weber, au pătruns în toate domeniile științelor sociale, mai ales ale filosofiei, storiei, sociologiei, lingvisticii și filologiei.

În filosofie, ca în multe alte domenii, nu pătrunde accidental, prin meditații. El își încorporează filosofia în creație, ca fiind a lui, ca și limba și poezia, ca și istoria și politica, ca și sociologia și dreptul etc. Prin ideile sale filosofice, expuse de pe pozițiile unei gîndiri *constructive*, *integratoare* a tot ceea ce este valoros pe mapamond, deschide noi perspective luminismului și raționalismului, spiritului național atent și valorizator al noului, gîndirii militante, active, progresului și civilizației.

Cuprinderea lui în Antologia de față nu este un act de curtoazie, ci de justiție. Scrierile sale, indiferent de domeniu, poetic, literar, politic, economic, juridic etc., exprimă o poziție filosofică militantă, activă. El împlinește prin verb ceea ce alții făcuseră pînă la el prin faptă. Discursul său filosofic este implicit și din această cauză mult mai eficient ca al altora.

Ideile filosofice, Eminescu le raportează mereu la viață, la activitățile oamenilor. Orice regulă, teorie, abstracțiune „își au durerile ei de naștere" în *viața practică*, în activitățile și faptele oamenilor. El, de exemplu, definește, între altele, adevărul ca fiind *martirul*, *eroul* și *înțeleptul*. Acestea „sunt numai trei forme ale uneia și aceleiași substanțe: adevărul".

Textele au fost selectate din manuscrisele lui Eminescu privitoare la filosofie și au fost reproduse din lucrarea *Fragmentarium*, ediție îngrijită de Magdalena D. Vatamaniuc, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 61–75.

[PROBLEME GENERALE DE FILOSOFIE: LOGICĂ, MORALĂ etc.]

2306

[52] Filosofia este așezarea ființei lumii în noțiuni spre a căror stabilire judecata nu se servește de altă autoritate decît de-a sa proprie.

Prin asta este înlăturată însă orice captatio benevolentiae, fie ea cît de fină. Nu este menirea filosofiei de a afla pe „Dumnezeul științei" nici raportul dintre științele exacte, nici nemurirea sufletului, nici principiile moralei. Judecata face cu toate acestea tabula rasa, ele sînt pentru ea probleme, a căror natură și îndreptățire le cercetează, făr-a se preocupa cîtuși de puțin de rezultatele, la care va ajunge. De aceea orice idee preconcepută trebuie înlăturată mai dinainte. De aceea vom și observa la orice cugetător serios, metodul genetic. Maxima cutare sau forma cutare nu are pentru el o valoare absolută, ci el urmînd legea fundamentală a minții sale, ca orice efect trebuie să aibă o cauză și orice formă în timpul *a* trebuie să fi fost precedată de-o alta în timpul *b c d*... ș.a.m.d., el caută a vedea cum s-a născut formă din formă, cugetare din cugetare, maximă din maximă. Prin urmare filosoful nu susține numai simpliciter sau absolute, ci totdeauna relative κατα.

Rămîne acuma să vorbim despre obiectul metafizicii:

Există metafizica? Pîn-acuma încă nu. Căci dacă ar exista, atuncea ea ar fi o știință bine hotărîtă, care n-ar avea nici nevoie de apărători, nici frică de contrari, precum nu are fizica nevoie

de a i se arăta evidenta importanță nici frica de vreun caraghioz, care ar voi s-o nege... Pe lîngă aceea metafizicii cei mai însemnați ai evului nou Kant și Schopenhauer sînt uniți în părerea, că creierul omului nu e făcut pentru chestiuni metafizice. Ea nu va ieși niciodată din stadiul încercării și asemenea pietrei filozofale, ea va da naștere la teorii roditoare pe alte terenuri, nu pe acela al metafizicii chiar. Căci din căutarea misticii pietre filosofale s-au născut chimia, din criticismul lui Kant eliberarea minții de sub dogmele unilaterale ale religiei pe de-o parte, a materialismului brutal pe de alta, dar rezultate pozitive despre „ființa lumei sau lucrul în sine" nu conține nici filosoful cel mai adînc. Simțurile omului nu sînt făcute decît pentru calitățile lucrurilor, adică viind în atingere mediată sau imediată c-un obiect într-un mod hotărît, lăsînd cu totul nedezlegată chestiunea dacă acele calități sînt inerente lucrurilor. Căci simțurile produc fiecare din ele o serie de fenomene oricare ar fi impulsul. Față de orice atingere ochiul produce numai fenomene de lumină (culori), urechea numai sunete, gustul numai gust, pipăitul numai pipăit, mirosul numai miroase. [53] Limba atinsă de un curent electric simpte acru, ochiul frecat noaptea cu mîna produce culori, urechea lovită începe a țiui. Lumea din afară dă granițele, simțurile dau o formă produsă de ele, care nu te îndreptățesc la nici o judecată asupra granițelor. E evident dar că, neputînd omul percepe decît cu propriile sale mijloace, el va rămînea înlăuntrul murilor lui și niciodată n-a intrat în ființa lucrurilor. Cît despre creier, el mai are funcția de a pricepe relații de timp, spațiu și cauzalitate, va să zică iarăși ceva relativ. De aceea nu-și va putea închipui nici un timp absolut, nici un spațiu absolut, nici o cauzalitate absolută — toate acestea vor forma înlăuntrul minții un lanț, neajuns la nici un capăt care se sustrage oricărei fixări absolute.

Iată dar că metafizica nu e făcută pentru capete de rînd. Ea se restrînge la cîteva încercări geniale, pe care cei mai mulți, dar îndeosebi profesorii de filozofie, nici nu sînt în stare de a le pricepe.

Astfel această tendință, cea mai nobilă dar și cea mai rară a spiritului omenesc intră pe calea șarlatanismului comun. Profesată pentru o leafă oarecare de oameni, care nu sînt nici în stare de a-i pricepe obiectul, organizarea socială o cheamă în ajutorul teologiei, încît ca slujnică fără autoritate a bisericii și cea mai fără de nici o treabă dintru a sfinției sale, ea încearcă a dicta științelor exacte, care n-au nici o nevoie de ea, sau a apăra biserica în calitate de lingușitoare, pe care aceea o sufere, făr-a a o aproba.

Nouă ni se pare că un profesor onest, în sensul științific al cuvîntului, ar trebui să facă cu elevii cel mult exegeza scrierilor recunoscute de bune ale antichității și a vremii moderne, să se abție de la crearea de teorii ieftine, cînd nu este în stare de-a ajunge spiritele adînci pe acest teren, căci lucruri pozitive și așa nu are de predat. Pentru aceste trebi se potrivește însă mai bine un filolog, care să cunoască bine sanscrit[a] (pentru imnele vedelor), grecește pentru filosofia greacă și latinește pentru filosofia evului mediu și a Renașterii. Atunci aceste teorii au cel puțin valoare istorică și formează un curs de gimnastică a minții, care-i ferește pe elevi de-a crede cu ușutință și fără cumpăneală teoriile generale cîte i se ivesc în drept, în economia politică și în ipotezele științelor naturale. Filosofia are valoare critică, ea crește intelectul, îl dezvață de la lenea cugetării [54] și de la încrederea prea mare în idei străine, o deprinde a cerceta lucrurile în mod genetic, și a cumpăni fiecare cuvînt înainte de a-l așeza într-o teorie. Dar a-și suge degetul cel mic și a răsufla sisteme metafizice, precum le poate întocmi oricare ciubotar, înseamnă a abuza de cele 50 de dramuri de creier, pe care natura cam zgîrcită în această privință, le-a dat omului ca să se hrănească printr-un meșteșug cinstit.

Adevărații avocați ai bisericii sînt artele: un dom gotic, o arie de Palestrina, un tablou de Rafael sau o statuie de a lui Michel Angelo, e un orator bun, care se folosește de înclinările bune ale omului pentru a lăsa să-și secătuiască colțul, fac pe ateul religios, îl fac să se simtă nemărginit de mic față cu infi-

nitul timpului și al lanțului cauzal. Este însă tot astfel cu filosofia? Ea nu se mulțumește cu opera artistului sau cu motivarea pozitivă — ei îi trebuiește ratio sufficiens pentru aceasta.

2258

[154] D-lor!

Filosofia a căzut în discredit prin sărăcia ei relativă față cu bogăția tuturor fiicelor ei. Căci dacă veți cerceta istoria veți vedea, că toate științele naturale, apoi matematica și geometria, astronomia, toate științele cîte au fost tratate în mod sistematic și erau științe în înțelesul strict al cuvîntului, nu un conglomerat de cunoștințe, ca istoria sau geografia și ca disciplinele curat descriptive, au fost odată punți ale filosofiei cam în modul în care într-un embrio sînt cuprinse idealiter brațele, ochii, creierul, întreg organismul viitoarei ființe, precum într-o ghindă se cuprind ramurile viitorului stejar. Cu cît filosofia a crescut din sîmbure, cu atît brațul și-a diversificat lucrarea și-a servit spre muncă, piciorul spre umblet, inima spre circulație, plămînii spre respirare, și fiindcă natura embrionului originar nu se mai cunoaște în totalitatea științelor de astăzi de aceea filosofia e privită ca lucru de prisos, încît unii cred a putea susține că „dracul", cînd n-are nici o treabă, își cîntărește coada, iar omul cînd n-are treabă face filosofie. Mirarea cea mare a oamenilor vine de acolo, că filosofia are multe sisteme, din care poate nici unul nu-i adevărat. De aceea vom urma comparația cu embrio mai departe. *Dintr-același embrio originar iese pe de o parte un cîne (cinismul), un elefant (materialismul), o călugăriță (idealismul absolut) și un om cu judecată dreaptă și încăpătoare (criticismul).* Sau precum dintr-același embrio au ieșit într-o epocă a Pămîntului hipopotami, într-alta oameni, tot așa într-una din epocile experienței omenești va ieși o filosofie, într-altă epocă alta, și ceea ce e mai curios e tocmai că oamenii, care fac mai multă filosofie (precum materialiștii astăzi) sînt tocmai aceia care batjocoresc mai tare filosofia. Ei seamănă cu unul care batjocorește avariția și [e] însuși avar, batjocorește advocația și-i singur advocat, batjocorește biserica și-i el singur popă.

2267

[95v.] Orice filosofie avînd ținta de-a împreuna pe oameni cu fenomenele ce le sînt neplăcute, și care neapărat răsar din viața socială, din traiul lor la un loc, din deosebirile lor, calculul că orice filosofie are un scop social, care e identic cu al statului, numai Sch[openhauer] n-are dreptate cînd combate satirizînd statul pentru simpla știință. Dar se aseamănă cu robu Jus primae noctis.

2285

[127] Pentru a-și închipui cineva metaforic lumea ar putea să iee o bucată de lut — etern aceeași, care prin urmare, nu cunoaște timp — și să-i dea cele [mai] felurite forme, pe cînd una, cînd alta, cînd așa, cînd așa. Lutul rămîne-n orice caz același. Dac-acuma însă iau că acest lut este răul, nedreptul pozitiv, se-nțelege că tot binele și toată dreptatea va consista numai în forme și nu în cuprinsul lor, adică în relațiunea uneia față cu cealaltă.

[150v.] *Idealele omenirii.* Se pare că îndată ce cu o prea mare înmulțire a populației pusă în raport cu o prea mică masă de materie, destinată a îndeplini întrebuințele ei, se naște și trebuința unei soluțiuni ale acestei nevoi.

Afară de aceea, suprapopularea e însoțită totdeauna de fenomenul (foarte explicabil) a grămădirii averilor la indivizi, care prin mijlocul lor își procură, cu un cinism mai animalic, toate plăcerile pe care simțurile umane sînt în stare de-a le simți.

Grămădirea de averi naște cultura, cultura ateism, ateismul ștergerea credințelor pozitive religioase din care popoarele sug puterea de-a exista muncind, avizați la o fericire iluzorie în cealaltă lume. — Astfel ne găsim în starea de-a vedea pe de o parte o clasă avută îngrădită în plăcerile ei de legi, a căror baze reli-

gioase s-au stins atît în ei, cît și-n cei de jos, pe de altă parte, o clasă care muncește geloasă de averile celeilalte și silită a respecta legi și principii la care nu participă cu sufletul lor.

În mijlocul acestei sciziuni neîmpăcate care însoțește totdeauna stingerea unei religiuni se nasc spiritele predestinate a fi inaugu[151]ratoarele unei noi religiuni. Fiindcă acesta e ultimul stadiu suit pînă azi din viața unui popor, consecvența ultimă a cugetării istoriei, de-aceea credințele ce le formulează acești oameni sînt idealele omenirii.

În ce consistă acum aceste ideale? *Concret:* măsuri în negarea interesului individual, fiind acesta baza tuturor relelor, viciilor din societate, fiind singura piedică a *bunătății* absolute a oamenilor. Și-ntr-adevăr: fără interes individual nu există: furt, omor, gelozie, ură, vorbire de rău (care-i numai o dejosire a altuia, spre propria sa înălțare), în fine nu există per primo: toate crimele și delictele oprite de legile civile, per secundo: nici unul din păcatele indicate de morală. *Abstract:* i s-a dat acestei chestiuni morale două soluțiuni cu totul diferite. Credința în viața după moarte a celor vechi i-a făcut să despăgubească pe cei [ce] muncesc viața lor prin o răsplătire după moarte și prin disprețuire a averilor, în fine prin reducerea fericirii la un *bun subiectiv*, consistînd din disprețul averilor și din suprapreţuirea situării umile și a cugetării filosofice.

[151 v.] Altfel cei noi. Siguri, prin succesele naturale, despre moartea sufletului individual, siguri cum că plăcerile simțurilor, ca singure existente, sînt plăceri adevărate, de-o realitate necontestabilă, ei au voit realizarea prin forță (cei vechi: cea voluntară) a idealului lor, a distribuirii egale a plăcerilor și bunurilor lumești. O răsplătire după ei [este] o utopie. Cultura științifică și necredința i-a adus la aceea, ca să pătrundă: 1. că cei mari și bogați parte mare au numai prin întîmplare oarbă aceea ce au și, cum că absoluta lor majoritate nu merită soarta sa, ci din contra după facultățile naturale ar trebui să ocupe una din treptele cele mai joase pe scara ființelor omenești. Cei mai mulți bogați, prin urmare trăind în plăceri parte prin momentul întîmplător al nașterii, parte prin cel a șireției (păcatelor) și a norocului. 2. A doua că averile prin apăsarea ce-o execută asupra claselor de jos, cărora le determinează măsura de materie pentru trai, prin împrejurarea că au exclusiv mijloacele în mîini, împiedică [152] mișcarea claselor și dezvoltarea celora ce-ar putea și trebui să se dezvolte. 3. Consecința cum că după moarte nu mai este o altă viață și cum că viața asta este singura în care trebuie să gustăm toată suma de plăceri (cuprinsul) pe care sîntem capabili a le gusta, și formînd pentru nedreptățiți numărul și puterea fizică, ar fi posibil, ca prin o egală împărțire a averilor, fiecare din locuitorii Pămîntului să împărtășească în această viață, singura care există în genere, plăcerile pe care le oferă raportul liber și nelimitat între om și natură.

În fine, negarea interesului individual, către generalizarea și egalitatea lui, aduc cu sine negarea intereselor naționale, desființarea statelor [ilizibil] omenimei în cele mai mari părți constitutive posibile. Idealele rămîn a fi: o turmă ș-un păstor și egalitatea economică.

Cum am văzut ideile comunistice nu sînt dependente de voința oamenilor. Ele sînt rezultate a unei prea mari înmulțiri a populației și a colesiunii aesteia cu trebuința mijloacelor de existență.

[152 v.] E ultima consecință a cugetării umanitare.

a Cristos, La-o-tse, Plato, Mormonii

ad a) Religiunea creștină după esența [ilizibil] după primul trai al comunelor creștine era comunismul bazat pe egalitatea economică și pe iubirea reciprocă. Istoria creștinismului e istoria falsificării sale de către organele ce-l reprezentau. Influențele germanice l-au prefăcut într-o religie de castă asemenea celei a egiptenilor și a inzilor, într-o osificare a unei stări sociale contradictorii esenței creștinismului. Mai liberală, cu toate astea cu mult modificată de către instituțiunile romane a fost ritul oriental. Greșeala (și poate interesul material al preoțimii) creștinismului a fost silința de-a creștina pe cei bogați și mari. Fiind religia creștină, așa cum ea era, trebuia pentru a fi primită de clasele superioare, ca să facă *concesiuni*. Prin asta ea în-[153]cetează de-a fi creștină. De aici se-ncepe falsificarea ei și prefacerea într-o religie care ca toate cele orientale n-a fost decît în-

rădăcinarea subiectivă a unei stări sociale date, şi credinţa cum că D-zeu a lăsat teleologic ca toată împărţirea lucrurilor şi a oamenilor să fie aşa cum este (göttliche Ordnung).

Comunismul în forma în care ne apare azi, e negare a tot ce există în societatea de azi şi (consecvent) cu drept cuvînt.

Artele sînt cristalizarea unor frumuseţi a unor raporturi existente. Cu încetarea acestora, ele devin neînţelese.

Jurisprudenţa osificarea şi susţinerea raporturilor de interes reciproc. Cu încetarea acesteia încetează el.

Filosofia (practică) a fost sofistica prin care s-a încercat a se da o bază ştiinţifică subiectivă credinţii de ordine divină infiltrată prin religie în sufletele omeneşti — cu încetarea raţiunii acestor credinţe încetează ea în partea ei practică.

[153v.] În cea teoretică ea-i desfiinţată prin experienţele sigure ale ştiinţei naturale.

Virtutea nefiind alta decît formularea pe baze subiective a unei stări date de lucruri, fundamentul etic al dreptului şi legilor pozitive, aceste din urmă nefiind iar alta decît garantarea reciprocă a intereselor individuale — cu încetarea acestor din urmă a încetat şi virtutea de-a mai fi. Ea-i indiferentă, că e imposibilă — [i]i lipseşte tocmai antiteza ei pentru ca să poată exista — viciul şi crima, răul.

Astfel *bine* şi *rău* nu există, dacă nu există obiectul pe care ele să-l respecte sau atace: interesul individual.

(Muzica — Dacă comunarzii n-au avut simţ pentru muzica clasică e natural. Această muzică era făcută pentru urechile unor clase, care se identificase cu arta. Era o identitate secretă între urechea lor şi muzica numită de ei clasică. Nu aşa comunarzii[)].

2257

[288] Socialistul Bebel zice în organul său *Volksstaat* a. 1873 — „Sau există un Dumnezeu ş-atunci sîntem traşi pe sfoară, sau nu există, ş-atunci putem să ne facem de cap, putem începe orice om pofti“.

Naturam, expelles furca, tamen usque recurret.

2283

[66v.] Cei mai mulţi, cînd aud cuvîntul „idealism“ îşi închipuie sub el cam contrariul de la mîncare şi băutură sau pe-un om ce vorbeşte într-aiurea, ce crede că tot ce zboară se şi mănîncă, încît idealism şi tacîm de nebun e dup-opinia multora cam unul şi acelaşi lucru. *Un nuvelist român spunea, că dracul cînd n-are de lucru îşi cîntăreşte coada, omul cînd n-are ce lucra* face filosofie. Această aplicare a unui proverb popular la filosofie în genere, şi la idealism în special, e adevărată, în următorul înţeles. Cînd omul, înzestrat de natură c-o porţie de creieri mai mare decît semenii săi, n-are de lucru, nu munceşte pentru hrana de toate zilele, atunci nu face ca plebea spirituală, care-şi omoară vremea în petreceri deşerte, ci-şi cîntăreşte puterile sufletului său, filosofează, sau produce ceva din puterea minţii, se ţine de ştiinţă, de literatură, de arte.

2275 B

[90] Da! Chiar materialismul, fiind monist, e mai idealist decît oricare pluralism. Însă materialiştii să nu uite că sînt datori a esplica din acea materie a cărei definiţie, consistă în impenetrabilitatea în trei dimensiuni/o definiţie viciată deja prin amestecul cauzalităţii şi a spaţiului/toate fenomenele psihologice, toate fenomenele de certă aparenţă de sînt vis al inteligenţei noastre—căci aceste nu pot fi decît echivalentul palid al unui lucru ce există în sine însuşi şi pe care o numesc *materie*.

[91] Nu idealism şi realism — monism şi pluralism iată adevărate *antiteze*.

225

[403] *Substanţa imaterială din Univers*
dovedită din punct de vedere materialist

În vechi manuscripte mănăstireşti afli adeseori pe paginile din urmă ghicitori ciudate pe care şi le puneau călugării, de ex. „care om s-a născut de două ori şi a murit numai o dată? care

s-a născut și n-a murit nicicînd?“ etc. Răspunsurile acestor întrebări sînt scrise aproape totdeauna *criptografic* adică literele întrebuințate reprezintă alte sunete, convenite mai de-nainte al căror sens cată să-l stabilești sau să-l ghicești pentru a citi răspunsul.

Care e cea mai bună dovadă că există o substanță imaterială în Univers? e întrebarea ce ne-o punem.

— Materia, e răspunsul.

Așadar să procedăm la analizarea acestui răspuns.

Materialiștii zic că nu există *vid*, că orice loc în Univers e umplut cu materie. Dar aci vom aduce următoarea întîmpinare. La începutul formării [404] sistemului nostru solar toată materia din care el se compune forma o imensă nebuloasă. Deci, din punctul periferic pe care noi îl ocupăm astăzi pînă la punctul periferic corespondent la care s-ar putea trage o linie dreaptă la Soare coloana de materie era cu mult mai *deasă* decît astăzi. Între volumul ocupat azi de Soare și volumul ocupat de Pămînt materia nu era eterică ca astăzi, ci cu mult mai greu, mai deasă. Deci în unul și același spațiu poate fi materie mai *multă* sau mai puțină. Într-un pahar încape atît fier, atîta lapte, atîta apă, atîta abur.

Deci [în] unul și același spațiu încape multă și puțină materie.

Din aceasta urmează însă că spațiul, pentru a încăpea materia, trebuie să fie mai *mare* decît ea. Din momentul însă în care am admis că spațiul e mai mare, deci materia mai mică, ni se prezintă însăși [405] noțiunea spațiului, noțiunea întinderii infinite. Oricît de mare ar fi materia, din momentul în care ea e mai mică decît spațiul, ocupă un volum mai mic decît acesta, ea devine în raport cu spațiul o nimica toată și se poate traduce în formula 1 în raport cu [o] serie infinită.

Materia însă consistă din părți. Nici poate altfel, căci din momentul în care e determinată de mărimea ei, de vreme ce se poate reprezenta idealiter măcar prin unități de întindere și de greutate, ea trebuie să fie compusă din părți. Spațiul nu consistă din părți din care cauză întinderea lui merge în infinit, divizibilitatea lui în infinit. Materia trebuie să aibă părți ultime din

care se compune, părți *reale*, care nu se mai pot subîmpărți decî ideal, subîmpărțiri care se confundă cu însăși facultatea noastră de-a împărți, dar de care natura nu se mai poate servi, ea ce compune și descompune are nevoie de ultime [406] particule certe, reale. Deci, tocmai fiindcă ne punem pe un punct de vedere materialist, admitem ipoteza atomelor.

Așadar materia fiind mai mică decît spațiul, ea în raport cu spațiul e foarte mică și consistînd din părți certe, aceste părți în raport cu infinitul spațiului sînt foarte puține.

Deci în cîte combinațiuni poate intra materia? În tot atîtea, cîte permutațiuni se pot face cu acele atome. Să zicem de pildă că fiece atom are un nume propriu pe unul-l cheamă *a*, pe altul *b*, pe al treilea *c*. În cîte combinațiuni pot intra cifrele *a*, *b*, *c*?

În *a*, *b*, *c*		[407]	În *a*, *b*, *c*
b, *c*, *a*	*abc abc abc*		*b*, *a*, *c*
c, *a*, *b*	*bac bac cab*		*c*, *b*, *a*
c, *b*, *a*	*bca acb acb*		*b*, *c*, *a*
b, *a*, *c*	*cba cab bac*		*c*, *a*, *b*
a, *c*, *b*			*a*, *c*, *b*

Deci trei atome, care au numele *a*, *b*, *c* vor intra în 9 raporturi. Dar numărul e egal cu 3^2. Deci numărul relațiilor matematicește posibile, în care materia poate intra, deci numărul formelor în care ea se poate îmbrăca este x^2.

Din simplul fapt al încăperii materiei în spațiu avem deci ca rezultate neapărate:

O materie determinabilă în mărime.

Un număr determinabil de părți.

Un număr determinabil de moduri de combinațiune ale acestor părți.

Un număr determinabil de forme individuale.

[408] Toate acestea stau față c-un spațiu infinit și c-un timp infinit.

Pentru a concretiza lucrul să ne-nchipuim că fiecare din aceste forme individuale sînt reprezentate prin numerele unei loterii care se trage *veșnic*. Toate numerele vor trebui să iasă,

să se sfîrşească de tras, să se reînceapă de tras, să iasă din nou şi aşa mai departe.

Tot ce se naşte însă în lume şi tot ce se-ntîmplă se naşte în mod necesar, neapărat. Împrejurul razei în care vieţuim şi ne mişcăm, bat şi cearcă a veni în viaţă toate posibilităţile de existenţă, toate aceste forme posibile, căci posibilitatea de a exista în faţa veşniciei e *certitudinea* de-a exista. Dar dacă ceea ce e posibil pus în faţa veşniciei e cert.

2258

[262] Un bătrîn de spirit a spus despre tineretul nostru că-i pare că e ca cireşile cărora grădinarul, voind să le facă să se coacă înainte de vreme, le suceşte cozile. Cireşile se coc într-adevăr, dar numai pentru scopul de-a fi mîncate, nicidecum însă pentru scopul cel tăinuit al naturii, de a cuprinde un sîmbure dătător de viaţă, un germene al dezvoltării mai departe. O maturitate nematură, falsă, necuprinzătoare a principiului vieţii pătrunde ţara noastră de la un capăt pîn-la altul, o cultură artificială şi importată din cîteşi patru unghiurile lumii se impune spiritului românesc şi l-a corupt chiar pînă [la] un grad oarecare. Noi românii din Principate, sîntem în nefavorabila poziţie de-a fi guvernaţi de o generaţie cultă, care nu stă în nici un fel de legătură cu ţara, căci niciodată n-am întrebuinţat acele mijloace preventive care apără o naţie de influenţa străină absolută. Ştiut este de pildă, că-n nici o ţară din Europa, omul care a făcut *studiile umanistice în străinătate*, nu este admis în viaţa publică a poporului decît cu mari restricţiuni. Un german care va studia în Franţa, un francez ce ar studia în Germania ori în Anglia va juca un rol foarte secundar în viaţa ţării sale, căci nu va putea încheia acel compromis cu elementul istoric al ţării, încît, dezvoltarea, pe care el o cauzează, să fie istorică, sănătoasă.

În faptă dezvoltarea noastră de vreo cîteva decenii încoace e mai mult decît ciudată. Regulamentul organic, o lege impusă

de la străini, constituţionalismul modern cu sistemul său de legi, primit de bunăvoie de la un popor care istoriceşte e şi mai străin de noi decît muscalii, au şters fără tranziţie vechea stare de lucruri pe faţa pămîntului nostru, încît se pare că obiceiul pămîntului şi clasele sociale s-au luat cu colbul de pe tălpile armiilor ruseşti de invazie şi s-au ras deodată cu bărbile boierilor vechi, pe care le-au făcut spravca frizorii franţuji.

[262v.] Vorbind cu temei, *românii sînt un popor cuminte şi aşezat*. Românul nostru are acea doză de scepticism, atît de străină popoarelor moderne, atît de familiară vechiului popor roman, care-a fost corectivul tuturor mişcărilor noastre din trecut, care s-a cristalizat la romani în principiul: „Nil admirari" sau în adînca întrebare a lui Pilat din Pont: „Ce este adevărul?" Vine acuma interesanta întrebare: Cum de acest simţămînt al relativităţii adevărului şi binelui nu au rezistat înnoiturilor importate la noi? Cum de fiecare şarlatan, care şi-a făcut educaţia în cafenelele Parisului poate să impuie aşa nitam nisam toate chiţibuşurile necoptului său creier, unor ţări, care au o istorie proprie de aproape o mie de ani? Cum de limba vrednică a lui Nistor şi Grigore Ureche e pusă pe fugă de jargonul franco-bulgăresc a lui Vasile Alexandrescu (care spre ironia nevredniciei noastre au uzurpat asemenea numele Vornicului Ţării de Sus)? Cum de obiceiul pămîntului şi „pravila împărătească" au făcut loc cu atîta uşurinţă tuturor gogomăniilor clocite pe malurile Senei, care, şezînd în al 7-lea cat al unei cazarme de chirigii, îşi sug degetul cel mic şi fericesc Universul cu teorii ieftine? Răspunsul îl dăm cu toată răceala sa crudă. Clasa noastră cultă în cea mai mare parte nu este *românească*. Grecii şi bulgarii aşezaţi în tîrgurile noastre şi-au trimis feciorii la Paris şi aceştia s-au întors — ca tineri *români*. Neavînd nicidecum priceperea ţării, vorbind în locul limbei naţionale un jargon francezo-bulgăresc, necunoscînd istoria şi legile ţării, neştiind întrucît aceste două pot fi puse drept temelie dezvoltării noastre, aceşti tineri sînt lipsiţi cu totul de *simţul istoric*.

2255

[401] Materialiştii au două probleme de rezolvat:

Întîi: Dacă materia precum şi-o imaginează (caracterul ei mărginirea în trei dimensii şi ponderabilitatea) e substanţa şi principiul fundamental al universului, atunci ea este = cu absolutul. Dar amîndouă calităţile ei $(i + p)$ divize prin numărul absolut $\frac{(i+p)}{\infty}$ dau *zero*. Nefiind în stare a cunoaşte decît *raporturi*, materia însăşi nu este decît o scară infinitezimală de raporturi — nimic mai mult, nimic mai puţin. Cele trei dimensiuni ale ei şi ponderabilitatea sînt asemenea raporturi.

A doua. Dacă-şi imaginează că definiţia materiei e completă, trebuie ca din analiza acestei definiţii să urmeze cu necesitate toate — absolut toate fenomenele, fie în cugetarea noastră, fie-n afară de noi. Din contra, cele două calităţi ale materiei nu sînt ele înşile decît *fenomene*, adică două termene numai în o serie infinită de fenomene. Explicarea lor nu se poate da decît tot prin raport şi ecuaţiune $(a = a)$. Principiul unei substanţe indivize, eterne, *întregi* în Univers, *întregi în noi* (ubicuitate în noi şi în fiece fiinţă) numai din aceasta se explică cu înlesnire putem zice toate fenomenele. Din momentul în care am conceput această idee — a independenţei absolutului — explicarea fenomenelor devine un fel de calcul *apriori* pe care experienţa nu are a-l confirma, ci a-l verifica.

[402] Ideea măreaţă a lui Plato că „orice ştiinţă e-o aducere aminte" $(a = b)$ (deci $b = a$) este semnul caracteristic pentru calităţile *apriorice* ale inteligenţei noastre. Fiind mică, dibuie după aceleaşi principii prin întuneric (ca cel care are ochi, dar a rămas cu pieliţa deasupra — Maulwurf) cînd e mare, ea sparge pieliţa şi ajunge a se cunoaşte pe sine însăşi. Acestea sînt calităţi organice ale chiar creierului nostru sînt moara în care intră mişcările din afară, pentru a ne da făina unui produs necunoscut, spre a ne da senzaţiuni şi idei, coordonate după principii înnăscute. Dar ceea ce e *apriori* e moştenire se va zice? Bine. Ceea ce-au pus

părinţii înlăuntru, iese azi la iveală; dar părinţii înşişi n-au făcut decît să-şi coadapteze intelectul unor medii consecutive, şi rezultanta acestor coadaptaţiuni consecutive e inteligenţa noastră. De aceea şi avem înţelegerea oricărui timp din trecut, şi puţină pricepere pentru viitor. Căci orice ştiinţă e şi o prevedere $a = b = c$. Iată fundamentul prorociei.

TITU MAIORESCU
(1840—1917)

Întemeietor al învăţămîntului filosofic în România. Prin gîndirea şi activitatea sa filosofică, exprimată mai ales de la catedră, a pregătit şi îndrumat generaţii de studenţi, a deschis cu adevărat calea filosofiei în învăţămîntul românesc.

Însemnătatea şi semnificaţia operei sale filosofice se exprimă mai ales prin oamenii pe care i-a format, prin ideile pe care le-a expus în cursurile sale universitare, prin spiritul cultural filosofic pe care l-a susţinut cu fervoare de-a lungul întregii sale vieţi. Aşa cum avea să spună D. Drăghicescu, Titu Maiorescu a fost „un creator nu de filosofie, ci de filosofi". Prin urmare, „un creator de creatori" de filosofie.

Din acest punct de vedere trebuie studiată şi apreciată opera lui. Iar ideile sale filosofice se cer cuprinse, cunoscute şi explicate nu atît în *textul* lor, cît în *împlinirea* lor umană, prin studenţii pe care i-a pregătit şi format şi deci şi prin lucrările şi activitatea acestora.

Judecată de pe poziţia realizărilor de prestigiu de astăzi ale filosofiei româneşti, opera filosofică a lui Maiorescu trebuie cercetată, înţeleasă şi explicată la nivelul adevăratelor sale paradigme. Fără Maiorescu putem vorbi de filosofia românească modernă, dar nu o putem înţelege. Activitatea lui este lumina prin care o putem cuprinde, studia, înţelege, explica şi duce mai departe.

Scrierile filosofice mai importante ale lui Titu Maiorescu sînt: *Einiges philosophische in gemeinfasslicher Form* — Consideraţii filosofice pe înţelesul

tuturor (1860, Berlin); *Logica, Partea I. Logica elementară* (1876); *Prelegeri de filosofie* (1980, postum).

Textul a fost reprodus după lucrarea, Titu Maiorescu, *Scrieri din tinereţe*, ediţie îngrijită de Simion Ghiţă, Editura Dacia, 1981, p. 167—201.

CONSIDERAŢII FILOSOFICE PE ÎNŢELESUL TUTUROR *

„Nu încerca să fii filosof deosebindu-te de oameni; fi un om care cugetă şi atîta tot; nu cugeta în chip de gînditor, adică făcînd uz de o facultate ruptă de omul autentic şi complet izolată; să cugeţi ca o ființă vie, autentică, expusă valurilor înviorătoare şi împrospătătoare ale oceanului universal."

LUWDIG FEUERBACH

CE ESTE FILOSOFIA?

„Omul este măsura tuturor lucrurilor"

PROTAGORAS

Cînd scrii o carte, ştii abia la sfîrşit ce se cuvine a fi aşezat la început, spunea un francez spiritual [1]. În ceea ce priveşte însă lucrarea de faţă, dificultatea e pe jumătate rezolvată, deoarece începutul se prezintă de la sine. Cînd vizităm pentru prima oară un oraş interesant, ne îndreptăm spre un loc mai ridicat, pentru a-l cuprinde dintr-o singură privire; tot astfel se impune, în

* Indicaţiile citatelor, precum şi unele observaţii critice sînt cuprinse în *Anexă*.

cazul nostru, să ne înălţăm pe acea culme sublimă care să ne ofere imaginea cea mai vastă şi limpede a metropolei ştiinţei întinse în valea linişţei. Acest punct de plecare sublim este cea mai cunoscută, dar şi cea mai puţin cunoscută dintre fiinţe: omul. Cu el vom începe aşadar.

Nu aţi cunoscut vreodată persoane înzestrate cu cunoştinţe bogate, ştiutoare a mai multor limbi, care au călătorit în numeroase ţări şi se pricep să vorbească în saloane în mod cît se poate de interesant despre cele mai felurite subiecte, cărora, într-un cuvînt, trebuie să le recunoaştem o cultură strălucită, a căror conversaţie însă, departe de a vă încînta, vă face o impresie neplăcută, ba chiar penibilă, pentru că vă daţi seama că le lipseşte ceva, ceva important, ceva fără de care pînă şi cele mai seducătoare spuse ale lor rămîn reci? Fără îndoială, le-aţi întîlnit, căci ele apar în mod frecvent la mai toate întrunirile mondene. Sîntem ispitiţi, reluînd metafora unui poet italian, să le asemuim cu „o tufă de trandafir, ale cărui flori s-au vestejit şi de ai cărui spini trebuie să ne ferim".[2]

Dar aţi întîlnit desigur şi alte persoane, mai puţin culte, dar ale căror cuvinte vă trezesc încrederea din prima clipă, care v-au făcut o impresie plină de vioiciune şi căldură, ale căror cunoştinţe ar putea fi ciuntite fără a le pricinui nici cel mai mic prejudiciu în părerea dumneavoastră, pentru că vă daţi seama că ele posedă ceva ce nu este condiţionat de ceea ce ştiu şi au învăţat, ci ce vorbeşte nemijlocit de la om la om.

Ei da, acel ceva! Acel ceva care le lipseşte unora, despuindu-i astfel de aproape orice însemnătate, dar cu care ceilalţi sînt înzestraţi, apărînd aşadar ca interesanţi şi plini de căldură sufletească — acel ceva, de-am putea să-l dibuim!

„Dar este foarte lesne de explicat!" Vă aud parcă exclamînd spontan: „Unii au numai minte iar ceilalţi sînt oameni cu inimă".

Îngăduiţi-mi să intercalez aici o observaţie ce se cuvine a fi făcută numaidecît, anume că termeni ca minte, sentiment, viaţă afectivă şi, în altă ordine de idei, morală, viciu, ateu etc. sînt termeni foarte comozi, cărora le putem atribui tot felul de

înţelesuri, dar care nu prea spun multe. Mă tem că, de cele mai multe ori, îi folosim fără a cugeta bine, fără a şti ce înseamnă de fapt. Şi totuşi sînt cuvintele cheie a atîtor conversaţii.

Ce înseamnă de fapt cuvîntul „inimă"? Ce are oare un om cu inimă?

„E un om plin de sentiment".

Dar ce este oare sentimentul? Aşa cum se întîmplă de cele mai multe ori, am înlocuit doar un cuvînt cu altul. Prin ce oare este caracterizat un om plin de sentiment?

„El vorbeşte cu totul altfel, cu mult mai multă căldură, cu voiciune, el..."

Adică cum vorbeşte cu mult mai multă căldură? cu voiciune? Numeroşi oameni „lipsiţi de sentiment" vorbesc şi ei cu multă voiciune. Folosesc oare ceilalţi alte cuvinte? Va fi oare aceasta cauza?

„Nu, dar ei par a privi şi a înfăţişa lucrurile într-o altă lumină, dintr-un alt punct de vedere".

O clipă, vă rog, căci ne apropiem parcă de obiect. Să încercăm. Să ne întoarcem la exemplele ce ni le oferă societatea.

Dacă vă străduiţi să desluşiţi şi mai precis deosebirea făcută, veţi observa că unul nu evocă, în conversaţia sa, decît particularizînd lucruri particulare, persoane particulare — că, prin urmare, critica sau elogiile sale nu privesc nici generalităţi, nici puncte de vedere, nici sfera, mai mult sau mai puţin largă, a activităţii lui, ci că degenerează numaidecît în aluzii personale pline de perfidie. Aceşti oameni sînt cei despre care ne plîngem atît de des că nu pot avea, de pildă, idei politice fără a-i ataca pe cei ce nu le împărtăşesc părerile nu numai pe tărîmul politic, ci şi ca persoane.

Celălalt însă îşi îndreaptă prea rar privirea către particular; îl consideră doar în mod asociativ în măsura în care particularul este cauza sau consecinţa altui element, în măsura în care este fragmentul unui tot; în critica sa, el trece cu vederea orice caracter personal şi analizează numaidecît problema însăşi.

Primul, atunci cînd povesteşte, face din persoana sa centrul tuturor întîmplărilor şi aduce totul la sine.

Al doilea adoptă un punct de vedere din afara sa; nu aduce totul la sine, ci este prins într-un sistem de asociații.

Primul trăiește numai în sine și pentru sine, și cea mai cruntă năpastă ce o poate afla ar fi moartea eului său.

Al doilea trăiește în alții și pentru alții, iar nenorocirea ce-l lovește nu este cea care îl privește personal, ci pe cei cu care este în relații.

Într-un cuvînt, focarul — dacă mi se îngăduie această imagine — este, la primul, propria sa persoană, iar al doilea, raporturile sale.

Iată-ne ajunși la termenul „relație". Se cuvine a-l analiza îndeaproape, căci este — metaforă perfect nimerită — „firul roșu"[3] ce străbate de la un cap la altul domeniul spiritului; este vorba de acea realitate care insuflă spirit și imaterialitate în ceea ce este material și sensibil.

Ieșiți pe cîmp și culegeți un buchet. Doriți flori de culori diferite și le rînduiți în funcție de acestea. Mai întîi adăugați cîteva flori roșii, menite să alcătuiască inima buchetului; le adăugați apoi flori albastre și de alte culori. Din nebăgare de seamă se strecoară bunăoară o floare galbenă printre cele albastre; numaidecît o scoateți. De ce oare? În locul acela nu sînt decît flori albastre; dar galbenul nefiind albastru, nu acolo îi este locul. Florile sînt, fără îndoială, lucruri sensibile percepute de simțuri; culegerea, orînduirea lor constituie de asemenea ceva sensibil; dar în clipa în care le potriviți în funcție de culoarea lor, în care vă izbește deosebirea dintre albastru și galben, ați constatat un fapt nesensibil. Priviți, vă rog: aveți în fața ochilor o floare galbenă; ea nu spune: eu nu sînt albastră. Luați o floare albastră; aspectul ei nu spune: nu sînt galbenă. Și tot astfel în toate cazurile asemănătoare. Așadar, perceperea senzorială nu indică raporturile (de asemănare și deosebire) dintre două lucruri. „Ceea ce apare în lumea sensibilă este împrăștiat, izolat; ceea ce leagă aceste elemente particulare nu se arată perceperii directe"[4]. Deci, din clipa în care ați constatat personal deosebirea, sînteți confruntat cu un fapt care nu e dat de simțuri. Realitatea aceasta imaterială se ivește de fiecare dată și numai atunci cînd facem legătura

între un element sensibil și un alt element la fel de sensibil, adică de fiecare dată numai atunci cînd avem în vedere raporturile particularului.

În fine, să luăm un ac magnetic; el este perceptibil simțurilor și ca atare nemișcat în poziția în care se află. Să luăm un al doilea ac. În sine, este și acesta pur sensibil, și ca atare imobil. Dacă însă apropiem cele două ace, ele se vor pune în mișcare de parcă s-ar fi strecurat un spirit între ele, împingîndu-le încoace și încolo. Pe acest spirit fizica îl numește forță. Acel „spirit al pămîntului", acea forță, acea „acțiune a corpurilor unele asupra altora"[5] se ivește numai în relațiile dintre două elemente, și deoarece se află între cele două, nu aparține nici unuia în parte. Astfel, deși apare în lumea sensibilă, relația este mare fapt al nesensibilului, este sufletul lumii întregi.

Știința care are drept obiect relațiile pure este filosofia.

Acum, pentru a caracteriza deosebirea dintre cele două exemple citate la începutul capitolului, putem afirma că omul plin de căldură sufletească, omul raporturilor, este filosof, iar cel egocentric nu este.

Dacă așa stau lucrurile, veți fi desigur de acord cu imaginea unui grec ilustru, care spunea: „Sub unghiul practic, toate celelalte științe sînt poate mai importante decît filozofia; niciuna însă nu este mai valoroasă."[6]

LĂMURIRI DETALIATE

„Nulle science particulière n'est possible qu'au sein de la science générale" *

COUSIN

La sfîrșitul capitolului precedent a fost dată definiția căutată: filosofia este știința relațiilor pure. Este lesne de presupus că nu sînteți pe deplin lămuriți. În rîndurile ce urmează vor fi deci menționate unele cazuri caracteristice în care filosofia își găsește

* Orice știință particulară este posibilă numai în raport cu știința generală (fr.). (N. ed.)

aplicaţia; astfel vă veţi familiariza cu expresia „Ştiinţa relaţiilor pure" — Să începem cu istoria.

Atunci cînd aflaţi evenimente orînduite cronologic şi învăţaţi numele oamenilor care le-au determinat sau influenţat, studiaţi istorie în înţelesul obişnuit al cuvîntului.

Cînd însă presupuneţi evenimentul obiectiv ca fiind cunoscut şi îl consideraţi nu atît în sine, cît în raport cu urmările ce le-a avut sau cu cauza care l-a provocat, sau ca determinant pentru acel fapt măreţ şi general numit civilizaţie[7] şi cînd consideraţi pe cîte un personaj istoric sub acelaşi unghi al raporturilor, atunci faceţi filosofia istoriei.

Cînd studiaţi religiile popoarelor păgîne din antichitate sub forma unei enumerări de zeităţi şi a faptelor săvîrşite de acestea, studiaţi mitologia în înţelesul obişnuit al cuvîntului.

Cînd însă consideraţi această teologie nu în sine, ci în măsura în care este produsul concepţiilor şi caracterului unui popor, cînd voiţi să aflaţi pînă la ce punct anumite concepţii au fost influenţate de legăturile poporului cu alte naţii sau de climă etc., faceţi filosofia mitologiei.

Atunci cînd învăţăm care sînt drepturile ce ni le garantează comunitatea de oameni pe care o numim stat, şi îndatoririle ce ne sînt impuse, precum şi dispoziţiile (legile) care reglementează drepturile şi îndatoririle în cazuri speciale, studiem dreptul în înţelesul obişnuit al termenului.

Cînd însă considerăm dreptul mai puţin sub unghiul unor dispoziţiuni întocmite pentru cazuri anume, ci ca expresie a relaţiilor de convieţuire care s-au creat în sînul unei comunităţi, sau în raport cu alte ştiinţe care au omul drept obiect (ca, de pildă, psihologia sau morala), atunci ne consacrăm filosofie dreptului.[8]

Cînd descriem anumite fapte izolate din natura sensibilă, încercînd să le găsim explicaţia, este vorba, în funcţie de natura studiată, de cîte o ştiinţă specializată — fizica (în înţelesul mai restrîns al cuvîntului), chimia, astronomia etc. — cuprinse toate sub denumirea generică de ştiinţe ale naturii. Cînd însă nu considerăm aceste obiecte particulare ale studiului naturii ca izolate, ci în raport cu cosmosul cunoscut, îmbinînd fiecare parte cu întregul, „cuprinzînd cuceririle făcute cu o privire cutezătoare spre a revela armonia lor"[9], şi, astfel, lărgind orizontul concepţiei noastre despre univers, atunci ni se dezvăluie măreţul subiect filosofic pe care Alexander von Humboldt l-a propus şi l-a tratat magistral în al său *Kosmos*[10].

Într-un cuvînt, filosofia îşi are locul pretutindeni unde lucrurile nu sînt privite ca izolate şi unde, trecînd peste particularităţile fiecărui element al raporturilor, le analizăm sub unghiul interdependenţei lor.

În acest sens fiecare ştiinţă este filosofică. Căci obiectul ştiinţei nu constă numai în a privi cunoştinţele prin prisma particularităţilor lor; ea se înalţă la rangul de ştiinţă doar în clipa în care stabileşte relaţii strînse între cunoştinţe, îmbinîndu-le într-un tot, adică sistematizîndu-le.

S-ar părea că facultatea de a privi elementele izolate ca verigi ale unui întreg este inerentă spiritului. Cert este că, pentru a dobîndi însemnătate, orice producţie intelectuală trebuie să derive dintr-o astfel de concepţie. În general, avem o vagă intuiţie a acestui fapt, care nu apare decît foarte rar pe planul conştiinţei.

Foarte puţini oameni îşi dau seama de însemnătatea covîrşitoare a *Kosmos*-ului, dar cît de numeroşi sînt cei ce vorbesc de această lucrare ca de o carte celebră. Măreţia ei constă în caracterul ei filosofic, căci nu există însemnătate reală fără filosofie.

Cîţi oameni n-au scris despre geografie, tratînd numeroase domenii ale acestei ştiinţe; dar abia studiul „măreţ şi plin de duh", al unui spirit filosofic, precum Carl Ritter, a deschis drumuri noi şi a cucerit o celebritate mondială, pentru că cuprinde cu o singură privire enorma mulţime de fapte culese pe întregul glob, prelucrîndu-le într-un tot unitar.[11]

Nu vă feriţi sufletul de o asemenea concepţie! Nu vă temeţi de cuvîntul „filosofie"! Nu cădeţi în capcana ignoranţei punînd pe seama ştiinţei păcatul de neînţelegere săvîrşit de unii slujitori

ai ei! Fiţi siguri că atunci cînd gîndirea dumneavoastră a atins anumite culmi, s-a ivit în ea — căci nu putea să nu se ivească — un sîmbure de filosofie. [12]

Filosofia nu pluteşte undeva în depărtări; ea este intim legată de orice activitate spirituală.

Cu cît am învăţat mai temeinic să cercetăm relaţiile dintre elementele dobîndite în mod izolat şi să deosebim fapte certe de cele incerte; cu cît aflăm mai mult despre eventualele deosebiri de păreri şi urmările ce acestea (şi altele) le pot avea, cu atît mai mult ne apropiem de filosofie. Filosofia pătrunde în toate ştiinţele; de aceea îi găsim urma (sau părţi de ale ei) în fiecare ştiinţă abordată cu seriozitate. Prin urmare, cu cît cunoaştem mai multe ştiinţe, cu atît posedăm mai multe noţiuni filosofice. Dar noţiuni preliminare şi fragmentare nu alcătuiesc un întreg. Filosofia cuprinde un sistem de raporturi atît de strînse, încît fragmente izolate nu au aproape nici o valoare. Prin urmare, cu cît cineva priveşte mai mult ştiinţa ca pe un bun exclusiv al său şi se preocupă mai puţin de alte ramuri, cu atît activitatea sa se va dovedi mai nefilosofică.

Nu veţi putea înţelege, de pildă, nici măcar pe marii poeţi pe care îi citiţi atît de des, dacă nu vă străduiţi să le descoperiţi însemnătatea în însuşi crezul lor filosofic.

Adevărata fire a poeziei este, după cum se ştie, nedespărţită de filosofie, căci poezia este încercarea făcută de om de a turna singularul într-un tot spre a „conferi existenţei sale o formă armonioasă". [13]

Nicăieri nu apare mai frumos latura filosofică a poeziei decît în Prologul din *Faust* al lui Goethe:

„Cînd Firea, răsucind nepăsătoare
Sileşte nesfîrşirea firului pe fus,
Cînd lucruri şi ursuz îngrămăditele fiinţe
Confuz răsună ca într-un pustiu,
Cine atunci împarte curgătorul şir,
Ca să pulseze ritmic, viu?
Cine-i acela care cheamă pe stingher
Să se unească cu obştescul cer
Spre a căuta-n sublime acorduri?
Cine furtuna o preschimbă-n patimi?
Amurgul, cu tîlc greu arzînd,
Cine-l închipuie pe cîmp trecînd?
Cine împrăştie corole, primăveri,
Pe toate căile iubirii, jertfă bucuriei?
Cine-mpleteşte frunte fără-nsemnătate
Să facă o cunună vredniciei?
Cine asigură Olimpul, veşnica dreptate?
Cine uneşte zeii, cu cuvînt încet?
A omului putere, relevată în poet" [14].*

Numai însuşindu-vă o concepţie atît de armonioasă, vă veţi putea elibera din banalitatea cotidiană, şi dintr-o existenţă „de la o zi la alta", pe care am putea s-o caracterizăm drept antifilosofică; într-adevăr, fiind preocupată exclusiv de fapte izolate, ea devine în mod fatal unilaterală. Cu greu se măsoară riscul ce-l aduce înfundarea în trivial şi refuzul concepţiilor generale, oprelişti ridicate în calea progresului. Căci tot progresul este o configuraţie nouă dată unui material vechi, spre care nu se pot înălţa, tocmai din cauza noutăţii sale, oamenii de rînd, care n-au făcut decît să treacă ca nişte umbre pe acest pămînt.

„Căci nu aceea ce sub ochii tăi
Se manifestă cu putere, cu viaţă
Periculos e şi teribil.
Teribil este şi periculos
Cel element vulgar, staţionar în lume
Ce totdeaun'a fost şi în etern va fi
Ce azi e în vigoare, fiindcă ieri era". [15]

Personificarea acestei concepţii este Mefisto, spiritul care „neagă tot".

Să năzuim către o viaţă nouă, plină de prospeţime! Să contopim ştiinţa cu viaţa reală, să evadăm din celulele înăbu-

* Traducere de Lucian Blaga, ESPLA, Bucureşti, 1955 (n. ed.).

șitoare ale contemplării abstracte! Iată stindardul științei actuale, iată vocația ei socială! Iar filosofia, mai mult decît oricare altă îndeletnicire, are datoria să țină seama de această vocație socială. Căci dintre toate relațiile, cele mai nobile sînt cele ce se țes între oameni; iubirea fiind relațiunea cea mai perfectă, pentru că este și cea mai sublimă, universală și puternică, putem afirma că filosofia, care etimologic înseamnă „iubirea de știință" φιλεο σοφια este în esență știința iubirii.

PĂRȚILE FILOSOFIEI

„Si les matières ne sont pas nouvelles, la disposition en est nouvelle. Quand on joue à la paume, c'est la meme balle dont on joue ; mais l'un la place mieux" *.

PASCAL

Din capitolele precedente, se deduce că filosofăm cînd vorbim despre relații în mod științific.

Chiar și relația stabilită între obiecte sensibile, deși există în lumea materială, constituie marea realitate imaterială. Orice obiect sensibil apare izolat, iar orice obiect izolat este sensibil; numai relația este imaterială. Aceasta fiind obiectul însuși al filosofiei, urmează că filosofia este știința imaterialului, știința rațională.

Relația însă există numai în măsura în care sîntem conștienți de ea. Conștiința aceasta făurește, la rîndul ei, alte relații în sinea și în afara sa. Prin urmare, cunoașterea se întemeiază:

— pe de o parte, pe conștiința ce o avem despre lucruri exterioare și pe interdependența lor; aceasta din urmă se naște din modificările provocate de organele sensoriale în aparatele centrale

* Dacă materiile nu sînt noi, modul cum sînt dispuse, în schimb, este nou. Cînd ne jucăm cu mingea, ne folosim toți de aceeași minge; unul însă o aruncă într-un fel mai dibaci (n. ed.).

ale creierului. Asemenea exerciții ale conștiinței se numesc *reprezentări ;*

— pe de altă parte, pe conștiința ce o avem despre reprezentări, precum și pe interdependența lor; acestea pot fi exprimate prin legi care determină acțiunea, dispariția și reapariția reprezentărilor, întemeind și condiționînd diversitatea și succesiunea stărilor sufletești. [16]

Aflarea acestora constituie obiectul primei — și celei mai de seamă — părți a filosofiei: *psihologia**.

Psihologia este știința relațiilor dintre reprezentări.

Ea nu se îndeletnicește cu producerea reprezentărilor, nu caută să afle de ce tocmai organele sensoriale sînt mijlocitoare între lumea exterioară și cea interioară etc. Se poate vorbi de psihologie, abia din clipa în care în conștiință apar mai multe reprezentări, legate între ele printr-o serie de relații.

Anumite relații se potrivesc unele cu celelalte, unindu-se pentru a forma o reprezentare totală, pe cîtă vreme, altele se opun. Pe de altă parte, unele reprezentări apărute în conștiință se află într-o asemenea relație față de altele, încît parcă le atrag pe acestea pînă în cîmpul conștiinței. Desigur ați observat că adesea un singur gînd v-a făcut să parcurgeți o serie întreagă de alte gînduri, la capătul căreia ați ajuns la reprezentări cu totul deosebite de punctul de plecare.

Cu astfel de relații, cu lămurirea modificărilor psihice de acest ordin, se ocupă așadar prima parte a științei noastre.

Partea a doua, logica, are drept obiect relațiile dintre concepte.

Se cuvine, înainte de toate, să atragem atenția cititorului asupra deosebirii fundamentale dintre reprezentarea în general și concept.

Să privim un ceasornic de buzunar; să presupunem că el atîrnă de un lanț de aur de un anumit aspect, că pe capac poartă anumite nestemate etc.

* În capitolele IV, V și VI vom expune mai pe larg unele fapte psihologice.

Iată acum alt ceasornic de buzunar, atîrnat de un lanț cu un aspect diferit, și lipsit de pietre scumpe etc. Un al treilea ceasornic, în loc să atîrne de un lanț a fost atîrnat de un dispozitiv de pe perete etc.

Despre fiecare din aceste obiecte avem o reprezentare anume, căreia i se adaugă aprecierea noastră (ne place sau ne displace). Dacă însă, în cele trei cazuri, avem în minte o singură reprezentare, anume cea a unui ceasornic de buzunar, se desprind toate relațiile fortuite și obiective — lanțul, pietrele, dispozitivul — legate de reprezentările izolate; tot astfel se spulberă și relațiile subiective care s-au putut naște între noi și obiectele reprezentate; astfel ajungem la o reprezentare generală (esența), la conceptul de ceasornic de buzunar.

Atît cît gîndirea consideră în imagini numai ceea ce este *reprezentat* în ele, lăsînd la o parte toate condițiile subiective ale reprezentării — modul de reprezentare — precum și contextul în care apare ceea ce este reprezentat, ea făurește concepte.[17] Indiferent de frecvența apariției lui în gîndire și de diversitatea de asocieri cu alte concepte, de cîte ori apare, conceptul rămîne unul și același; el este comun tuturor asocierilor în care apare în urma unor gînduri repetate și, ca atare, pare a avea calitatea unei *reprezentări generale*. Despuindu-se de conceptul pur obiectiv și cufundîndu-se complet în lucrul obiectiv reprezentat, gîndirea înfățișează obiectul și relații ale acestuia, care altminterea nu ar putea pătrunde în reprezentare. Prin urmare, conceptul este însuși obiectul cunoscut. Chiar dacă de aici nu putem deduce încă identitatea conceptului cu lucrul în sine, totuși ceea ce este (în măsura în care apare accesibil cunoașterii) nu se deosebește în nici un fel de concept (cu condiția ca acesta să corespundă adevărului); aici ni se înfățișează una din marile semnificații ce le îmbracă conceptul pentru cunoaștere. Alta constă în caracterul său general, cu condiția ca acesta să fie înțeles în sensul menționat mai sus și nu în cel al unei generalități obținute prin abstractizare. Căci datorită lui apare *esențialul* decantat de *fortuit*. Caracterul acesta general apare desigur în urma unei operații de separare însă nu prin îndepărtarea deosebirilor dintre o serie de obiecte de aceeași natură — procedeu care lasă să subsiste caracterul comun sub forma unui concept al speciei — ci prin suprimarea asocierilor fortuite în care conceptul apare în puritatea sa. Culoarea azurie poate apărea atît în flori cît și în tablouri și stofe, nota *la* în acorduri diferite. Dacă ambele reprezentări sînt rupte de aceste asocieri, obținem reprezentarea generală sau conceptul culorii azurii, al notei *la*; ruperea aceasta nu-l abstractizează nicidecum, căci conceptul își păstrează întreaga individualitate ce o avea în acele asocieri, care nu figurează moduri de a fi ale culorii azurii sau ale notei *la*.[18]

Conceptele formează acum, ca și reprezentările, anumite raporturi de armonie sau de opoziție, exprimate, de fiecare dată, de judecăți. Natura și diversitatea judecăților, cercetarea conceptelor orînduite în funcție de acestea, demonstrarea modului în care o judecată se naște din altele existente anterior (știința deducțiilor), fac obiectul logicii.[19]

A treia parte a filosofiei este *estetica*. Ea se îndeletnicește cu frumosul.

Atunci cînd sînt concepte, anumite reprezentări apar în gîndire însoțite de un adaos ce constă într-o judecată de plăcere sau repulsie.[20]

Orice simțămînt de plăcere sau repulsie presupune însă perceperea obiectului care îl trezește.

„O reprezentare neînsoțită de acel adaos de preferință sau repulsie este zisă teoretică; dacă starea aceasta stăruie, obiectu este calificat drept indiferent. Dimpotrivă, adaosul « excelent » sau « condamnabil » îi dă obiectului un predicat. Legătura dintre subiect și predicat este o judecată. Genul de judecată însă care adaugă obiectelor predicatul « excelent » sau « condamnabil » în mod nemijlocit și nevoit, așadar fără dovezi precum și fără preferință sau repulsie, este o judecată estetică".[21] Ceea ce, făcînd obiectul unei judecăți estetice, este însoțit fără rezervă de un predicat de plăcere, se numește frumos. Frumosul însă este de două feluri: frumosul sensibil și frumosul etic. Prin urmare

se împarte și estetica în estetică a operelor de artă (estetica din vorbirea curentă) și etică (de la ἠθική, morală) sau filosofia moralei.

Studiul științific al frumosului din prima categorie cere două elemente: I) perceperea sensorială; II) judecata de plăcere rezultînd atît din raporturile obiectului sensibil (forma lui) cît și din corespondențele ce le au aceste raporturi cu gîndirea noastră în general și cu facultatea noastră deductivă (rațiunea)*.

Cîteva chestiuni de estetică au fost excelent tratate de Schiller. Se impune să citãm aici următoarele considerații comparatiste făcute de el:

„Obiectele plăcute încîntă doar simțurile și tocmai prin aceasta se deosebesc de Bine, care încîntă numai rațiunea. Ele plac prin materia lor, pentru că simțurile nu pot fi afectate decît de materie; iar tot ce constă în formă place doar rațiunii.

Frumosul, ce-i drept, încîntă prin prisma simțurilor, și prin aceasta se deosebește de Bine; prin forma sa însă încîntă rațiunea, iar prin aceasta se deosebește de plăcut. Deosebirea dintre frumos și plăcut, oricît de mare ar fi în celelalte privințe, se observă mai greu. Frumosul se aseamănă cu plăcutul prin faptul că se cere oferit mereu privirii și că ne încîntă prin aspectul său. Dar se deosebește mult de plăcut prin faptul că ne încîntă prin formă, nu prin vreo senzație materială. Ce-i drept, îi place subiectului dotat cu rațiune prin faptul că acest subiect este dotat și cu simțuri; dar subiectului sensibil îi place numai în măsura în care acesta este dotat și cu rațiune.“ [22]

A doua categorie a frumosului, cu care se îndeletnicește, după cum am spus, a doua parte a esteticii — filosofia moralei sau etica — este frumosul moral.

Asemenea frumosului sensibil, o anumită vrere poate într-adevăr genera judecăți de plăcere sau repulsie. Atunci cînd dintr-o astfel de judecată estetică se naște intenția de a înăbuși

* În capitolele consacrate psihologiei vom expune mai pe larg cîteva chestiuni de logică și estetică într-o formă mai acceptabilă.

orice pornire volitivă de respingere, vrerea ce se manifestă ne oferă prilejul să o comparăm cu intenția avută. În măsura în care se arată adecvată ei, se naște o judecată morală.

Așadar, a doua parte principală a esteticii, filosofia moralei, se îndeletnicește cu frumosul determinat de judecata morală.

Ultima parte a filosofiei este metafizica. Relațiile pe care le consideră sînt, în esența lor, relații de contradicție. Există într-adevăr o categorie de reprezentări (generate de lumea sensibilă) care, cu cît chibzuim mai mult despre ele, provoacă o discrepanță, o contradicție cu atît mai pronunțată cu gîndirea obișnuită. *Scopul metafizicii constă în a dezvălui și a înlătura astfel de contradicții.*

Poate ați auzit că Zenon, un filosof grec, afirma că mișcarea nu există; probabil că v-ați îndoit atunci oarecum de integritatea sa mintală. În realitate însă, Zenon avea puțină dreptate cînd pretindea că nu există mișcarea, *pentru că ea conține o contradicție*. Îmi mișc degetul de aici pînă acolo. Înainte de a parcurge în întregime acest spațiu, degetul trebuie să fi parcurs mai întîi jumătatea spațiului; înainte însă de a parcurge această jumătate, trebuie să fi parcurs jumătatea jumătății; înainte de această nouă jumătate, trebuie să parcurgă jumătatea acesteia din urmă, și așa mai departe, pînă la infinit. Înainte ca degetul să fi parcurs distanța cea mai infimă, trebuie să fi parcurs jumătatea acestei distanțe, de aceea nici nu ajunge să parcurgă vreo distanță prin faptul că se pierde în înjumătățiri.

„Ei, asta-i bună! veți spune dumneavoastră. Mișcarea doar se produce!“

Dar aici se află o contradicție care pur și simplu nu se potrivește cu gîndirea noastră obișnuită și care îl îndemna pe Zenon să nege mișcarea în mod absolut.

Sistemul sensorial ne propune multe enigme asemănătoare, iar noi acceptăm ca adevărat ceea ce mintea cuprinde, și respingem contrariul. Astfel, de pildă, ni se pare că Soarele ar încăpea de nu știu cîte ori într-o cămăruță cît de mică, dar astronomul ne învață că Soarele este de mii de ori mai mare decît Pămîntul. Verdictul minții contrazice sistemul sensorial, și totuși îi dăm

crezare celui dintîi împotriva celui din urmă. La fel s-ar putea să fie și cu mișcarea; în același mod neagă Zenon mișcarea, pentru că o analiză aprofundată o arată de neînțeles.

Aceasta nu este nici pe departe unica contradicție din lumea sensibilă. Să încercăm să arătăm o alta.

Începeți să despicați o bucățică de lemn. Veți avea mai întîi 2 bucățele, apoi, 4, apoi 8, și așa mai departe; în cele din urmă, veți obține bucățele atît de mărunte, încît nu le mai veți putea despărți. Folosiți-vă însă de o altă unealtă și de ochelari; atunci veți putea continua cu despicarea. În cele din urmă veți obține bucățele care nu mai pot fi despicate, dar numai prin faptul că ochii voștri, chiar înarmați cu ochelari, sînt incapabili să vă ajute, și că instrumentul de care vă folosiți este prea grosolan. În mod evident, ați obține și mai multe bucățele dacă ochiul și ochelarii s-ar perfecționa.

Dar pînă unde veți merge astfel? Pînă la infinit? Cum am putea atunci ajunge la obiectul finit întreg? Dacă depășim infinitul, admițînd că, în cele din urmă, obținem particule simple dar indivizibile, se naște ideea următoare: admițînd că aceste particule sînt simple, ele nu pot avea întindere, căci tot ce are întindere poate fi împărțit. Și acum se pune întrebarea: din particulele ce nu au întindere cum se va putea forma în întindere întreaga bucată de lemn?

Dacă pornim de la particulele simple, sîntem de asemenea nevoiți să dăm înapoi, trecînd peste infinit; căci se naște întrebarea de cîte particule simple avem nevoie pentru a obține un obiect finit cu întindere în spațiu?

Iată o nouă contradicție: Luați de pildă, un ou în mînă. Oul se află în mîna dumneavoastră; este alb, are o anumită formă și mărime și o anumită greutate; este tare; are un anumit luciu etc. Lăsați-l să cadă; deodată nu se mai află în mîna dumneavoastră, ci pe jos; oul nu mai este alb, căci presupunem că gălbenușul îl mînjește; și-a pierdut rotunjimea și mărimea; nu vi se mai pare greu pentru că nu mai apasă pe mîna dumneavoastră; nu-și mai are luciul etc. Toate însușirile oului pe care le-ați observat

atîta timp cît îl țineați în mînă s-au modificat, au devenit altele; și totuși spuneam că este vorba de același ou!

Iată desigur un fapt din cele mai misterioase, și totuși căruia dintre dumneavoastră i-a dat vreodată în gînd să chibzuiască despre soluția acestei enigme, ba chiar să considere acest fapt ca misterios? Da, într-adevăr:

„Minunea cea mare este
Că minunile reale, autentice,
Pot deveni, trebuie să devină atît de zilnice!“ [23]

Dar să trecem mai departe! Priviți această masă. Constatați anumite însușiri ale ei; ea este maronie, lucioasă, grea; emite un anumit sunet, este tare etc. Dar — fapt straniu — toate aceste însușiri sînt doar relative și nu țin nicidecum de esența mesei. Maronie și lucioasă apare masa numai la lumină; fără lumină, își pierde aceste însușiri. Greutatea aceasta o are numai stînd pe pămînt; în lipsa unui corp mai voluminos care își exercită atracția asupra ei, nu ar poseda această însușire. Ea emite un sunet numai atunci cînd sînt puse în mișcare unde sonore; acolo unde nu există unde, este și ea lipsită de sunet. Toate aceste însușiri se referă de asemenea la alte lucruri, străine de esența însăși a mesei; putem, ba chiar, parțial, trebuie să facem abstracție de ele; și totuși, masa rămîne ceea ce este, căci nimic din ceea ce am observat la ea nu este esențial.

Din cele două contradicții din urmă, constatați că toate însușirile pe care le observați la corpuri nu țin de esența lor; că ele se modifică la orice schimbare, că puteți face abstracție de ele fără ca obiectul să înceteze de a fi același obiect bine determinat. În spatele tuturor acestor însuși sensibile, sau sub ele, se află ceva care este obiectul lor, purtătorul lor. Este răspunsul la întrebarea: Ce este oare aceasta care atunci cînd vibrează, emite un sunet?

Acel „Ce“, esență a lucrurilor, este inaccesibil percepenii sensoriale. Dar sîntem nevoiți să vedem în el temeiul sensorialității; se numește *substanță* (dar să ne ferim să facem o confuzie între substanță și concept). (Vezi mai sus.)

Din conceptul de substanţă, mai fac parte şi următoarele: priviţi un anumit punct al mesei, dar numai unul. Acest punct, ca element al mesei, trebuie să fie colorat, căci toată masa e colorată, să fie tare, greu etc. Punctul acesta posedă o mulţime de însuşiri. Cum este aceasta cu putinţă? Întrebarea noastră se referă doar la caracterul său unitar, şi iată că, drept răspuns, ni se prezintă multiplicitatea însuşirilor mesei. [24]

Exemplele citate ne ajung pentru a caracteriza obiectul metafizicii. [25]

O analiză mai atentă a experienţelor sensoriale ne permite să descoperim în ele contradicţii ce provoacă conflicte cu gîndirea noastră, cărora însă nu ne putem sustrage. Aşadar ne vedem nevoiţi să le înlăturăm prin completări sau corectări. Acesta este domeniul metafizicii.

Ne-am atins scopul dacă aceste cîteva exemple v-au îndemnat să chibzuiţi despre lucruri pe care, pînă acum le-aţi trecut nepăsător cu vederea şi dacă mintea dumneavoastră cuprinde clar caracterul lor încă misterios. Astfel veţi atinge culmi tot mai înalte ale culturii; căci „cu cît un om se află pe o treaptă intelectuală mai joasă, cu atît mai puţin misterioasă îi apare existenţa; într-adevăr, totul, aşa cum este — ca şi dealtfel faptul că este — i se pare de la sine înţeles“.[26]

Dar cu cît vă aflaţi pe acest tărîm, pe o treaptă mai înaltă, cu atît mai misterioase vă vor apărea aceste mistere; chiar de n-aţi izbuti să le lămuriţi, cel puţin le veţi putea izola de ceea ce aţi înţeles. A şti cum sînt lucrurile rămase neştiute înseamnă a şti mult. Fapt important, căci numai astfel vă puteţi făuri dei clare despre ceea ce ştiţi; apoi veţi aduce respectul cuvenit acelora care se îndeletnicesc cu îmbogăţirea culturii dumneavoastră şi vă urmăresc eforturile cu interes.

Nici acest respect, nici aceste eforturi să nu fie tulburate de părerile diferite sau negative ale celor care (şi în nici un domeniu faptul acesta nu apare aşa de izbitor ca în metafizică) califică drept absurde noţiunile pe care nu sînt în stare să le priceapă, care nu-şi dau osteneala să înţeleagă scopul real al metafizicii, care nu se declară nici în favoarea, dar nici împotriva unei anumite idei, ci resping cu nepăsare, îngustime de minte, ba chiar cu un fel de trufie, orice meditare asupra subiectelor mai înalte. Amintiţi-vă vorbele poetului florentin care, călăuzit şi învăţat de Virgiliu, îi întîlneşte la porţile Infernului:

„Sînt cei ce-avură inimi încuiate,
Mi s-a răspuns, şi-n ură şi-n iubire.
N-au fost nici strîmbi, nici n-au făcut dreptate.

Ei stau aici într-o învălmăşire
Cu acei îngeri, nici fideli credinţii,
Nici răzvrătiţi — şi aleargă la neştire
Goniţi din cer, să nu-i atingă sfinţii,
Zvîrliţi din fundul iadului Satanii
Să nu-i ştirbească gloria Fiinţii.
. . . .
Priveşte-i scurt şi treci mai înainte!“ [27]*

Nu este de mirare, ci dimpotrivă firesc, ca oamenii de rînd să se ridice batjocoritori împotriva unor adevăruri noi; sub batjocorire se ascunde invidia.

Fiecare adevăr pe care îl descoperim este o oglindă netulburată care împrumută ceva din strălucirea ei şi celor din jur înainte de a le reflecta imaginea. Atraşi de tot ce străluceşte, oamenii de rînd se adună, privesc în oglindă din depărtare, iar tocmai în centrul strălucirii zăresc, pe jumătate ascunsă în fund, o imagine înfricoşătoare, sinistră şi ceţoasă. Cuprinşi de groază şi repulsie, ei îşi întorc privirea de la oglindă şi o învinuiesc pe ea, învăluind în acelaşi simţămînt de ură şi oglinda şi strălucirea ei. Ceea ce i-a înspăimîntat a fost doar răsfrîngerea propriei lor nimicnicii!

* Traducere de George Buznea, Editura Univers, 1975 (n. ed.).

ANEXA

(Note și citate)

„Atîta vreme cît schelele rămîn, edificiul ni se sustrage privirii.“

A. VON HUMBOLDT

CE ESTE FILOSOFIA?

1. „La dernière chose qu'on trouve en faisant un ouvrage, est de savoir celle qu'il faut mettre la première“ *. Pascal (*Pensées*, 1, X, 29)

2. „Possedesse un uomo dei doti con angelica perfezione s'egli avra il cuore sempre cosi morti e quella faccia magistrale, non ranimata mai né dal sorriso dell'allegria né dal dolce raggio della pietá, sara per me un di que' rosaj senza fiori che mi fanno temere le spine“ * *. Ugo Fascolo (*Ultime lettre di J. Ortis*)

3. Goethe, Wahlverwandtschaften (*Afinități elective*).

4. Wilhelm von Humboldt, *Uber die Aufgabe des Geschichtschreibers.* (*Despre menirea istoricului*).

5. Bernhard Cotta, *Briefe über Humboldt's Kosmos*, I, p. 7 (*Scrisori despre „Kosmos“ de Humboldt*, I, p. 7).

6. 'Αναγκαότεραι μέν πᾶσαι αὐτῆς, αμείνων δουσεμία. Aristotele (*Mteafizica*, I, 2)

---

* Ultimul lucru ce-l găsești atunci cînd scrii o carte este cel ce se cuvine așezat la început (fr.). (N. ed.)

* * Dacă un om ar avea talente în cel mai înalt grad de perfecțiune dar inima îi va fi totdeauna nesimțitoare și fața gravă, niciodată însuflețită, nici de un surîs de bucurie, nici de dulcea rază a pietății, acel om va fi pentru mine ca un trandafir fără flori ai cărui spini îmi produc teamă (it.). (N. ed.)

7. În accepţiunea aceasta, termenul „civilizaţie" a fost folosit în mod ştiinţific mai cu seamă de Guizot în a sa Istorie a civilizaţiei în Europa şi Franţa:

„La portion qu'on est accoutumé à nommer la portion philosophique de l'histoire, les relations des événements, le lien qui les unit, leurs causes et leurs résultats, ce sont des faits, c'est de l'histoire, tout comme les récits des batailles et des événements visibles. Les faits de ce genre, sans nul doute, sont plus difficiles à démêler; on s'y trompe plus souvent; il est malaisé des les animer sous des formes claires, vives: mais cette difficulté ne change rien à leur nature; ils n'en font pas moins partie essentielle de l'histoire. — Pour mon compte, je suis convaincu qu'il y a, en effet, une destinée générale de l'humanité et, par conséquent, une histoire universelle de la civilisation à écrire. Je me hâte d'ajouter que cette histoire est la plus grande de toutes, qu'elle comprend toutes les autres"*. Guizot *(Histoire générale de la civilisation en Europe. Première leçon)*

8. Din conceptul de relaţie, deduce Stahl Dreptul în a sa *Filosofie a Dreptului;* pe acelaşi concept se întemeiază, deşi în mod mai puţin filosofic, sistemul lui Savigny şi cel al lui Beseler. În primul rînd însă se cuvine să-l cităm pe Ahrens care întemeiază evoluţia filosofică a noţiunii de Drept pe raporturile de viaţă considerate sub unghiul nu numai al faptelor, ci şi al istoriei şi al raţiunii. Vezi de acelaşi autor *Enciclopedia juridică pe baza unei filosofii etice a Dreptului* (p. 15–47).

9. Bernhard Cotta, *Briefe über Humboldt's Kosmos (Scrisori despre „Kosmos" de Humboldt)*, I, p. V.

---

* Acea parte denumită în mod obişnuit parte filosofică a istoriei, raporturile evenimentelor, legătura dintre ele, cauzele şi rezultatele lor, toate acestea sînt fapte, sînt istorie, ca şi relatările despre bătălii şi evenimente vizibile. Desigur, asemenea fapte sînt mai greu de desluşit; adesea greşim; ne vine greu să le însufleţim sub o formă limpede şi vie: dificultatea aceasta însă nu le modifică întru nimic natura; ele sînt totuşi o parte esenţială a istoriei. În ceea ce mă priveşte, sînt convins că există într-adevăr un destin general al omenirii şi, prin urmare, că ar trebui scrisă istoria universală a omenirii. Mă grăbesc să adaug că această istorie este cea mai măreaţă dintre toate, deoarece le cuprinde pe toate celelalte (fr.). (N. ed.)

10. În *Cosmos*, Alexander von Humboldt şi-a propus măreţul scop să înmănuncheze toate cunoştinţele izolate despre natură într-un tot; să contopească ştiinţele naturale într-o singură ştiinţă a naturii; să arate unitatea din multiplicitate; „să cuprindă fenomenele corpurilor fizice în interdependenţa lor universală, să vadă în natură un tot animat de forţe lăuntrice". *Cosmos*-ul năzuieşte aşadar să unească într-un focar unic toate razele cunoştinţelor noastre despre natură.

Bernhard Cotta, *Briefe über Humboldt's Kosmos (Scrisori despre „Kosmos" de Humboldt)*, I.

11. „Lucrarea măreaţă şi plină de miez a lui Carl Ritter dovedeşte că geografia nu dobîndeşte profunzime decît atunci cînd mulţimea de fapte adunate sub diferite meridiane, cuprinse dintr-o privire, se află la dispoziţia facultăţii combinatorie a raţiunii". A. von Humboldt (*Kosmos*, I, p. 18)

12. I. F. Herbart, *Aphorismen zur Einleitung in die Philosophie* Band I Hartenstein'schen Ausgabe (*Aforisme la o Introducere în filosofie* — vol. I, p. 650, ediţia Hartenstein).

13. „Poetry is the attempt which man makes to render his existence harmonious"*. Carlyle

14. Goethe, *Prolog zu „Faust" (Faust, Prolog)*.

15. Schiller, *Wallenstein's Tod*, I, 4, (*Moartea lui Wallenstein*, I, 4).

PĂRŢILE FILOSOFIEI

16. Cauza este ceva a cărui existenţă presupune în mod necesar existenţa simultană a unui altul. Condiţia este ceva fără de care un altul nu poate fi considerat ca existent. (După profesorul Suttner, Theresianum, Viena)

---

* Poezia este o încercare făcută de om pentru a conferi armonie existenţei sale (engl.). (N. ed.)

17. M. E. Drobisch, *Neue Darstellung der Logik nach ihren einfachsten Verhältnissen*, 2. Auf. § 9 (*O nouă expunere a logicii pe baza celor mai simple raporturi ale ei* – Ed. II-a, § 9).

Vezi și Herbart:

„Logica studiază într-adevăr reprezentările. Dar nu și *actul* reprezentării; deci nici modul în care ele se produc, nici starea sufletească pe care o trezesc. Ea studiază doar ceea ce este reprezentat.

Tocmai de aceea acel « ceva » este pentru logică desăvîrșit și determinat; nu urmează să fie generat, sau perceput, sau supus capriciilor stărilor sufletești. Este cuprins, notat, conceput. De aceea se numește concept. Dar logica nu se ocupă de ceea ce se concepe.

Ea presupune acel « ceva » ca însușit și cunoscut. Nu ne-ar putea deci informa despre el, dacă conceptele nu ar stabili o interdependență de raporturi: unele se exclud reciproc, altele se opun, iar altele se regăsesc unele în celelalte. Un concept nu se poate forma decît o singură dată, căci dacă ni s-ar prezenta de mai multe ori și în feluri diferite, ar fi mereu unul și același concept". I. F. Herbart, *Hauptpunkte der Logik*, 1808, Bd. I (*Punctele principale ale logicii*, 1808, vol. I, Ediția Hartenstein, p. 467)

18. În acest domeniu se pot, într-adevăr, forma abstracțiuni (dar să ne ferim să credem că fiecare concept este în mod necesar abstract). Partea principală a conceptului complex „ceasornic de buzunar" este ceasornic; determinîndu-i acesteia conceptul, abstractizăm, adică lăsăm la o parte toate genurile particulare de ceasornic (de buzunar, de perete, clepsidră etc. ca fiind fortuite și nu esențiale, pentru a ajunge la „ceasornic" ca concep de specie.

Avînd în vedere iarăși componenta principală – de pildă „instrument" – și propunîndu-ne să determinăm conceptul acesteia trebuie să facem abstracție de multitudinea tuturor felurilor de instrumente pentru a reține doar *instrumentul ca atare* (în cazul acesta ca concept de specie).

Abstractizînd mai departe, ajungem, de pildă, la conceptele următoare: obiect făurit de om; obiecte făurite în general; ființă etc.

Acesta este drumul urmat de abstractizare, drumul invers (de la abstract la concret) e cel al determinării.

Asbtractizare ↑		Determinare ↓
	Ființă	
	Esență	
	Obiect făurit	
	Obiect făurit de om	
	Instrument	
	Ceasornic	
	Ceasdrnic de buzunar	
	Un anume ceasornic de buzunar	

Din totalitatea celor existente, putem acum determina rezultatele finale ale procesului de abstractizare, acestea fiind, de pildă, conceptele: ființă, unul, mărime etc. După Hegel, scopul logicii constă în studiul conceptelor cele mai abstracte:

„Logica, spune el, este cea mai grea dintre științe, pentru că nu operează cu obiecte vizibile, nici măcar, ca geometria, cu reprezentări abstracte și sensibile, ci cu abstracțiuni pure, și pentru că cere gînditorului o tehnică specială și puterea de a se insera într-o idee pură, de a o fixa, de a se mișca în ea." G. W. Hegel, *Encyklopädie der Philosophischen Wissenschaften. Erster theil. Die Wissenschaft der Logik*, §19 (*Enciclopedia științelor filosofice. Parte I-a. Știința Logicii*, §19).

19. Se cuvine totuși să atragem atenția cititorului asupra unei inconsecvențe a logicii formale. După cum se știe, în evoluția psihologică, judecățile preced conceptele, și anume, în mod necesar, cele negative. Cu atît mai greu se înțelege de ce logica formală pornește de la o teorie a conceptelor, urmată de teoria judecăților, căreia i se adaugă cea a raționamentului. Justificarea propusă în logicile formale arată viciul acestei împărțiri.

Ca dovadă, ne vom ridica împotriva lui Herbart și lui Drobisch, doi dintre logicienii cei mai competenți.

La începutul celui de al doilea capitol al *Logicii* sale* (teoria judecăților), Herbart afirmă: „În primul capitol, logica a studiat conceptele nu ca fiind izolate, ci sub unghiul interdependenței lor în funcție de impor-

* În: *Lehrbruch zur Einleitung in die Philosophie*, Band I (*Manual de Introducere în filosofie*, vol. I), ediția Hartenstein, p. 91.

tanță și cuprins; de aceea, în capitolul II nu voi trata această interdependență, care ne este cunoscută ca desăvîrșită și bine stabilită. Dar există o deosebire între structura inerentă conceptelor și geneza acestei structuri în gîndire. Putem surprinde anumite forme ale acestei geneze, dacă admitem că, unele concepte întîlnindu-se în procesul gîndirii, ele se pot asocia sau nu. Nehotărîrea aceasta ridică o întrebare, iar răspunsul va fi o judecată. În cazul acesta, gîndirea este un simplu mijloc, un vehicul, datorită căruia conceptele se unesc; dar potrivirea sau nepotrivirea lor depinde numai de ele".

Cu alte cuvinte, depinde de concordanța sau opoziția lor. Această chestiune însă a fost tratată în teoria conceptelor. Astfel deci, împărțirea materiei nu-și poate găsi justificare, ci „trebuie făcută o deosebire între structură și geneza structurii". Dar tocmai această geneză, această nehotărîre nu este de domeniul logicii, ci ține numai de psihologie. „S nu este P" (S < —P) este și rămîne în mod logic o judecată, indiferent dacă o formulăm în timpul genezei structurii sau după ce structura a fost stabilită. Astfel procedînd, se introduce în logică o determinare temporală și o relație subiectivă, adică acel element psihologic pe care Herbart (pe drept cuvînt) voia să-l excludă.

În *Punctele principale ale logicii* de același autor*, găsim aceeași inconsecvență atunci cînd el face deosebirea următoare: „Cînd două concepte tind să formeze un concept unic, dar încă nu s-au contopit, se naște o judecată".

O afirmație a lui Drobisch apare și mai labilă**. „Cert este că, în lipsa activității judecății, nu am putea făuri concepte, nici surprinde formele lor; că, așadar, conceptele formate sînt întotdeauna precedate de judecăți care le formează. De aici nu urmează însă nicidecum că, într-un tratat despre logică, teoria formelor de judecată trebuie să preceadă cea a formelor conceptelor; dimpotrivă, redactîndu-și tratatul, autorul își dă seama că nu va putea face o expunere detaliată și firească a formelor judecății decît dacă sînt presupuse ca fiind cunoscute formele conceptelor". Poate însă fi vorba de o expunere firească atunci cînd anumite forme sînt studiate numai

* Band I, ediția Hartenstein, 1808, p. 470.
** *Logika*, ediția a II-a, § 10.

după ce alte forme, posterioare celor dintîi, sînt presupuse ca fiind cunoscute? Ni se înfățișează aici, desigur, un ὕστερου πρότερου iar orice încercare de justificare constituie un artificiu. Cum ar putea fi artificial ceea ce se deduce numai din cercetarea *ființei* judecății? Iar dacă, pe această cale, nu se poate lămuri limpede vreo formă a judecății, aceasta înseamnă că ea nu ține nici de caracterul detaliat al expunerii, nici de logică în general. Mai jos, Drobisch scrie: „Dacă începem studiul logicii cu cel al judecății, este necesar să tratăm simultan și formele judecății precum și conceptele, ceea ce ar produce o confuzie susceptibilă de a altera caracterul sistematic al lucrării"; caracterul sistematic, răspundem noi, este ceva mult prea relativ ca să apară ca o justificare. El depinde atît de autor, cît și de cititor. Nu ajunge ca Logica să fie împărțită în trei diviziuni (teoria conceptelor, a judecății, a raționamentului), pentru ca să fie și sistematică; iar oricît de sistematică ar fi o expunere întemeiată pe acest principiu, ea ar părea lipsită de sistem celui obișnuit să pornească de la formele judecății.

Din cele spuse, reiese că logica formală, atunci cînd procedează consecvent și metodic, trebuie să pornească de la formele judecății, pe care va întemeia studiul interdependenței conceptelor și cel al formelor de raționament.

20. Vezi Herbart, *Lehrbuch zur Einleitung (Manual de Introducere...)* vol. I, p. 49, ed. citată.

21. Herbart, *Kurze Encyklopädie der Philosophie aus praktischen Gesichtspunkten entworfen*, Band II (*Scurtă enciclopedie de filosofie privită sub unghiul practic*, vol. II, ediția Hartenstein, p. 74).

22. Schiller, *Zerstreute Betrachtungen über verschiedene ästhetische Gegenstände (Considerații întîmplătoare despre felurite chestiuni de estetică)*. În această disertație, Schiller se bazează întru totul pe teoria lui Kant. Punctul de plecare al ideilor sale se află în *Critica judecății estetice* de Kant (vol. VII, *Opere complete*, editate de Hartenstein, 1839, p. 46—62, p. 92 și urm.).

23. Lessing (*Nathan*, I, 2).

24. Nimeni nu a surprins și redat contradicțiile metafizice mai bine decît Herbart. Drept dovadă vom cita următoarele pasaje din al său *Manual de Introducere...*:

„Esenţa lucrurilor nu ne este dată prin simţuri. Căci

1. Proprietăţile lucrurilor cunoscute prin pricepere sînt toate relative. Împrejurările nu numai intervin în percepere, dar o determină într-atît încît, în lipsa acestor împrejurări fortuite, lucrurile nici nu ar poseda aceste proprietăţi. Un corp are o culoare; dar nu şi în lipsa luminii. Ce devine această însuşire în întuneric? El dă un sunet; dar nu şi în lipsă de aer; ce devine această însuşire în vid? El are greutate, dar numai pe pămînt; pe Soare, greutatea sa s-ar mări, iar în vid ar dispărea. El este casabil, dacă-l spargem; dur sau moale atunci cînd vrem să pătrundem în el; se topeşte dacă îl apropiem de foc — altfel, niciuna din însuşiri nu indică ceea ce este lucrul în sine, atunci cînd nu intervine nimic.

2. Pluralitatea însuşirilor nu se împacă cu unitatea obiectului. La întrebarea: « Ce este acest obiect?» răspunsul constă în suma caracteristicilor lui, după formula: obiectul acesta este a şi b, c şi d şi e. Dacă am lua răspunsul în sensul lui literal, ar ieşi o absurditate, căci e vorba de o unitate, deci nicidecum de o multitudine susceptibilă de a fi rezumată într-o sumă, dar nu şi a fi redusă la unitate. Răspunsul trebuie înţeles astfel: obiectul este posesorul acelor însuşiri, care permit ca el să fie recunoscut. Tocmai prin faptul că trebuie să-l recunoaştem după ceea ce este el, ne vedem siliţi să mărturisim că obiectul însuşi — posesorul acelor însuşiri — rămîne necunoscut.

Materia întinsă trebuie să se întindă prin multe şi diferite părţi ale spaţiului, despărţite unele de altele; termenul însuşi arată aici că acel unu ce se întinde este identic cu multitudinea în care s-a situat prin întindere. Prin simplul fapt că gîndim materia, facem o împărţire ce poate fi dusă pînă la infinit, pentru că fiecare părticică se cuvine gîndită, la rîndul ei, ca întinsă. Nu ne este cu putinţă să ne precizăm gîndul, căci reprezentarea noastră despre materii se află într-o perpetuă devenire, nedesăvîrşindu-se niciodată. Ne mulţumim aşadar cu o formulă generală şi definim materia ca fiind ceea ce poate fi divizat la infinit.

Nu surprindem deci niciodată ceea ce, după părerea noastră, constituie adevărata materie, căci nu surprindem niciodată toate particulele ei, particule ultime, pentru că ar însemna să trecem peste infinitatea împărţirilor.

Nu ajunge să ne reprezentăm această împărţire ca o muncă fără de sfîrşit. Într-adevăr, înainte chiar de a efectua prima tăietură în masa de

materie din faţa noastră, ni se oferă posibilităţi infinit de felurite de a face tăietura. Cu această idee am procedat dintr-o dată la împărţirea infinită, totală; am ajuns cu gîndul la particulele ultime, singurul scop al nostru. Dar la întrebarea: « Ce sînt oare aceste particule?» răspunsul este: « Fiecare particulă trebuie să fie omogenă întregului, gîndit ca omogen». Dar el a fost gîndit ca omogen în măsura în care este materie — a cărei esenţă, de altfel, nu este luată aici în consideraţie. Aşadar, fiecare particulă este, la rîndul ei, materie; prin urmare, este întinsă şi poate deci fi împărţită. Această consideraţie răstoarnă concluzia la care am ajuns adineaori, anume că împărţirea s-a desăvîrşit. Începem o nouă împărţire; am intrat într-un cerc vicios.

Dacă procedăm invers, pornind de la un corp simplu pentru a imagina materia pe care poate o genereaza, ajungem la întrebarea: de cîte corpuri simple am avea nevoie spre a umple un spaţiu finit? În mod evident, s-ar fi cuvenit să trecem — de astă dată invers — peste infinitul de care vorbeam mai sus, căci acum, în locul unei împărţiri, ni se prezintă un corp compus. Materia nu poate fi deci generată de un corp simplu, căci nu există nicăieri vreo trecere de la un corp simplu la unul compus.

Materia ne confruntă aşadar cu o contradicţie dublă şi totală:

1 — o mărime finită compusă dintr-o multitudine infinită de particule;

2 — un « ceva» pe care ni-l reprezentăm ca real, deşi nu surprindem niciodată particulele ultime, cu adevărat reale; nu putem depăşi stadiul lor de agregare fortuită, nulă; ba, mai mult: în gînd nu ne putem întoarce niciodată de la presupusa entitate reală la acel « ceva» sensibil.

Văzînd, pipăind materia, am crezut că am prins o entitate reală, finită; infinitul se introduce în finit, fără totuşi a putea mări volumul finit; realitatea se îndepărtează, dispărînd în infinitul mic; dar chiar de ar rămîne prezentă, tot nu am putea întemeia pe ea corpurile reale din faţa noastră, după cum refuzăm să ne lipsim de această realitate şi să calificăm materia drept simplă aparenţă". I. F. Herbart, *Lehrbuch zur Einleitung in die Philosophie*, Band I (*Manual de Introducere în filosofie*, vol. I), ediţia Hartenstein, p. 177 şi urm.

25. Am trecut cu vederea, ca fiind nejustificată, vechea împărţire a metafizicii în ontologie, psihologie raţională, cosmologie şi teologie raţională, aşa cum o menţionează Hegel în § 33—36 ale *Enciclopediei* sale.

Cosmologia trebuie să țină de științele naturii, iar teologia cu adevărat științifică este de domeniul psihologiei.

26. Arthur Schopenhauer.

27. Versurile apar în *Divina Comedie* de Dànte (*Infernul*, III, V, 34–42 și 51:

„*Questo misero modo*
Tengon l'anime triste di coloro
Che visser senza infamia e scuza lodo.
Mischiate sono a quel cattivo coro
Degli angeli che non furon ribelli,
Ne fur fedelli a Dio, ma per se foro.
E cacciarli i ciel per non esser mon belli
Ne'lo profondo inferno gli riceve,
chè alcuna gloria i rei avrebber d elli.
....
Non ragionam di lor, ma guarda e passal"

CUPRINS

CATALOG GENERAL CRONOLOGIC AL „BIBLIOTECII PENTRU TOŢI" (1961–1986)

1961

53–54. G. Călinescu – *Enigma Otiliei*, roman, 2 vol.; ed. a II-a, 1967; ed. a III-a, 1969.
55. Mark Twain – *Un yankeu la curtea regelui Arthur*, roman.
56. Aleksei Tolstoi – *Gobelinul reginei Maria-Antoinette*, povestiri.
57. Eusebiu Camilar – *Negura*, roman.
58. G. Karaslavov – *Tango*, nuvele.
59. Şalom Alehem – *Tevi lăptarul*, roman.
60. Mihail Sadoveanu – *Locul unde nu s-a întîmplat nimic. Însemnările lui Neculai Manea*, romane.
61. Mikszáth Kálmán – *Căsătorie ciudată*, roman.
62. A. P. Cehov – *Doamna cu căţelul şi alte povestiri.*
63. G. Topîrceanu – *Balade vesele şi triste*, versuri; ed. a II-a, 1966.
64. Jan Drda – *Orăşelul de pe coline*, roman.
65. L. N. Tolstoi – *După bal*, nuvele.
66. Eugen Barbu – *Tereza*, nuvele.
67–68. Titus Popovici – *Setea*, roman, 2 vol.
69. Guy de Maupassant – *O viaţă*, roman.
70. Rabindranath Tagore – *Ghirlanda dragostei*, povestiri.
71. Gala Galaction – *Lîngă apa Vodislavei*, nuvele.
72. Eugen Jebeleanu – *Poezii şi poeme.*

73. M. I. Lermontov – *Un erou al timpului nostru*, roman.
74. Heinrich Mann – *Profesorul Unrat (Sfîrşitul unui tiran)*, roman.
75. Ioan Slavici – *Mara*, roman.
76. John Galsworthy – *Mărul în floare*, nuvele.
77. Anton Pann – *Fabule şi istorioare. Năzdrăvăniile lui Nastratin Hogea.*
78. Mihail Sadoveanu – *Mitrea Cocor. Aventură în Lunca Dunării*, romane.
79. N. V. Gogol – *Serile în cătunul de lîngă Dikanka*, povestiri.
80–81. V. Em. Galan – *Zorii robilor*, roman, 2 vol.
82. * * * – *Isprăvile unor vîntură-lume* (proză picarescă spaniolă).
83. Barbu Delavrancea – *Sultănica*, nuvele.
84. Leonid Leonov – *Bursucii*, roman.
85. Theodor Storm – *Iezerul albinelor*, nuvele.
86. Miron Costin – *Letopiseţul Ţării Moldovei. De neamul moldovenilor.*
87. Konstantin Fedin – *Fraţii*, roman.
88. Francisc Munteanu – *Lenţa*, nuvele.
89–90. Mihail Şolohov – *Pămînt desţelenit*, roman, 2 vol.
91. Al. I. Odobescu – *Pseudo-cynegeticos sau Falş tractat de vînătorie. Scene istorice*; ed. a II-a, 1984, cu titlul: *Scene istorice. Pseudo-cynegeticos.*
92. Vadim Kojevnikov – *Vi-l prezint pe Baluev*, roman.
93–94. Stendhal – *Roşu şi negru*, roman, 2 vol.; ed. a II-a, 1966.
95. Nagy István – *La cea mai înaltă tensiune*, roman.
96. D. Furmanov – *Ceapaev*, roman.
97. Gr. Alexandrescu – *Poezii. Memorial de călătorie*; ed. a II-a, 1974.
98. Maria Banuş – *Poezii.*
99. Honoré de Balzac – *César Birotteau*, roman.
100. * * * – *Tinereţe fără bătrîneţe... Basme populare româneşti*; ed. a II-a, 1967, în 2 vol. (nr. 100 şi 100 bis) cu titlurile: I. *Tinereţe fără bătrîneţe*, II. *Făt-Frumos cu părul de aur.*
101–102. Sinclair Lewis – *Kingsblood, urmaşul regilor*, roman, 2 vol.
103. Mihail Sadoveanu – *Venea o moară pe Siret*, roman; ed. a II-a, 1969.
104. Vasile Alecsandri – *Chiriţa în Iaşi sau Două fete şi-o neneacă*, comedii; ed. a II-a, 1973.

1962

105. Vasile Alecsandri – *Fîntîna Blanduziei*, drame istorice; ed. a II-a, 1973.
106–107. Cezar Petrescu – *Întunecare*, roman, 2 vol.; ed. a II-a, 1965, ed. a III-a, 1966.
108. Zaharia Stancu – *Costandina*, episoade.
109. A. S. Puşkin – *Poezii.*
110. Boris Polevoi – *Povestea unui om adevărat*, roman.
111–112 Duiliu Zamfirescu – *Scrieri alese*, 2 vol. (I. *Spre mare*, nuvele, II. *Viaţa la ţară. Tănase Scatiu*, romane).
113–114. Konstantin Fedin – *Oraşe şi ani*, roman, 2 vol.
115–116. Charles Dickens – *Marile speranţe*, roman, 2 vol.; ed. a II-a, 1968; ed. a III-a, 1969.
117. Edmond Rostand – *Cyrano de Bergerac*, comedie eroică, ed. a II-a, 1969.
118. Jean Bart – *Europolis*, roman; ed. a II-a, 1971.
119. I. S. Turgheniev – *Părinţi şi copii*, roman.
120. Halldór Laxness – *Clopotul din Islanda*, roman.
121. Aurel Mihale – *Nopţi înfrigurate*, nuvele.
122. Marie Majerová – *Sirena*, roman.
123–124. F. M. Dostoievski – *Crimă şi pedeapsă*, roman, 2 vol.; ed. a II-a, 1975.
125–129. Camil Petrescu – *Un om între oameni*, roman, 5 vol.
130. W. Shakespeare – *Romeo şi Julieta. Hamlet*, tragedii.
131. Asztalos István – *Duminică cu dragoste*, nuvele şi povestiri.
132. Ion Călugăru – *Copilăria unui netrebnic*, roman.
133–134. Lion Feuchtwanger – *Goya sau Drumul spinos al cunoaşterii*, roman, 2 vol.
135. Al. Sahia – *Execuţia din primăvară*, nuvele, povestiri, reportaje şi articole.
136–140. Victor Hugo – *Mizerabilii*, roman, 5 vol.; ed. a II-a, 1969; ed. a III-a, 1971.
141–142. Ion Agârbiceanu – *Arhanghelii*, roman, 2 vol.
143. N. Ostrovski – *Aşa s-a călit oţelul*, roman.
144–145. J. W. Goethe – *Faust*, 2 vol.; ed. a II-a, 1968.

146. Marcel Breslașu — *Dialectica poeziei și Niște fabule.*
147. Abatele Prévost d'Exiles — *Manon Lescaut*, roman, ed. a II-a, 1969.
148. Mihail Sadoveanu — *Nicoară Potcoavă*, roman.
149. N. V. Gogol — *Mantaua. Povestiri din Petersburg.*
150. Alberto Moravia — *Povestiri din Roma. Noi povestiri din Roma.*
151. Voltaire — *Naivul*, povestiri filozofice.
152. Radu Boureanu — *Vioara cosmică*, versuri.
153. Gustav Flaubert — *Doamna Bovary*, roman; ed. a II-a, 1970.
154. Geo Bogza — *Țara de piatră*, reportaje.
155. Božena Nemčova — *Bunicuța*, roman.
156. Nicolae Spătaru Milescu — *Jurnal de călătorie în China.*

1963

157—159. Mihail Sadoveanu — *Frații Jderi*, roman, 3 vol. (I. *Ucenicia lui Ionuț*, II. *Izvorul alb*, III. *Oamenii Măriei-Sale*); ed. a II-a, 1975.
160. La Fontaine — *Fabule.*
161—162. Liviu Rebreanu — *Ion*, roman, 2 vol. (I. *Glasul pămîntului*, II. *Glasul iubirii*); ed. a II-a, 1965; ed. a III-a, 1967.
163. Șota Rustaveli — *Viteazul în piele de tigru.*
164. Homer — *Odiseea.*
165. Garabet Ibrăileanu — *Adela, fragment din jurnalul lui Emil Codrescu*; ed. a II-a, 1966, cuprinzînd, în plus: *Privind viața și Amintiri din copilărie și adolescență*; ed. a III-a, 1969.
166. Aleksis Kivi — *Cei șapte frați*, roman.
167—169. William Thackeray — *Bîlciul deșertăciunilor*, roman, 3 vol.; ed. a II-a, 1972.
170. I. A. Bassarabescu — *Pe drezină*, nuvele, schițe, amintiri.
171. Maxim Gorki — *Foma Gordeev*, roman.
172. Alecu Russo — *Piatra Teiului*, scrieri alese; ed. a II-a, 1967; ed. a III-a, 1985, cu titlul: *Cîntarea României.*
173—175. Aleksei Tolstoi — *Calvarul*, roman, 3 vol.
176. Carlo Levi — *Cristos s-a oprit la Eboli*, roman.
177. A. S. Pușkin — *Dama de pică*, proză.

178—179. Gárdonyi Gèza — *Stelele din Eger*, roman, 2 vol.
180. C. Negruzzi — *Păcatele tinereților*, scrieri alese.
181—182. Walter Scott — *Ivanhoe*, roman, 2 vol.; ed. a II-a, 1970.
183—185. Boleslaw Prus — *Păpușa*, roman, 3 vol.
186. Panait Cerna — *Poezii*; ed. a II-a, 1968, cu titlul: *Floare și genune.*
187. Romain Roland — *Colas Breugnon*, roman.
188. A. P. Cehov — *Un impresar sub divan*, schițe umoristice.
189. Sütö András — *Cireșe tomnatice*, schițe și povestiri.
190. Miron Radu Paraschivescu — *Declarația patetică. Cîntice țigănești. Laude și alte poeme.*
191. * * * — *Antologia poeziei chineze clasice (secolul al XI-lea î.e.n. — 1911).*
192. Victor Ion Popa — *Velerim și Veler Doamne*, roman.
193—194. John Steinbeck — *Fructele mîniei*, roman, 2 vol.
195. G. Bernard Shaw — *Cezar și Cleopatra*, teatru.
196. Delavrancea — *Apus de soare*, teatru; ed. a II-a, 1971.
197—200. Lev Tolstoi — *Război și pace*, roman, 4 vol.
201. I. Al. Brătescu-Voinești — *Întuneric și lumină*, schițe și povestiri.
202. Mihail Șolohov — *Povestiri de pe Don. Soarta unui om.*
203. Jules Verne — *De la pămînt la Lună*, roman.
204. Peter Abrahams — *În calea trăsnetului*, roman.
205. Ion Neculce — *O samă de cuvinte. Letopisețul Țării Moldovei.*
206—208. Lesage — *Gil Blas*, roman, 3 vol.
209—210 * * * — *Nuvela americană contemporană*, antologie, 2 vol.
211. Mihail Sadoveanu — *Baltagul*, roman.

1964

212—213. Thomas Hardy — *Tess d'Urberville*, roman, 2 vol.; ed. a II-a, 1972.
214. Honorè de Balzac — *Moș Goriot*, roman; ed. a II-a, 1972.
215. Karel Čapek — *Război cu salamandrele*, roman.
216—217. I. L. Caragiale — *Schițe și amintiri*, 2 vol. (I. *Căldură mare*, II. *Lanțul slăbiciunilor*); ed. a II-a, 1973.
218. Maxim Gorki — *Mama*, roman.

219. * * * — *Cinel-cinel*, culegere de ghicitori.
220. Konstantin Fedin — *Sanatoriul Arkthur*, roman.
221. Ernest Hemingway — *Cîştigătorul nu ia nimic*, nuvele.
222. Cicerone Theodorescu — *Poteca lumii*, versuri alese.
223—224. Charles de Coster — *Ulenspiegel*, 2 vol.
225—226. Camil Petrescu — *Teatru*, 2 vol. (I. *Bălcescu*, II. *Suflete tari*).
227. Móricz Zsigmond — *Un om fericit*, roman.
228. * * * — *De-ale lui Păcală*, snoave populare.
229. W. Shakespeare — *Richard al III-lea*, tragedie.
230. M. A. Asturias — *Dxmnul Preşedinte*, roman.
231—235. Roger Martin du Gard — *Familia Thibault*, roman, 5 vol.
236. Damian Stănoiu — *Alegere de stareţă*, nuvele şi romane.
237. Aleko Konstantinov — *Bai Ganiu*, roman.
238—239. L. N. Tolstoi — *Învierea*, roman, 2 vol.
240. Daniel Defoe — *Robinson Crusoe*, roman; ed. a II-a, 1971.
241. Mihail Kogălniceanu — *Tainele inimei*, scrieri alese; ed. a II-a, 1973.
242—243. Anna Seghers — *Morţii rămîn tineri*, roman, 2 vol.
244. Branislav Nuşici — *Un individ suspect*, comedii.
245—246. * * * — *Dramaturgia română contemporană*, culegere, 2 vol.
247—249. * * * — *Nuvela română contemporană*, culegere, 3 vol.
250. * * * — *Poezia română contemporană*, culegere.
251—252. Alexandre Dumas — *Cei trei muşchetari*, roman, 2 vol.
253—254. I. A. Goncearov — *Oblomov*, roman, 2 vol.
255. Vergiliu — *Eneida*.
256. Alphonse Daudet — *Scrisori din moara mea. Povestiri de luni*.
257—259. J. Hašek — *Peripeţiile bravului soldat Švejk*, roman, 3 vol.
260. Nicolae Labiş — *Moartea căprioarei*, versuri.
261. St. Žermoski — *Ecourile pădurii*, nuvele.
262. Mark Twain — *Bancnota de un milion de lire*, schiţe, nuvele, pamflete.
263. Dinicu Golescu — *Însemnare a călătoriii mele*.
264. Saadi din Şiraz — *Golestan (Grădina florilor)*.
265—266. *Viaţa lui Benvenuto Celini scrisă de el însuşi*, 2 vol.
267. Emil Gîrleanu — *Nucul lui Odobac*, schiţe şi nuvele.
268. Molière — *Avarul*, comedii.

1965

269. Schiller — *Hoţii. Don Carlos*, drame.
270. Pr. Mèrimèe — *Carmen*, nuvele.
271. Mihail Sorbul — *Patima roşie*, teatru.
272. Thomas Mann — *Moartea la Veneţia*, nuvele.
273. Mihail Sadoveanu — *Cozma Răcoare*, povestiri.
274—275. Gh. Brăescu — *Scrieri alese*, 2 vol. (I. *La Clubul decavaţilor*, II. *Amintiri*).
276—277. Stendhal — *Mînăstirea din Parma*, roman, 2 vol.; ed. a II-a, 1970.
278. Sinclair Lewis — *Babbit*, roman.
279. Euripide — *Bachantele*, teatru *(Alcesta, Medeea, Bachantele, Ciclopul)*.
280—281. Octavian Goga — *Poezii*, 2 vol. (I. *Ne cheamă pămîntul*, II. *Cîntece fără ţară*); ed. a II-a, 1967, ed. a III-a, 1970.
282—284. Theodore Dreiser — *O tragedie americană*, roman, 3 vol.; ed. a II-a, 1973.
285—286. F. M. Dostoievski — *Idiotul*, roman, 2 vol.
287. B. P. Schelley — *Prometeu descătuşat*, poezii şi poeme.
288. G. Bacovia — *Plumb*, versuri şi proză; ed. a II-a, 1981.
289—290. E. A. Poe — *Proză*, 2 vol. (I. *Prăbuşirea casei Usher*, II. *Aventurile lui Gordon Pym*).
291—292. Camil Petrescu — *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, roman, 2 vol.; ed. a II-a, 1966.
293. Mihail Sebastian — *Jocul de-a vacanţa*, teatru.
294. Erich Maria Remarque — *Pe frontul de vest nimic nou*, roman.
295—296. * * * — *Nuvele sovietice, 1945—1965*, antologie, 2 vol. *(I. Coliba din pădure, II. Ruguri pe zăpadă)*.
297—299. Liviu Rebreanu — *Nuvele*, 3 vol. (I. *Golanii*, II. *Calvarul*, III. *Ciuleandra*).
300. Guy de Maupassant — *Bel-Ami*, roman; ed. a II-a, 1969.
301. Giuseppe Tomasi di Lampedusa — *Ghepardul*, roman şi nuvele; ed. a II-a, 1973.
302—303. Jókai Mór — *Omul de aur*, roman, 2 vol.; ed. a II-a, 1972.
304. Heinrich Böll — *Casa văduvelor*, roman.
305. Al. Vlahuţă — *Iubire*, poezii.

306–307. Sofocle – *Teatru*, 2 vol. (I. *Electra*, II. *Oedip rege*).
308. Fr. Dürenmatt – *Romulus cel Mare*, teatru.
309. Matei Caragiale – *Craii de Curtea-Veche*, roman.
310. H. Ch. Andersen – *Crăiasa zăpezii*, basme.
311–313. Ch. Dickens – *Viața lui David Copperfield*, roman, 3 vol.; ed. a II-a, 1971.
314–315. * * * – *Proză umoristică engleză*, 2 vol. (I. *Povestea butoiului*, II. *Stafia familiei Canterville*).

1966

316. A. Malraux – *Conduita umană*, roman.
317. D. Bolintineanu – *Legende istorice*, poezii; ed. a II-a, 1972.
318–319. Ch. Brontë – *Jane Eyre*, roman, 2 vol.; ed. a II-a, 1970.
320. M. Eminescu – *Geniu pustiu*, proză.
321. Björnstjerne Björnson – *Fata pescarului*, povestiri.
322–324. Lion Feuchtwanger – *Vulpile în vie*, roman, 3 vol.; ed. a II-a, 1973.
325–326. Rudward Kipling – *Cartea junglei. A doua carte a junglei*, 2 vol.; ed. a II-a, 1969.
327. Victor Eftimiu – *Cocoșul negru*, teatru.
328. Ion Marin Sadoveanu – *Sfîrșit de veac în București*, roman.
329. Alexandre Dumas-fiul – *Dama cu camelii*, roman; ed. a II-a, 1969.
330. Ovidiu – *Epistole din exil*.
331–332. Jean de la Bruyère – *Caracterele sau moravurile acestui veac*, 2 vol.; ed. a II-a, 1968.
333. Terențiu. Seneca – *Eunucul. Medeea*, teatru.
334. I. Peltz – *Calea Văcărești*, roman.
335. H. G. Wells – *Omul invizibil. Primii oameni în Lună*, romane.
336. Eugen Barbu – *Groapa*, roman.
337. Marin Preda – *Întîlnirea din Pămînturi. Desfășurarea*, nuvele.
338–340. Georges Duhamel – *Viața și aventurile lui Salavin*, roman, 3 vol.
341. Zaharia Stancu – *Pădurea nebună*, roman.
342. * * * – *Apa trece, pietrele rămîn*, proverbe românești.

343. Jean Giraudoux – *Război cu Troia nu se face*, teatru.
344. William Faulkner – *Ursul*, nuvele.
345–346. G. Boccaccio – *Decameronul*, 2 vol.; ed. a II-a, 1975.
347. I. S. Turgheniev – *Povestirile unui vînător*.
348. George Sand – *Tinerețea lui Etienne Depardieu*, roman.
349–350. Hortensia Papadat-Bengescu – *Fecioarele despletite. Concert din muzică de Bach. Drumul ascuns*, romane, 2 vol.
351–352. Thomas Mann – *Casa Buddenbrook (Destinul unei familii)*, roman, 2 vol.
353. George Călinescu – *Ion Creangă*, viața și opera („cultură generală").
354. Pedro Calderon de la Barca – *Doamna Spiriduș*, comedii.
355. Mihail Sadoveanu – *Dureri înăbușite*, povestiri.
356. * * * – *Povestea hamalului și a celor trei fecioare. Cartea celor O mie și una de nopți*, vol. 1, Nopțile 1–24; ediția a II-a (traducere nouă), 1978.
357. A. Maurois – *Climate*, roman.
358–359. A. Huxley – *Punct contrapunct*, roman, 2 vol.
360. Cesare Pavese – *Luna și focurile. Femei singure*, romane,
361. * * * – *De la Dragoș la Cuza-Vodă*, legende populare; ed. a II-a, 1973.
362. St. Crane – *Semnul roșu al curajului*, roman.

1967

363–364. Tudor Vianu – *Arta prozatorilor români*, 2 vol. („cultură generală").
365. O. Wilde – *Portretul lui Dorian Gray*, roman; ed. a II-a, 1969.
366–367. * * * – *Balade populare românești*, 2 vol. (I. *Toma Alimoș*, II. *Meșterul Manole*).
368–369. N. Iorga – *Oameni cari au fost*, 2 vol. („cultură generală").
370. Gala Galaction – *Roxana. Papucii lui Mahmud. Doctorul Taifun*, romane.
371–372. * * * – *Basme africane*, 2 vol. (I. *Ntiy, învingătorul șarpelui boa*, II. *Furt de cămile noaptea*).
373. H. Melville – *Benito Cereno*, nuvele.

374–375. H. Beecher-Stowe — *Coliba unchiului Tom*, roman, 2 vol.; ed. a II-a, 1969; ed. a III-a, 1971.
376. Bertolt Brecht — *Opera de trei parale*, teatru.
377–380. Ionel Teodoreanu — *La Medeleni*, roman, 4 vol.; ed. a II-a, 1971; ed. a III-a, 1975.
381. Persius. Iuvenal. Marțial — *Satire și epigrame*.
382–383. Gib Mihăescu — *Nuvele*, 2 vol. (I. *La „Grandi-flora"*, II. *Noaptea focurilor*).
384. Beaumarchais — *Bărbierul din Sevilla. Nunta lui Figaro*, comedii.
385–386. V. Alecsandri — *Poezii*, 2 vol. (I. *Doine și Lăcrămioare*, II. *Ostașii noștri*); ed. a II-a, 1977.
387–389. Goethe — *Poezie și adevăr (Din viața mea)*, 3 vol.
390. Bernardin de Saint-Pierre — *Paul și Virginia. Coliba indiană*.
391. A. P. Cehov — *Pescărușul*, teatru.
392. * * * — *Moartea palicarului. Antologia nuvelei neogrecești*.
393–394. * * * — *Poezia germană modernă. De la Stefan George la Enzensberger*, 2 vol.
395. Henry Wadsworth Longfellow — *Cîntarea lui Haiavata*.
396. François Mauriac — *Thérèse Desqueyroux. Cuibul de vipere*, romane.
397. A. S. Pușkin — *Evgheni Oneghin*, roman în versuri.
398. Lucia Demetrius — *Album de familie*, nuvele.
399. Seneca — *Apokolokyntosis*; Petroniu — *Satyricon*.
400. Jonathan Swift — *Călătoriile lui Gulliver*; ed. a II-a, 1969; ed. a III-a, 1972.
401–402. Hans Jakob Cristoffel von Grimmelshausen — *Aventurosu' Simplicius Simplicissimus*, roman, 2 vol.
403–404. Ion Pillat — *Poezii*, 2 vol.
405. Wladislaw Reymont — *Fiul de nobili*, nuvele.
406. Isaak Babel — *Armata de cavalerie. Povestiri din Odesa*.
407–408. G. M. Zamfirescu — *Maidanul cu dragoste*, roman, 2 vol.
409–410. * * * — *În jurul lumii. Călătoriile căpitanului Cook*, 2 vol. („cultură generală").
411–412. Anton Pann — *Povestea vorbii*, 2 vol.; ed. a II-a, 1971.
413. Multatuli — *Max Havelaar în Indiile Olandeze*, roman.
414–417. H. Fielding — *Tom Jones*, roman, 4 vol.; ed. a II-a, 1969.

1968

418. I. Minulescu — *Romanțe pentru mai tîrziu și alte poezii*; ed. a II-a, 1970.
419. Rómulo Gallegos — *Doña Bárbara*, roman.
420. Emily Brontë — *La răscruce de vînturi*, roman (apărut în 1967); ed. a II-a, 1969.
421. Elio Vittorini — *Călătorie în Sicilia. Oameni și neoameni*, romane.
422. Mikszáth Kálmán — *Umbrela Sfîntului Petru*, roman; ed. a II-a, 1969.
423. Richard Wagner — *Olandezul zburător*, teatru.
424–425. M. Sebastian — *Accidentul. Orașul cu salcîmi*, romane, 2 vol.; ed. a II-a, 1969.
426–427. Samuel Butler — *Erewhon. Întoarcerea lui Erewhon*, romane, 2 vol.
428. * * * — *Antologie de poezie belgiană de limbă franceză*.
429–430. * * * — *Nuvela romantică germană*, 2 vol. (I. *Undine*, II. *Ulciorul de aur*).
431–432. G. Ibrăileanu — *Scriitori români și străini*, 2 vol. („cultură generală").
433. Henry James — *Daisy Miller*, nuvele.
434. Tudor Arghezi — *Cimitirul Buna-Vestire*, poem.
435. Ch. Perrault — *Frumoasa din pădurea adormită*, basme și amintiri, ed. a II-a, 1969.
436. H. Daicoviciu — *Dacii*, sinteză istorică („cultură generală").
437. Maxim Gorki — *Doi vagabonzi*, nuvele și povestiri.
438–439. Lucian Blaga — *Poezii*, 2 vol. (I. *Poemele luminii*, II. *Mirabila sămînță*).
440. Lucius Apuleius — *Măgarul de aur*, roman.
441–442. * * * — *Poezia română modernă. (De la G. Bacovia la Emil Botta)*, culegere, 2 vol.
443–444. * * * — *Proza austriacă modernă*, 2 vol. (I. *Amurgul imperiului*, II. *Imperiul demonilor*).
445. Dimitrie Anghel — *Poezii*.
446. N. V. Gogol — *Taras Bulba (Mirgorod)*, povestiri.
447. A. Strindberg — *Întîmplări din arhipeleag*, roman.

448. * * * — *Viața lui Bertoldo* (Cărți populare).
449. Truman Capote — *Cu sînge rece*, roman.
450. Julien Green — *Leviathan*, roman.
451—452. N. Kazantzakis — *Hristos răstignit a doua oară*, roman, 2 vol.
453. * * * — *Povestea frumoasei Anis-al-Djalis. Cartea celor O mie și una de nopți*, vol. 2, Nopțile 25—44; ed. a II-a (traducere nouă), 1978.
454. E. Fromentin — *Dominique*, roman.
455—456. Émile Zola — „*La Paradisul femeilor*", roman, 2 vol.; ed. a II-a, 1969.
457—458. * * * — *Poezia nordică modernă*, 2 vol. (I. Danemarca, Finlanda, Islanda, II. Norvegia, Suedia).
459. Hermann Hesse — *Narziss și Goldmund*, roman.
460. Gr. Greene — *Un caz de mutilare*, roman.
461. Zaharia Stancu — *Jocul cu moartea*, roman.
462. A. Camus — *Exilul și împărăția*, eseuri și nuvele.
463. A. Camus — *Străinul. Ciuma*, romane.
464—465. Valmiky — *Ramayana*, epopee indiană, traducere în proză, 2 vol.
466. Al. Macedonski — *Excelsior*, poezii.
467. A. Gide — *Fructele pămîntului. Noile fructe.*
468. Geo Bogza — *O sută șaptezeci și cinci de minute la Mizil*, fișe literare, povestiri, pamflete.
469—472. M. Proust — *În căutarea timpului pierdut*, roman, 4 vol. (I—II, *Swann*, III—IV, *La umbra fetelor în floare*).
473. Mihnea Gheorghiu — *Scene din viața lui Shakespeare* („cultură generală").
474. Plaut — *Casa cu stafii*, Teatru, vol. I.
475—6. E. Lönnrot — *Kalevala*, epopee populară finlandeză, 2 vol.
477. Fr. Kafka — *Castelul*, roman.
478. H. Ibsen — *Pretendenții la coroană. Brand*, drame.
479—480. D. Bolintineanu — *Călătorii*, 2 vol.
481—484. E. Sue — *Misterele Parisului*, 4 vol. (ediție prescurtată).
485. R. Radiguet — *Neastîmpăr. Bal la contele d'Orgel*, romane.

1969

486. I. Agârbiceanu — *Două iubiri*, povestiri.
487. Louis Hémon — *Maria Chapdelaine*, roman.
488—492. H. Sienkiewicz — *Potopul*, roman, 5 vol.
493—494. T. Tasso — *Ierusalimul liberat*, 2 vol.
495. V. Blasco Ibañez — *Casa blestemată*, roman.
496. E. Hemingway — *Adio, arme*, roman.
497—498. Schiller — *Wallenstein*, trilogie dramatică, 2 vol.
499—500. Al. Philippide — *Visuri în vuietul vremii* (poezii), *Floarea din prăpastie* (proză), 2 vol.
501. F. M. Dostoievski — *Oameni sărmani. Omul dedublat. Nopți albe*, nuvele.
502. Ioan Slavici — *Spaima zmeilor*, povești.
503. Victor Hugo — *Legenda secolelor*, versuri alese.
504—505. J. Burckhardt — *Cultura Renașterii în Italia*, 2 vol. („cultură generală").
506. * * * — *Panciatantra (Cele cinci cărți ale înțelepciunii)*, fabule indiene.
507—508. M. Proust — *În căutarea timpului pierdut*, roman, 2 vol. (V—VI. *Guermantes*).
509. Th. Wilder — *Idele lui martie*, roman.
510. Johan Bojer — *Fascinația minciunii. Foamea cea mare*, romane.
511. K. Čapek — *Fabrica de absolut*, roman.
512. Al. Balaci — *Dante Alighieri*, monografie („cultură generală").
513—514. Gh. Diehl — *Marile probleme ale istoriei bizantine. Figuri bizantine*, 2 vol. („cultură generală").
515. Sh. Anderson — *Winesburg în Ohio*, povestiri.
516—517. * * * — *Pagini alese din oratorii greci*, 2 vol. (I. Antifon, Andocide, Lisias, Isaios, Isocrate, II. Demostene, Eschine, Hiperide, Licurg).
518—519. Panait Istrati — *Povestirile lui Adrian Zografi*, 2 vol. (I. *Chira Chiralina. Moș Anghel*, II. *Prezentarea haiducilor. Domnița din Snagov*).
520. A. I. Kuprin — *Vrăjitoarea*, nuvele și povestiri.

521–523. J.-J. Rousseau – *Confesiuni. Visările unui hoinar singuratic*, 3 vol.
524–527. Cervantes – *Iscusitul hidalgo Don Quijote de la Mancha*, roman, 4 vol.
528. Gala Galaction – *Chipuri și popasuri*, confesiuni literare.
529–530. Stendhal – *Lucien Leuwen*, roman, 2 vol.
531. Upton Sinclair – *Regele Cărbune*, roman.
532. F. Mauriac – *Génitrix. Misterul Frontenac*, romane.
533–535. Th. Mann – *Muntele vrăjit*, roman, 3 vol.
536. E. Caldwell – *Pămînt american*, povestiri.
537–538. M. Bontempelli – *Proză*, 2 vol. (I. *Eva ultima*, II. *O sirenă la Paraggi*).
539–540. Cholerdos de Laclos – *Legăturile primejdioase*, roman, 2 vol.
541–542. Th. Hardy – *Jude neștiutul*, roman, 2 vol.

1970

543–544. M. Sadoveanu – *Amintiri* (I. *Anii de ucenicie*, II. *Amintiri literare*).
545–546. M. Proust – *În căutarea timpului pierdut*, roman, 2 vol. (VII–VIII, *Sodoma și Gomora*).
547. N. Hawthorne – *Casa cu șapte frontoane*, roman.
548. E. Waugh – *Un pumn de țărînă. Preaiubita*, romane.
549. G. Gălinescu – *Cartea nunții*, roman.
550. I. Teodoreanu – *Turnul Milenei*, roman.
551. Montesquieu – *Scrisori persane. Caiete.*
552. Erich Kästner – *Fabian*, roman. *Școala dictatorilor*, comedie. *Versuri.*
553. Mary Webb – *Neprețuita otravă (Sarn)*, roman.
554–555. B. P. Hasdeu – *Etymologicum Magnum Romaniae* (pagini alese), 2 vol. („cultură generală").
556–558. * * * *Poezia română clasică de la Dosoftei la Octavian Goga*, antologie, 3 vol.; ed. a II-a, 1976.
559. Plaut – *Comedia măgarilor*, Teatru, vol. II.
560. Longos – *Dafnis și Cloe*; Heliodor – *Teagene și Haricleea*, romane.
561. V. Maiakovski – *Vladimir Ilici Lenin*, poeme.

562. * * * – *Povestiri din Balcani. Antologia nuvelei bulgare clasice: 1860–1944.*
563–565. Gottfried Keller – *Heinrich cel verde*, roman, 3 vol.
566. Dashiell Hammett – *Șoimul maltez*, roman.
567. James Cain – *Poștașul sună întotdeauna de două ori. Delapidatorul*, romane.
568. Margaret Millar – *În fiecare zi e iarnă*, roman.
569. Jack London – *Lupul de mare*, roman.
570. Karinthy Frigyes – *Cele două suflete ale Oliviei*, schițe și scene umoristice.
571. Alexander von Humboldt – *Cosmos. Priveliști din natură. Priveliști din Cordilieri* și alte scrieri (pagini alese) („cultură generală").
572. * * * – *Povestea regelui Omar-al-Neman... Cartea celor O mie și una de nopți*, vol. 3, Nopțile 45–145.
573. Ion Barbu – *Versuri și proză*; ed. a II-a, 1984.
574. Juan Valera – *Pepita Jiménez*, roman.
575. * * * – *Poezie austriacă modernă (De la Rainer Maria Rilke pînă în zilele noastre).*
576. Dumitru Stăncescu – *Sora Soarelui*, basme culese din popor.
577. Al. Rosetti – *Note din Grecia. India. Israel. Diverse. Cartea albă*; ed. a II-a, 1973 (cuprinzînd, în plus, *S.U.A. și Albania).*
578–580. William Somerset Maugham – *Robie*, roman, 3 vol.
581. Șalom Alehem – *Romanul unui om de afaceri. Halal de mine, sînt orfan !*, romane.
582. Tudor Arghezi – *Ce-ai cu mine vîntule ? Pe o palmă de țărînă*, proze.
583–584. Quintus Curtius Rufus – *Viața și faptele lui Alexandru cel Mare, regele Macedoniei*, 2 vol.
585. * * * – *Memoriile lui Garibaldi* – (revăzute și completate de Al. Dumas-tatăl).
586–587. Jókai Mór – *Fiii omului cu inima de piatră*, roman, 2 vol.
588–589. A. J. Cronin – *Citadela*, roman, 2 vol.
590–592. A. N. Tolstoi – *Petru I*, roman, 3 vol.
593. Joseph Conrad – *Negrul de pe „Narcis"* și alte povestiri.
594–595. Victor Hugo – *Notre-Dame de Paris*, roman, 2 vol.
596–597. * * * *Sonetul italian în Evul Mediu și Renaștere*, antologie, 2 vol.

598. * * * — *Povestea cea fermecată cu jivine și cu păsări. Cartea celor O mie și una de nopți*, vol. 4, Nopțile 146—248; ed. a II-a (traducere nouă), 1982.
599—602. Jules Romains — *Oameni de bună-voință*, roman, vol. 1—4 (I. *6 octombrie*, II. *Crima lui Quinette*, III. *Iubirile din copilărie*, IV. *Erosul Parisului)*.
603. E. Th. Hoffmann — *Elixirele diavolului*, roman.
604. Alberto Moravia — *Ciociara*, roman.
605—606. Eugen Ionescu — *Teatru*, 2 vol. (I. *Cîntăreața cheală*, II. *Setea și foamea)*.
607—608. Iacob Negruzzi — *Scrieri alese* (I. *Copii de pe natură*, II. *Amintiri din „Junimea")*.

1971

609. Henrik Ibsen — *Per Gynt. Stîlpii societății*, teatru.
610. J. F. Cooper — *Ultimul mohican*, roman.
611—612. Marin Preda — *Moromeții*, roman, vol. II (în 2 vol. B.P.T.).
613—615. Tudor Vianu — *Scriitori români*, 3 vol. („cultură generală").
616. Alphonse Allais — *Să fim sobri !*, schițe umoristice.
617—618. Ion Vinea — *Lunatecii*, roman, 2 vol.
619. * * * — *Padișahul și vizirul*, basme persane.
620—621. Robert Graves — *Comitele Belizarie*, roman, 2 vol.
622. Anton Holban — *Bunica se pregătește să moară*, schițe, nuvele, note de călătorie.
623. Aurel Baranga — *Opinia publică*, cinci comedii.
624—626. Al. Dumas — *După cincizeci de ani*, roman, 3 vol.
627. Nicolae Gane — *Comoara de pe Rarău*, nuvele.
628—629. Richard Llewellyn — *Ce verde era valea mea*, roman, 2 vol.
630—631. Ion Barna — *Lumea filmului*, 2 vol. („cultură generală").
632—633. Marcel Proust — *În căutarea timpului pierdut*, 2 vol. (IX—X. *Captiva)*.
634. L. N. Tolstoi — *Sonata Kreutzer. Părintele Serghi, Hagi-Murad*, povestiri.

635—637. Jules Vallès — *Jacques Vingtras*, roman, 3 vol. (I. *Copilul*, II *Bacalaureatul*, III. *Răzvrătitul)*.
638. Zaharia Stancu — *Șatra*, roman.
639. * * * — *Vitejii din Sasun*, epopee populară armeană.
640. Étienne de Sénancour — *Obermann*, roman epistolar.
641. Perpessicius — *Eminesciana*, studii de istorie literară („cultură generală").
642. Camil Petrescu — *Teze și antiteze*, eseuri alese („cultură generală").
643. Anton Doncev — *Vremuri de răscruce*, roman.
644. Fănuș Neagu — *În văpaia lunii*, povestiri.
645. * * * — *Povestea lui Sindbad-marinarul. Cartea celor O mie și una de nopți*, vol. 5, Nopțile 249—331.
648—649. Th. Dreiser — *Jennie Gerhardt*, roman, 2 vol.
650—652. Friedrich Gundolf — *Goethe*, monografie, 3 vol. („cultură generală").
653. * * * — *Cele mai ieftine nopți*, nuvele arabe.
654—655. Alfred de Vigny — *Cinq-Mars*, roman, 2 vol.
656—657. Alessandro Manzoni — *Logodnicii*, roman, 2 vol.
658—659. Josef Toman — *După noi, potopul !*, roman, 2 vol.
660—661. George Panu — *Amintiri de la „Junimea" din Iași*, 2 vol.
662. * * * — *Privighetorile Persiei. Antologie de poezie persană : secolele X—XX*.
663. Al. Piru — *G. Ibrăileanu* (viața și opera).
664. Honoré de Balzac. — *Femeia de treizeci de ani*, roman.
665. Homer — *Imnuri. Războiul șoarecilor cu broaștele*, poeme apocrife.
666—667. Ernest Hemingway — *Pentru cine bat clopotele*, roman, 2 vol.
668. U Ceng-en — *Călătorie spre soare-apune*, roman.
669—670. Federico de Roberto — *Viceregii*, 2 vol.

1972

671. Pierre Rousseau — *Călătorie la capătul științei*, lucrare de popularizare a științei („cultură generală").
672—676. Karl May — *Winnetou*, roman, 5 vol.
667—679. George Sand — *Povestea vieții mele*, 3 vol.

680. Plaut — *Cartaginezul*, Teatru, vol. III.

681. G. Mongrédien — *Viața de toate zilele în vremea lui Ludovic al XIV-lea* („cultură generală").

682. G. Simenon — *Trei camere în Manhattan. Motanul*, romane.

683—684. A. Malraux — *Speranța*, roman, 2 vol.

685. N. Iorga — *Sinteza bizantină* („cultură generală").

686. I. Heliade Rădulescu — *Versuri și proză.*

687. Șerban Cioculescu — *Viața lui I. L. Caragiale* („cultură generală")·

668—691. Lev Tolstoi — *Anna Karenina*, roman, 4 vol.

692. E. M. Forster — *Clipa cea veșnică*, povestiri.

693. Virginia Woolf — *Spre Far*, roman.

694. Alfred de Musset — *Confesiunea unui copil al secolului*, roman. *Povestiri.*

695—696. * * * — *Literatura mărturisirilor (De la Cellini la Malraux)*, antologie, 2 vol.

697. V. Alecsandri — *Cele mai frumoase scrisori.*

698—699. Émile Zola — *Gervaise (L'Assomoir)*, roman, 2 vol.

700. Mihail Sadoveanu — *Istorisiri din Ardeal (Valea Frumoasei. Ochi de urs. Poveștile de la Bradu-Strîmb* și alte povestiri).

701. Selma Lagerlöf — *Charlotte Löwensköld*, roman.

702. Henri Murger — *Scene din viața de boem*, roman.

703—704. V. Voiculescu — *Nuvele*, 2 vol. (I. *Capul de zimbru*, II. *Iubire magică).*

705—706. Marin Preda — *Risipitorii*, roman, 2 vol.

707. John Milton — *Paradisul pierdut*, poem.

708. Victor Ion Popa — *Ghicește-mi în cafea*, nuvele și povestiri.

709. * * * — *Florile hazului și grădina snoavelor. Cartea celor O mie și una de nopți*, vol. 6, Nopțile 332—414.

710. Fr. Mauriac — *Sfîrșitul nopții. Sărutul dat leprosului*, romane.

711—712. Denis Diderot — *Scrieri literare* (I. *Călugărița. Nepotul lui Rameau*, II. *Jacques Fatalistul. E om bun? e ticălos?).*

713. Dino Buzzati — *Deșertul Tătarilor*, roman. *Povestiri.*

714. La Rochefoucauld — *Maxime și reflecții.*

1973

715. José Hernández — *Martin Fierro. Întoarcerea lui Martin Fierro*, poeme.

716. * * * *Glasurile patriei. Antologie de poezie patriotică românească.*

717—718. N. Iorga — *România cum era pînă în 1918*, însemnări de călătorie, 2 vol.

719. Mihail Bulgakov — *Maestrul și Margareta*, roman.

720—721. H. Melville — *Mobby Dick*, roman, 2 vol.

722—723. Titu Maiorescu — *Critice*, 2 vol. („cultură generală").

724—726. Henry Troyat — *Viața lui Tolstoi*, 3 vol. („cultură generală").

727—728. * * * — *Nuvele turcești*, 2 vol. (I. *Sub piersici*, II. *Oglinda de pe plajă).*

729. Petőfi Sándor — *Poezii și poeme.*

730. * * * — *Stînca lui Joe Anchor.* Nuvele australiene.

731. Colette — *Chéri. Sfîrșitul lui Chéri*, romane.

732. Paul Claudel — *Cap-de-Aur. Schimbul. Cumpăna amiezii*, teatru.

733. Boleslaw Prus — *Anielka*, nuvele și povestiri.

734—735. * * * — *Dialogul neîntrerupt al teatrului în secolul XX*, 2 vol. (I. *De la Caragiale la Brecht*, II. *De la Lorca la Brook)* („cultură generală").

736. * * * — *Povestea Dalici-cea-Vicleană. Cartea celor O mie și una de nopți*, vol. 7, Nopțile 416—501.

737. Yasunari Kawabata — *Stol de păsări albe. Vuietul muntelui*, romane.

738—739. George Sion — *Scrieri alese*, 2 vol. *(Versuri. Suvenire contimpurane).*

740. Heinrich Mann — *Orășelul*, roman.

741—742. Alain — *Studii și eseuri*, 2 vol. (I. *Istoria cugetărilor mele*, II. *Păreri despre fericire)* („cultură generală").

743. Vauvenargues — *Maxime și reflecții.*

744. * * * — *Pionierii romanului românesc (De la Ion Ghica la G. Baronzi).*

745. *Să rîdem cu Jaroslav Hašek*, schițe umoristice.

746—747. Albert Thibaudet — *Reflecții*, 2 vol. (I. *Despre literatură: Despre roman*, II, *Critici diverse; Profiluri; Ipostase literare și filozofice)* („cultură generală").

748–749. John Steinbeck – *La răsărit de Eden*, roman, 2 vol.
750. Mihail Sadoveanu – *Creanga de aur*, roman. *Viața lui Ștefan cel Mare.*
751. Molnár Ferenc – *Liliom. Ofițerul de gardă. Teatru la castel* și alte comedii.
752. Iordan Iovkov – *Inimă de femeie*, nuvele și povestiri.
753–755. G. Călinescu – *Bietul Ioanide*, roman, 3 vol.
767. Cesare Pavese – *Satele tale. Divolul pe dealuri*, romane.
757. * * * – *Povestea Floarei-de-Granată și a lui Zîmbet-de-Lună. Cartea celor O mie și una de nopți*, vol. 8, Nopțile 502–615.
758. Geo Bogza – *Oameni și cărbuni în Valea Jiului. Porțile măreției. Tablou geografic. Meridiane sovietice.*
759–760. Pierre Grimal – *Civilizația romană*, 2 vol. („cultură generală").
761–762. *Gîndirea lui Goethe în texte alese*, 2 vol. („cultură generală").
763. Arthur Conan Doyle – *Un studiu în roșu. Semnul celor patru*, roman.
764. Plaut – *Militarul fanfaron*, teatru, vol. IV.
765–766. Jules Michelet – *Pagini alese*, 2 vol. (I. *Istoria Franței*, II. *Istoria Revoluției)* („cultură generală").
767. Eugen Jebeleanu – *Surîsul Hiroshimei* și alte versuri.
768–769. Eugen Barbu – *Facerea lumii*, roman, 2 vol.
770. * * * – *Povestea oglinzii fecioarelor. Cartea celor O mie și una de nopți*, vol. 9, Nopțile 616–731.
771–772. V. Alecsandri – *Poezii populare ale românilor*, 2 vol. (apărut în 1974).
773. Edmond Rostand – *Micul vultur*, dramă în versuri.
774. * * * – *Zburătorul*. Balade culte românești.
775. * * * – *Antologie de poezie neerlandeză* (olandeză și flamandă).

1974

776. John Galsworthy – *Domeniul*, roman.
777–778. * * * – *Poeți latini*, antologie, 2 vol. (I. *De la Ennius pînă la Horațiu*, II. *De la Tibul pînă la Rutilius Namatianus).*
779. D. Anghel, St. O. Iosif – *Caleidoscopul lui A. Mirea*, poezii originale și tălmăciri.

780. Molière – *Dragoste cu toane. Prețioasele ridicole* (Teatru, vol. II).
781. Mihail Sadoveanu – *Priveliști dobrogene. Ostrovul lupilor* și alte „pagini dobrogene".
782–784. Th. Gauthier – *Căpitanul Fracasse*, roman, 3 vol.
785–786. * * * – *Din poezia de dragoste a lumii*, antologie, 2 vol.
787. * * * – *Cetatea Rozafat*. Folclor albanez.
788. J.-K. Huysmans – *În răspăr*, roman.
789–790. Damian Stănoiu – *Nuvele și romane*, 2 vol. (I. *Necazurile părintelui Ghedeon*, II. *Cum petrec călugării).*
791. * * * – *Antologia poeziei gruzine* (sec. XII–sec. XX)
792–794. Quintilian – *Arta oratorică*, 3 vol. („cultură generală").
795. Johan Huizinga – *Erasm* („cultură generală").
796–799. Jaroslav Iwaszkiewicz – *Slavă și falā*, roman, 4 vol.
800. Shakespeare – *Sonete și poeme.*
801. Marin Preda – *Intrusul*, roman.
802. * * * – *Povestea lui Aladdin și a lămpii fermecate. Cartea celor O mie și una de nopți*, vol. 10, Nopțile 732–794.
803–805. Arnold Bennet – *Două vieți*, roman, 3 vol.
806. Gabriel Garcia Márquez – *Un veac de singurătate*, roman.
807–808. Pietro Aretino – *Scrieri alese*, 2 vol. (I. *Cărțile de joc vorbitoare*, II. *Comedia Curților. Scrisori).*
809. Duiliu Zamfirescu – *Cele mai frumoase scrisori.*
810. Serge Fauchereau – *Introducere în poezia americană modernă* („cultură generală").
811. Plaut – *Amphitryo*, teatru, vol. V.
812–813. Theodor Fontane – *Lacul Stechlin*, roman, 2 vol.
814. Lion Feuchtwanger – *Falsul Nero*, roman.
815. * * * – *Povestea dulcei Sclipire-de-Mărgăritar. Cartea celor O mie și una de nopți*, vol. 11, Nopțile 795–844.
816. Marx. Engels. Lenin – *Despre literatură și artă* („cultură generală").
817. Marcel Proust – *În căutarea timpului pierdut*, roman (XI, *Fugara).*
818–820. Anthony Trollope – *Doctorul Thorne*, roman, 3 vol.
821–822. Hortensia Papadat-Benegescu – *Rădăcini*, roman, 2 vol.
823–824. E. R. Curtius – *Balzac*, monografie, 2 vol. („cultură generală").
825. * * * *Antologia poeziei franceze de la Rimbaud pînă azi*, vol. I.

1975

826. Kosztolány Dezső — *Nero, poetul sîngeros,* roman.
827—828. * * * — *Antologie filosofică* (Filosofia antică), 2 vol. („cultură generală").
829—830. * * * — *Eseul englez* (I. *De la Bacon la Goldsmith,* II. *De la Lamb la Huxley* („cultură generală").
831. * * * — *Antologia poeziei franceze de la Rimbaud pînă azi,* vol. II.
832. Barbey D'Aurevilly — *Diabolicele,* povestiri.
833—834. Marivaux — *Viața Mariannei, roman,* 2 vol.
835. * * * — *Povestea lui Ali Baba și a celor patruzeci de hoți. Cartea celor O mie și una de nopți,* vol. 12, Nopțile 834—894.
836. Vasile Conta — *Scrieri filosofice alese* („cultură generală").
837—838. Fenimore Cooper — *Preria,* roman, 2 vol.
839. Emilian Stanev — *Antihrist,* roman.
840. Nichita Stănescu — *Starea poeziei.*
841—843. Cao Xue-qin — *Visul din pavilionul roșu,* roman, 3 vol.
844—845. Walter Scott — *Frumoasa din Perth,* roman, 2 vol.
846. Terențiu — *Fata din Andros,* Teatru, vol. I.
847—849. Baltasar Gracián — *Oracolul manual. Criticonul,* 3 vol.
850—853. Karl May — *Old Surehand,* roman, 4 vol.
854. J. W. Goethe — *Afinitățile elective,* roman.
855—857. Las Cases — *Memorialul din Sfînta-Elena,* 3 vol.
858. * * * — *Povestea Cărții magice. Cartea celor O mie și una de nopți* vol. 13, Nopțile 895—937.
859. D. Anghel — *Proză.*
860—861. Fénelon — *Peripețiile lui Telemah,* 2 vol.
862. * * * — *Paloma Blanca.* Basme hispanice.
863. * * * — *Odiseea marțiană. Maeștrii anticipației clasice.*

1976

864. * * * *Antologia poeziei franceze de la Rimbaud pînă azi,* vol. III
865—866. Petru Maior — *Scrieri,* 2 vol.
867—868. C. Dobrogeanu-Gherea — *Studii critice,* 2 vol.

869—870. Walter Scott — *Rob Roy,* roman, 2 vol.
871. Mihail Sadoveanu — *Neamul Șoimăreștilor,* roman.
872—873. E. Martínez Estrada — *Radiografia pampei,* 2 vol.
874. D. Anghel, St. O. Iosif — *Cireșul lui Lucullus,* teatru, proză, traduceri.
875—876. Titus Livius — *Ab Urbe condita (De la fundarea Romei),* 2 vol.
877—878. Jack London — *Martin Eden,* roman, 2 vol.
879—880. Fenimore Cooper — *Călăuza,* roman, 2 vol.
881. Al. Kirițescu — *Gaițele,* teatru.
882—884. Honoré de Balzac — *Iluzii pierdute,* roman, 3 vol.
885. Taras Șevcenko — *Poeme.*
886. * * * — *Enciclopedia franceză sau Dicționarul rațional al științelor, artelor și meseriilor,* texte alese.
887. * * * — *Sfîrșitul lui Giafar. Cartea celor O mie și una de nopți,* vol. 14. Nopțile 938—1001.
888. Terențiu — *Frații,* Teatru, vol. II.
889. Laurențiu Fulga — *Alexandra și Infernul,* roman.
890. Virgil Teodorescu — *Poezie neîntreruptă.*
891. Nicolae Guillén — *Poeme cubane.*
892. George Sand — *Indiana,* roman.
893—895. Edward Gibbon — *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman,* 3 vol. („cultură generală").
896—897. Marx. Engels. Lenin — *Despre om și umanism,* 2 vol. („cultură generală").
898. Euripide — *Electra,* Teatru, II.
899. * * * — *Povestea frumoasei Hacikazuki.* Basme japoneze.
900. Serghei Esenin — *Poezii și poeme.*
901. * * * — *Antologie de poezie canadiană de limbă franceză.*
902—903. H. Melville — *Cojocelul alb,* roman, 2 vol.
904—905. Raffi — *David beg,* roman istoric, 2 vol.

1977

906—907. Ana Comnena — *Alexiada,* 2 vol.
908. * * * — *Banchetul.* Nuvele polone contemporane.
909. Al. Manzoni — *Doamna din Monza. Istoria coloanei infame.*

910. Ovidiu – *Arta iubirii.*
911. Duiliu Zamfirescu – *În război,* roman.
912. Duiliu Zamfirescu – *Îndreptări. Anna,* romane.
913–914. J. Chr. Hölderlin – *Hyperion,* roman; *Moartea lui Empedocle. Imnuri și ode,* 2 vol.
915–916. N. Iorga – *Pagini alese din însemnările de călătorie prin Ardeal și Banat,* 2 vol.
917. Conrad Meyer – *Răscoală în munți (Jürg Jenatsch).*
918. * * * – *Antologie de poezie americană de la începuturi pînă azi,* vol. I.
919–920. Iuri Bondarev – *Zăpadă fierbinte,* roman, 2 vol.
921. Alexandru Ivasiuc – *Păsările,* roman.
922–923. *Mituri și legende vechi germanice,* 2 vol. (*Walhala și Thule*), repovestite de Mihai Isbășescu („cultură generală").
924. Franz Kafka – *Procesul,* roman.
925. Luis de Camões – *Lusiada.*
926–927. William Dean Howells – *Ascensiun a fomiliei Silas Lapham* roman, 2 vol.
928–929. Marcel Proust – *În căutarea timpului pierdut,* roman, 2 vol. (XII–XIII. *Timpul regăsit*).
930. Nazim Hikmet – *Cîntec la masa soarelui.*
931. * * * – *Antologie de poezie bulgară de la începuturi pînă azi.*
932–933. Edgar Papu – *Barocul ca tip de existență,* 2 vol. („cultură generală").
934. * * * – *Faraonul Kheops și vrăjitorii.* Povestirile Egiptului antic.
935–936. Emile Zola – *Pot-Bouille,* roman, 2 vol.
937–940. George Eliot – *Middlemarch,* roman, 4 vol.
941. Mihail Sadoveanu – *Vremuri de bejenie. Nunta domniței Ruxanda.*
942. J. W. Goethe – *Reinecke Vulpoiul. Hermann și Dorothea.*
943. Eugen Barbu, *Principele,* roman.
944. Federico García Lorca – *Romancero țigan și alte poeme.*

945–946. Dimitrie Cantemir – *Istoria ieroglifică,* 2 vol.; ed. a II-a, 1983.
947. Epictet. Marcus Aurelius – *Manualul. Către sine.*
948–949. Marx. Engels. Lenin – *Despre dialectică,* 2 vol. („cultură generală").
950–951. Georg Lukács – *Romanul istoric,* 2 vol. („cultură generală").
952. Iordan Radicikov – *Desene pe stînci,* nuvele.
953. Madách Imre – *Tragedia omului,* poem dramatic.
954. Mihail Sadoveanu – *Strada Lăpușneanu. Oameni din lună. Morminte.*
955. Ch. Baudelaire – *Florile răului,* versuri.
957. * * * *Cîntecul bizonului.* Din literatura Pieilor Roșii.
958. Adrian Păunescu – *Poezii de pînă azi.*
959. Adam Mickiewicz – *Versuri alese.*
960. * * * – *Antologie de poezie americană de la începuturi pînă azi,* vol. II.
961. Ștefan Aug. Doinaș – *Alfabet poetic.*
962. André Malraux – *Cuceritorii,* roman.
963–964. Martorell – *Tirante el Blanco* , roman, 2 vol.
965. N. Iorga – *Istoria lui Ștefan cel Mare.*
966. Athenaios – *Ospățul înțelepților.*
967–968. George Gissing – *Noua stradă Grub,* roman, 3 vol.
969. Liviu Rebreanu – *Pădurea spînzuraților,* roman.
970–971. Marin Preda – *Marele singuratic,* roman, 2 vol.
972. Prosper Merimée – *Cronica domniei lui Carol al IX-lea,* roman.
973–974. Matteo Bandello – *Nuvele,* 2 vol.
975. * * * – *Padișahul Fulger.* Basme turcești.
976. Christoph Martin Wieland – *Oberon.*
977–978. * * * – *Nuvele rusești,* antologie, 2 vol. (I. *Logodnica,* II. *Pățaniile lui Rastioghin*).
979–980. Germán Arciniegas – *Biografia Caraibelor,* 2 vol. („cultură generală").

981–984. J. B. Priestley – *Prieteni de nădejde*, roman, 4 vol.
985. José Antonio Ramos – *Caniqui*, roman.
986–988. Gheorghe Şincai – *Cronica românilor*, 3 vol.
989. Francis Parkman – *Pe calea Oregonului.*°

1979

990–993. * * * – *Antologie de proză scurtă românească de la Constantin Negruzzi la Pavel Dan*, 4 vol.
994. Oliver Goldsmith – *Vicarul din Wakefield*, roman.
995–997. Cardinalul de Retz – *Memorii*, 3 vol.
998. Meto Jovanovski – *Brumă pe florile de migdal*, nuvele.
999. Frédéric Mistral – *Mirèio*, poem provensal.
1000–1001. M. Eminescu – *Literatura populară*, 2 vol.
1002–1003. Jan Otčenášek – *Pe cînd în paradis ploua. Romeo, Julieta şi întunericul*, romane, 2 vol.
1004–1005. Hegel – *Despre artă şi poezie*, 2 vol. („cultură generală").
1006. Ricardo Palma – *Tradiţii peruane.*
1007–1008. E. Lovinescu – *Critice*, 2 vol.
1009. Maurice Druon – *Fericirea unora...*, nuvele.
1010. M. Sadoveanu – *Demonul tinereţii. Uvar*, romane.
1011. Moldova György – *Îngerul întunecat*, roman.
1012. Ion Gheorghe – *Proba logosului*, versuri.
1013–1014. N. Iorga – *Istoria lui Mihai Viteazul*, 2 vol.
1015. Ward Ruyslinck – *Rezervaţia*, roman.
1016. Ion Brad – *Ora întrebărilor*, versuri.
1017. Jules Romains – *Oameni de bună-voinţă*, vol. 5 – *Trufaşii*, roman.
1018. * * * – *Antologie de poezie turcă de la începuturi pînă azi.*
1019–1023. Thomas Malory – *Moartea regelui Arthur*, 5 vol.
1024. Gabrielle D'Annunzio – *Focul*, roman.
1025. Robert de la Sizeranne – *Măşti şi figuri din Renaşterea italiană* („cultură generală").

1980

1026–1027. * * * – *Poveşti şi legende din America Latină*, 2 vol. (I. *Yara zîna apelor*, II. *Legenda copacului manacá).*
1028–1029. Ion Corvin Sîngeorzan, I. M. Ştefan – *Ghidul Cosmosului*, 2 vol. („cultură generală").
1030. * * * – *Antologie de poezie vietnameză clasică şi contemporană.*
1031. Joseph Conrad – *Palatul lui Almayer*, nuvele.
1032–1033. * * * – *Njala. Saga despre Njal*, 2 vol.
1034. Cyrano de Bergerac – *Statele lumii. Statele Soarelui.*
1035. Bertrand Russell – *De ce nu sînt creştin* („cultură generală").
1036. Villiers de l'Isle Adam – *Povestiri crude şi insolite.*
1037. Tudor Arghezi – *Lina.*
1038. Jean Guichard-Meili – *Să privim pictura* („cultură generală").
1039. Gh. Semionov – *Dresură liberă*, roman.
1040–1044. James George Frazer – *Creanga de aur*, 5 vol. („cultură generală").
1045. M. Sadoveanu – *Nopţile de sînziene. Paştile blajinilor.*
1046. Esop. Babrios – *Fabule.*
1047. Dan Deşliu – *Visul şi veghea*, versuri.
1048. Edgar Papu – *Existenţa romantică* („cultură generală").
1049. Mariano José de Larra – *Corespondenţa spiriduşului.*
1050. Daniel Defoe – *Jurnal din Anul Ciumei.*
1051. Ricardo Güiraldes – *Don Segundo Sombra*, roman.
1052. Valentin Rasputin – *Despărţirea de Matiora*, roman.
1053–1054. N. Iorga – *Călătorii peste hotare*, 2 vol.
1055–1056. * * * – *Antologia nuvelei arabe*, 2 vol. (I. *Taina apei*, II. *Lacrimile pămîntului).*

1981

1057. Giorgio Bassani – *Între ziduri*, nuvele.
1058–1059. Montherlant – *Regina moartă. Războiul civil. Maestrul Ordinului Santiago; Malatesta. Cardinalul Spaniei*, teatru, 2 vol.

1060–1061. Jean-Paul Sartre – *Greața*, roman; *Cu ușile închise*, *Diavolul și bunul Dumnezeu*, teatru, 2 vol.
1062–1063. Homer – *Iliada*, 2 vol.
1064. Geo Dumitrescu – *Versuri*.
1065–1067. Shakespeare – *A douăsprezecea noapte. Comedia erorilor; Nevestele vesele din Windsor. Cum vă place; Visul unei nopți de vară. Totu-i bine cînd sfîrșește bine*, teatru, 3 vol.
1068. Anton Ingolič – *Dragoste interzisă*, nuvele.
1069–1070. Sabri Godo – *Skanderbeg*, roman, 2 vol.
1071. Lucrețiu – *Poemul Naturii*.
1072. * * * – *Antologie de poezie engleză de la începuturi pînă azi* vol. I.
1073. * * * – *Antologie de poezie armeană clasică și contemporană*.
1074. * * * – *Tăblițele de argilă*. Scrieri din Orientul antic.
1075. Déry Tibor – *Excomunicatorul*, roman.
1076–1977. Romul Munteanu – *Cultura europeană în epoca luminilor*, 2 vol. („cultură generală").
1078. Fedru. Avianus – *Fabule*.
1079. J. J. Rousseau – *Scrieri despre artă* („cultura generală").
1080–1083. N. Iorga – *O viață de om așa cum a fost*, 4 vol.
1084. Edmond și Jules de Goncourt – *Germinie Lacerteux*, roman.
1085. Lytton Strachey – *Elisabeta și Essex*.
1086. Pompiliu Constantinescu – *Studii și cronici literare*.
1087–1088. E. Jefferson Murphy – *Istoria civilizației africane*, 2 vol. („cultură generală").
1089. Seneca – *Scrieri filozofice alese* („cultură generală").
1090–1091. Immanuel Kant – *Despre frumos și bine*, 2 vol. („cultura generală").
1092. * * * – *Proză scurtă elvețiană de limbă franceză*.
1093. Konstantin Paustovski – *Trandafirul de aur*.
1094. Józef Ignacy Kraszewski – *Meșterul Twardowski*.
1095. D. Cantemir – *Descrierea Moldovei*.
1096. * * * – *Antologie de poezie engleză de la începuturi pînă azi*, vol. II.
1097. D. R. Popescu – *Leul albastru*, schițe și nuvele.
1098. * * * – *Cornul de capră*. Nuvele bulgare contemporane.

1099. Delavrancea – *Paraziții*, nuvele.
1100–1101. Mélliusz József – *Orașul pierdut în ceață*, roman, 2 vol.
1102–1104. Adèle de Boigne – *Memorii*, 3 vol.
1105–1108. H. Sienkiewicz – *Prin foc și sabie*, roman, 4 vol.
1109–1111. * * * – *Proză fantastică franceză*, 3 vol. (I. *Elixirul de viață lungă*, II. *Mîna fermecată*, III. *Moarta îndrăgostită*).
1112–1113. Jiři Mařek – *Unchiul meu Ulise*, roman, 2 vol.
1114. Dinu Săraru – *Niște țărani*, roman.
1115–1116. Henry Stanley – *În căutarea lui Livingstone*, 2 vol. („cultură generală").
1117–1119. Dante – *Divina Comedie*, 3 vol. (I. *Infernul*, II. *Purgatoriul*, III. *Paradisul*).
1120. Mark Twain – *Wilson Zevzecul*, roman.
1121. Roberto J. Payró – *Hazliile isprăvi ale nepotului lui Juan Moreira*, roman.
1122–1123. * * * – *Materia, spațiul, timpul în istoria filozofiei*, 2 vol. („cultură generală").
1124. Ioan Alexandru – *Pămînt transfigurat*, versuri.
1125. Horace Walpole – *Castelul din Otranto*, roman.
1126–1127. * * * – *Antologie de poezie arabă. Perioada clasică*, 2 vol.
1128–1129. Wu Jingzi – *Întîmplări din lumea cărturarilor*, roman, 2 vol.
1130. Camil Petrescu – *Patul lui Procust*, roman.
1131. Ion Lăncrănjan – *Eclipsă de soare. Drumul cîinelui*, nuvele.
1132. Gib I. Mihăescu – *Donna Alba*, roman.
1133–1134. Goethe – *Anii de ucenicie ai lui Wilhelm Meister*, roman, 2 vol.
1135. Ariosto – *Lădița. Lena. Substituții. Vrăjitorul*, teatru.
1136. Arthur Schnitzler – *Nuvele*.
1137. C. Negruzzi – *Păcatele tinereților*.
1138–1139. André Maurois – *Cei trei Dumas*, 2 vol.

1983

1140–1141. Hippolyte Taine – *Studii literare*, 2 vol. („cultură generală").
1142. Frances Burney – *Evelina*, roman.
1143. * * * – *Antologie de poezie engleză de la începuturi pînă azi*, vol. III.
1144. François Villon – *Poezii*.
1145. Frédéric Mistral – *Calendau*, poem provensal.
1146. Virgil Carianopol – *Scară la cer*, versuri.
1147–1148. V. Voiculescu – *Poezii*, 2 vol.
1149. Teodor Mazilu – *Soarele și ambianța*.
1150. Byron – *Poeme*.
1151. G. Călinescu – *Viața lui Mihai Eminescu*.
1152. I. Slavici – *Mara*, roman.
1153–1154. Ann Radcliffe – *Misterele din Udolpho*, roman, 2 vol.
1155. L. Rebreanu – *Crăișorul Horia*, roman.
1156–1157. Voltaire – *Secolul lui Ludovic al XIV-lea*, 2 vol. („cultură generală").
1158. Pu Songling – *Ciudatele povestiri ale lui Liaozhai*.
1159–1160. B. Fundoianu – *Poezii*, 2 vol.
1161. Otto Ludwig – *Între cer și pămînt*, roman.
1162. Lope de Vega – *Peribañez. Fuenteovejuna*, Teatru, vol. I.
1163–1164. Edgar Quinet – *Opere alese*, 2 vol. („cultură generală").
1165–1166. Charles Robert Maturin – *Melmoth rătăcitorul*, roman, 2 vol.
1167. Evgheni Evtușenko – *Dulce ținut al poamelor*, roman.
1168–1169. Eça de Queiroz – *Vărul Bazilio*, roman, 2 vol.

1984

1170. * * * – *Antologie de poezie engleză de la începuturi pînă azi*, vol. 4.
1171–1176. H. Sinekiewicz – *Potopul*, roman, 6 vol.

1177–1178. * * * – *Proză fantastică americană*, 2 vol. (I. *Himera*; II. *Ochii panterei)*.
1179. Montaigne – *Eseuri*, vol. 1 („cultură generală").
1180–1181. * * * – *Despre frumos și artă. Tradițiile gîndirii estetice românești*, 2 vol. („cultură generală").
1182–1183. J. W. Goethe – *Anii de drumeție ai lui Wilhelm Meister*, 2 vol.
1184. Luigi Capuana – *Medicul săracilor*, nuvele și povestiri.
1185. Tadeusz Różewicz – *Neliniște*, versuri.
1186. Marin Sorescu – *Drumul*, poezii.
1187–1188. * * * – *Între Antichitate și Renaștere. Gîndirea Evului Mediu*, 2 vol. („cultură generală").
1189–1192. Margareth Mitchell – *Pe aripile vîntului*, roman, 4 vol.
1193. Al. Oprea – *Panait Istrati*.
1194–1195. Naghib Mahfuz – *Bayna el-Quasrein*, roman, 2 vol.
1196. H. Melville – *Masa din lemn de măr*, nuvele și povestiri.
1197. Melih Cevdet Anday – *Trîndavii*, roman.
1198–1199. Benito Pérez Galdós – *Torquemada*, roman, 2 vol.
1200–1201. Eminescu – *Teatru*, 2 vol.
1202. V. I. Popa – *Mușcata din fereastră*. Teatru, I.
1203. * * * – *Palatul fermecat*. Antologia poemului românesc în proză.
1204. Stolnicul Constantin Cantacuzino – *Istoria Țării Românești* (Cronicari munteni, 1).
1205. Radu Popescu – *Istoriile domnilor Țării Rumânești* (Cronicari munteni, 2).
1206. Radu Greceanu – *Cronica* (Cronicari munteni, 3).

1985

1207. Lope de Vega – *Steaua Sevillei. Cavalerul din Olmedo*, Teatru, vol. II.

1208. Victor Ion Popa — *Apă vie*, Teatru, vol. II.
1209. * * * — *Lirică elvețiană de limbă franceză.*
1210. D. Stăncescu — *Cerbul de aur*, basme culese din popor.
1211. Ba Jin — *Nopți reci*, roman.
1212—1215. G. Călinescu — *Opera lui Mihai Eminescu*, 4 vol. („cultură generală").
1216. Ignacio Manuel Altamirano — *El Zarco*, roman.
1217. Tudor George — *Turmele soarelui*, poezii.
1218—1219. H. Sienkiewicz — *Pan Wolodyjowski*, roman, 2 vol.
1220. Edith Wharton — *Sufletul omului*, nuvele.
1221—1226. Al. Dumas — *Contele de Monte Cristo*, roman, 6 vol.
1227. John Galsworthy — *Proprietarul*, roman (*Forsyte Saga*, I).
1228. John Galsworthy — *Vara tîrzie a unui Forsyte*, roman (*Forsyte Saga*, II).
1229. John Galsworthy — *De închiriat. Deșteptarea*, roman (*Forsyte Saga*, III).
1230. John Galsworthy — *Maimuța albă*, roman (*Comedia modernă*, I).
1231. John Galsworthy — *Lingura de argint*, roman (*Comedia modernă*, II).
1232. John Galsworthy — *Cîntecul lebedei*, roman (*Comedia modernă*, III).
1233. Violeta Zamfirescu — *Incandescențe*, poezii.
1234. Al. Andrițoiu — *Constelația lirei*, poezii.
1235—1237. G. Dem. Teodorescu — *Poezii populare române*, 3 vol.
1238. Blasco Ibañez — *Printre portocali*, roman.

1986

1239. Vasile Nicolescu — *Magnolii și fum*, poezii.
1240—1243. W. Reymont — *Țăranii*, roman, 4 vol.

1244. Anghel Dumbrăveanu — *Iarna imperială*, poezii.
1245. Marina Țvetaeva — *Proză.*
1246—1247. Emile Zola — *Pămîntul*, roman, 2 vol.
1248—1249. Perpessicius — *Scriitori români*, 2 vol. („cultură generală").
1250—1251. George Meredith — *Unul dintre cuceritorii noștri*, roman, 2 vol.

antologie de filosofie românească

«Filosofia este așezarea ființei lumii în noțiuni, spre a căror stabilire judecata nu se servește de altă autoritate decît de-a sa proprie... .

Un novelist român spunea că dracul cînd n-are de lucru își cîntărește coada, omul cînd n-are ce lucra face filosofie. Această aplicare a unui proverb popular la filosofie în genere, și la idealism în special, e adevărată, în următorul înțeles. Cînd omul, înzestrat de natură c-o porție de creieri mai mare decît semenii săi, n-are de lucru, nu muncește pentru hrana de toate zilele, atunci nu face ca plebea spirituală, care-și omoară vremea în petreceri deșerte, ci-și cîntărește puterile sufletului său, filosofează, sau produce ceva din puterea minții, se ține de știință, de literatură, de arte... .

Filosofia are valoare critică, ea crește intelectul, îl dezvață de la lenea cugetării și de la încrederea prea mare în idei străine, o deprinde a cerceta lucrurile în mod genetic și a cumpăni fiecare cuvînt înainte de a-l așeza într-o teorie.»

MIHAI EMINESCU

Vol. I-II-III, lei 24

editura minerva